

Q.

РОМАН ДЕСНЯЧЕНКО

ПОКІЙНИК

якому

НЕ ДАЮТЬ ВМЕРТИ

КУЛЬТУРА

1 9 4 6

РОМАН ДЕСНЯЧЕНКО

ПОКІЙНИК

якому

не дають вмерти

*Сія вся завжди приложиться,
коли ми будемо шукати поперед
усього правди*

М. Драгоманів

КУЛЬТУРА

1 9 4 6

B.

D75922d

В І Д В И Д А В Н И Ц Т В А

В недавно виданій книзі "Підстави нашого відродження Ісаак Мазепа пише: З усіх визначніших діячів доби українського відродження Драгоманов-найменш з'ясована постать в нашій політичній літературі. З цим твердженням ми вповні погоджуємося і тому видаємо працю Р.Десняченка.

Але І. Мазепа далі пише: "Від ранніх юнацьких років і до кінця свого життя він /Драгоманов/ залишався твердим, непохитним українцем." З цим твердженням ми ніяк не можемо погодитися і тому видаємо працю Р.Десняченка.

Вважаємо що саме тепер найвищий час показати діяльність Драгоманова і тієї діяльності наслідки не світлі тих чи інших тенденційних, апріорних настанов лише в світлі ц и т а т і в з його творів.

В наш час, коли так багато говориться, про всесвітність, демократизм, свободу народів і людей в українській прасі й літературі стало незвичайно модним покликатись на Драгоманова. Так часто пишеться у нас, що визвольний зрив в 1917 - 1921 рр. проходив саме "під демократичними й соціалістичними" /"Наше Життя" з 7.II.1945/. Але ніяк не згадується, що саме т и м и п р а п о р а м и Д р а г о м а н о в а заслонено очі укр. масам і вони бились за "демократію і за "соціалізм", а не за власну державу. Ці п р а п о р и Д р а г о м а н о в а зводили українську революцію на манівці. Замість силу вибуху спрямувати проти Москви спрямовано проти "централізму й д е р ж а в н о с т и", як казав Драгоманов навіть свої. Бо ніхто не хотів вірити, що Москва в кожному кольорі хоче нас поневолювати, бо це її національно-державний інтерес, а всі вірили, що в наш поступовий вік москалі будуть боротись за Драгоманівський ідеал "всесвітності", "самостаячести г р о м а д" та право тих громад "вибирати собі народ". І так довго бились за право громад вибирати собі народ, що врешті і громади і весь наш народ втратив право на життя.

Причиною цієї політичної сліпоті хочемо сказати-злої волі/ було використання Драгомановим української інтелігенції від всякого національного сросу. Це не даром він так журився тим, що "Шевченко був наполовину Козак і тому міг бути "тільки українцем"

Драгоманов боровся за здібність українця бути не лише українцем і тому маємо тепер стільки "советських людей".

"Несподіване закінчення"-скажуть нам приклонники Драгоманова. Не лише сподіване, а й єдино можливе. Це правда, що в нас Драгоманов "найменше з'ясована постать". Вважаємо за вказане старатися її з'ясувати й такби мовити "умісти в часі й просторі на підставі фактичного матеріалу.

Праця Р.Десняченка дає фактів і лише на тих спирає свої висновки автор. "Несподіване закінчення", що Драгоманов протирав шляхи для "сталінської національної політики" т р а т и т ь свою сенсаційність, коли взяти на увагу, що ця політика це стара політика Москви в нових формах. А такий політиці

EN

протирає дорогу москвофільство й кожна антинаціональна ідеологія, а тим самим Драгоманов.-

Ці речі треба бачити, щоб визбутись того національного звалашення, яке тяжило на нас до 1917 р. і розчавлює нас тепер переважніше ношелъ червоного Кремля.

Праця Р. Десняченка це по суті перша ґрунтовна студія про Драгоманова, коли не рахувати праць М. Мухина, що були менш широко ілюстровані фактичним матеріалом і праці Д. Заславського /М. Й. Драгоманів-критико-биоградинчевський очерк. Київ 1924/, що для нас не має більшого значення, бо писана не українцем і тому дати оцінки політичних наслідків роботи Драгоманова для українського народу не менше.

"Наше Життя" писало колись: "Головна заслуга Драгоманова була в тому, що він зумів дати і зумів формувати свої ідеї в привабливій, популярній формі - і це спричинилось до поширення цих ідей серед мас. Це правда. І що "заслугу" Драгоманова важко усунути, тим більше, що ці ідеї сьогодні за Драгомановим також в "привабливій формі насаджує весь політично-пропагандистський апарат Москви. Але боротись з лихом треба скрізь і завжди. І Р. Десняченко підіймає цей тягар боротьби добре озброєний:

Не маємо ані на хвилину сумнівів, що на автора, а цим й на середовище й навіть на видавництво полетіть потік лайки. Домінантою в цій "симфонії" різних сторін /є ми певні, що оборона Драгоманова скорше зднає деякі партії, як потреби визвольної боротьби/ буде закид святотатства, оплюгавлювання великих людей за руйнування традицій. Головно говориться про традиції, зокрема про традиції "демократизму" й про те як вони нам "саме" тепер /! / потрібні.

Замість дискутувати на цю тему зачитуємо слова О. Теліги.... традиції треба шанувати, але не всі і не всяких предків.... І до своїх предків можна ставитись критично і розбирати до кого маємо мати пошану, а до кого погорду.

До нашої традиції належить однаково і Володимир Великий і Святополк Окаяний і "Руська Правда і осліплення Василька, і Богдан Хмельницький і Кисіль, і Дорошенко і Брюховецький, Мазепа і Кочубей, і Шевченко і Драгоманів. До кого мати пошану, а до кого погорду?

Щоб допомогти знайти відповідь на це питання видаємо в світ працю Р. Десняченка.

1. ЧИ СПРАВДІ ПОКІЙНИК ПОМЕР?

Не один раз протягом останніх двадцяти п'яти літ порушувано в журналах і в окремих виданнях питання: хто, власне, був М. Драгоманів і яка його роль, як політика й журналіста в українському національному визвольному рухові.

Як знаємо, за часів революції 1917 року провід захопили в свої руки "драгоманівці" і саме вони проголосили М. Драгоманова одним із українських "святих" - отже, пізніший виступ Д. Донцова (в Л.-Н. В.) був, власне, "ревізією" того їхнього проголошення. Було б природньо з боку "драгоманівців", у випадку, коли б згадуваний автор не мав рації, відповісти йому річево, вказуючи пункт за пунктом на помилковість його тверджень; але такої відповіді не було!

Публіцисти й критики (не-драгоманівці) ще кілька разів верталися, однак, до Драгоманова. Виникає питання пощо (коли не було відповіді)? Але ми сказали - не було р і ч е в о ї відповіді, зате були відповіді не-річеві.

"Драгоманівці" трималися такого методу: річевої відповіді не давали і не виявили бажання спокійно зрев'юзувати правильність чи неправильність свого чи чужого погляду на нього; навпаки - м о в ч а л и по кожній статті так довго, п о к и т а с т а т - т я п р и з а б у д е т ь с я, і тоді раптом виступали з порожніми фразами на честь Драгоманова та лайкою на адресу того, хто наважився писати щось, крім похвал, про нього.

Так виглядала "дискусія". Звичайно, говорено в ній про Драгоманова, але без доказів, щоб, зрештою, під кінець висунути такий аргумент проти ревізіоністів: "ви порушуєте без жодної потреби спокій мертвого: адже ж він уже вмер і нікому не шкодить, - чому не мало б бути в українців ще на одного великого мужа більше?"

На це можна і слід відповісти так:

1. Не лише у нас, а і в інших народів учені й публіцисти випра-вляють неправильні погляди на своїх діячів, і це не значить, що го-ни при тому керуються бажанням ослабити чи "розкласти" свою на-цію;

2. Неправильно було б почати звеличати донощиків і зрадників Іскру та Кочубея лише тому, що їм у ж е с т о я в у Киє-ві пам'ятник, та що вони були українцями;

3. Масою досить своїх великих діячів і патріотів, які заслуго-вують, як казала Леся Українка, хоч "на пізні вінці";

4. Оборона справжньої віри завжди вимагала й вимагає повалення фальшивих богів та їхніх пророків, і

5. Хай подумают ті люди, що нарікають на "відбронзовування", чо-му вони: а) ширять твори того самого Драгоманова, які дуже о б - н и ж у ю т ь в а р т і с т ь Ш е в ч е н к а; б) не ображають-ся, наприклад, на ганьблення пам'яті гетьмана Мазепи, - навпаки, са-ме "драгоманівці" приймають тепло автора пасквілів на Мазепу, отже, чи не криється за обороною "святости" Драгоманова щось інше?

Що ж до питання про те, начебто Драгоманів уже "покійник, який нікому не шкодить", то це неправда тому, що, власне, старі "драгоманівці" УВАЖАЮТЬ ЙОГО НАУКУ Й НАДАЛІ ДЛЯ НАС АКТУАЛЬНОЮ. Не так давно провадили вони збірку серед американського робітництва на видання "вибраних творів" Драгоманова, які вийшли в Празі року 1937-го, на розкішному папері. В цьому виданні читаємо ряд нарікань, що й досі не видані всі твори Драгоманова, і до цього редактори додають: "Чи не викликає цей факт сорому в кожного поступового українця? В кожного, хто відважно називає себе "драгоманівцем"? Далі, там же, названо Драгоманова ІДЕОЛОГОМ визвольного змагання українського ЛЮДУ (не нації, а лише верстви), а Н. Григорієв (ст. 101) пише: ... "наклад Драгоманів своє тавро НА ВЕСЬ ТОГОЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ РУХ". Як? Покажуть його твори".

Вже наведена цитата показує, що видавці творів Драгоманова визнають йому ВИЇМКОВЕ ЗНАЧЕННЯ і тому закликають сучасників пізнати його творчість; а другий автор статті, вміщеної замість вступу до творів, - М. Шаповал, навівши спочатку довгу цитату з писань Драгоманова (про яку говоритимемо далі), пише: "наведені витяги з праць Драгоманова ВІЮТЬ ТАКОЮ СУЧАСНОЮ СВІЖІСТЮ, що навіть багатьом СУЧАСНИМ "драгоманівцям" ТРЕБА НАНОВО ПОВЧИТИСЯ У СВОГО ВЧИТЕЛЯ..."

Останнє речення не може лишити ні в кого сумніву, що й видавці і впорядчики, і т. зв. "драгоманівці" вважали, що писання Драгоманова мають не лише АКАДЕМІЧНИЙ ІНТЕРЕС, але бачать у нього навіть СВІЖІСТЬ і закликають СУЧАСНИКІВ УЧИТИСЯ ВІД НЬОГО. Отже ВОНИ його не хочуть бачити лише в якомусь "пантеоні", НЕ ВВАЖАЮТЬ ЙОГО ПОКІЙНИКОМ, але думають, що він має далі ВЕСТИ українців!

Це все управнює нас ствердити, що Драгоманову його прихильники НЕ ДАЛИ ВМЕРТИ і намагаються з цим "ідеологом" зайняти ПЕРШЕ МІСЦЕ В УКРАЇНСЬКОМУ МАРШІ та повести український нарід ТИМ ЖЕ ШЛЯХОМ, що і в 1917 році, щоб ще раз привести до тих же наслідків!

Це все змушує нас знову НА ОСНОВІ АРГЕНТИЧНИХ ДЖРЕЛ (власних писань Драгоманова) дати відповідь на питання: ХТО був Драгоманов та чого він учив; а після того спробувати з'ясувати причину: чому йому "не дають померти?"

Однак, перед тим, як приступити до теми, мусимо відповісти: 1) чи маємо вірити кожному слову М. Драгоманова, чи, навпаки, мусимо визнати за доведений факт кидання ним фраз, одним із завдань котрих є СХОВАТИ ІСТИНУ, не дати зорієнтуватися, в чому річ, і 2) чи можемо вірити висновкам його коментаторів - "драгоманівців"?

Щоб відповісти на перше питання, ми подамо під розгляд два такі яскраві випадки.

У своїй "Автобіографії" М. Драгоманів твердить, що його магістерська праця - через те, що на основі доносу, почали його вважати за "українського сепаратиста", була не належно трактована. В примітці до цього твердження пише М. Драгоманів, що пошкодила йому "рецензія професора Більбасова", бо як пише М. Драгоманів дослівно: "вчені рецензенти закидали мені між іншим похвальну згадку про статтю Чернишевського... і навіть витлумачили одне місце в моїй праці і розумінні похвали царубійства".

Як же тепер мусить здивуватися читач, коли ми ствердимо, що Драгоманів у такий спосіб помстився на праці Більбасова за... вказання

на НАУКОВУ МАЛОВАРТІСТЬ цієї праці, на АБСУРДНІ ПОГЛЯДИ, висловлені в ній і т.д.

Проф. В.А. Більбасов рецензував таку працю Драгоманова: "Голос об історическом значеніі Римской імперіі і Тацит", Київ, 1369 (УП, 415 ст. 8^о) і ця рецензія вміщена була (як передрук) у виданні: В.А. Більбасов: "Історическія монографіі", т. У, Петербург, 1904, ст. 204-6.

Цікавих відсилаємо до цієї рецензії, в якій професор глузує з твердження Драгоманова, що справжнім щастям для жидів була втрата їхньої державности і розпорощення поза межами Палестини; для греків - втрата їхньої незалежности і поневолення Римом і т.д. Зокрема читаємо там:

"Насколько оригинален взгляд автора на национальность, видно из того, что утрату каким-либо народом своей национальности и государственной независимости он считает высшим благом".

"Ми недоуміваємо, яким образом величіє Рима может заключаться в его паденіі?" (ст. 205).

"Но иные взгляды вызывают недоумение, хотя они даже и не оригинальны, напр.: "римская политическая жизнь не имела истинной политической мудрости и оттого то римляне приобрели репутацию политически мудрых людей" (ст. 206).

Вражасмо, що наведених цитат цілком досить для того, щоби ствердити, що ми не знаємо, чи мав справді підстави нарікати Драгоманів на те, що "натикався" на нещирість свого антагоніста, але зате опоненти Драгоманова, як ми бачили, мали підставу кинути такий докір самому Драгоманову, який, зрештою, так поводився не лише з Більбасовим, але й з Б. Грінченком, Н. - Левицьким, Т. Шевченком та іншими.

Що ж до з'єднування собі людей, які вірили фразам, або їх задурювали фразами, котрим не надає значення сам автор, то ми могли б навести багато прикладів, але обмежимося, з огляду на брак місця, одним. Всім відомі слова М. Драгоманова (бо їх з галасом повторюють "драгоманівці", як "доказ" українського патріотизму Драгоманова), які з метою приспати чуйність своїх читачів, котрих завжди граждає "московський дух", що ним тхнули праці Драгоманова, кинув в обіг цей "малоруський патріот"; ось ці слова: "кожна копійка, потрачена не на українську справу, кожне слово, сказане не по-українському, єсть індаток з української мужицької скарбниці". Це твердження звичайно сам ДРАГОМАНОВ НЕ ТРАКТУВАВ ПОВАЖНО. На це доказів знайде читач досить, коли ми будемо подавати уривки з "Автобіографії Драгоманова", а тут подамо лише цитату з того її місця, де він говорить про свою працю в Женеві. Там він пише про своє рішення:

1) писати по-українському про все, що БЕЗПОСЕРЕДНЬО відноситься до України і до розповсюдження в ній соціалізму,

2) писати по-руському різні речі політично-ліберального і федерального характеру..."

Отже, бачите: типовий "українолюб" Драгоманів, який і так майже всі свої поважніші наукові праці писав по-московському, стверджує ще раз рішення ПИСАТИ ДАЛІ ПО-МОСКОВСЬКОМУ все, крім пропагандистських брошурок, призначених для НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ і статей, в яких

він пропагував СЕРЕД УКРАЇНЦІВ свої погляди на українську справу! Як бачимо, Драгоманів охоче й широко "видавав з української мужицької скарбниці", щобто, ці свої слова трактував, як демагогічну фразу.

Це нам показує конечність завжди лишати на боці фрази, кинуті на вітер, яким, як видно з тексту, сам автор не надає значення.

Тепер ще звернемо увагу наших читачів НА СПОСІБ, як з Драгоманова можна зробити не лише українського патріота, а... навіть італійського фашиста! Зразком того може бути подане нижче місце із статті М. Шаповала, написаної вже ПІСЛЯ того, як говорилося з боку "ревізіоністів" не лише про відсутність у Драгоманова тих поглядів, які знайшов М. Шаповал, але навіть про вороже наставлення Драгоманова до цих поглядів. Отже, тому тим більше треба було або докладно довести те, що "ревізіоністи" помиляються, або... хоч не пустити ще раз в обіг... брехні.

Шаповал у цій статті на початку цитує опис території, на якій мала бути поширена ця програма Драгоманова. В описі території згадані всі українські землі. Далі цитує Шаповал такі слова М. Драгоманова з його політичної програми (про яку далі буде мова):

"Самостоячість (автономія) політичної громади єсть право, по нашій думці, воля кожної громади признатися до того народу й ПРИСТУПИТИ ДО ТОЇ СПІЛКИ, ДО КОТРОЇ ВОНА САМА СХОЧЕ".

Ми з наведеної М. Шаповалом цитати бачимо лише, що Драгоманів, який добре розрізняє: що таке "самостійність", а що таке "автономія" тут намісче плутає ці терміни. "Самостоячість" тут вжита без значення В ЦІЛЯХ ПРОПАГАНДИВНИХ, а насправді автор думав про АУТОНОМІЮ. бо, як знає і М. Шаповал, "Вольний Союз" мав обіймати терен з мішаним населенням і належати до тої справді самостійної федерації, яка мала повстати на місці Росії (дощ, як тепер СРСР), а "громада" могла мати широку автономію з правом ВЙТИ з "української" (територіально) спілки і стати членом, наприклад, МОСКОВСЬКОЇ. Цим самим Драгоманів легалізує те, що ми, як усі народи, звемо "НАЦІОНАЛЬНОЮ ЗРАДОЮ".

Далі цитує Шаповал з Драгоманова: "ПРАЦЮЮЧІ ЧУЖИНЦІ будуть для українця ЧЗЛАМИ, котрі ПРИВ'ЯЗУВАТИМУТЬ їх до сусідніх пород (націй)".

Це значить, що Драгоманів широко встав би колонізацію України "працюючими" москвинами, жидами, чи, навіть, поляками (те, що робить СРСР).

По цих цитатах, не подаючи НІЧОГО більше, жодних доказів, пише М. Шаповал: "Отже, ми в програмі маємо постулат САМОСТІЙНОСТІ і СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ" (ст. 12).

Можемо ще раз протерти очі, ще раз прочитати ці цитати, і до інших висновків таки не прийдемо, крім одного: важко було б дискутувати з такими, справді під цим оглядом "гідними" учнями Драгоманова, бо вони, спритно жонглюючи й показуючи фокуси, зможуть переконати всіх у тому, немов вони дійсно "їдять вогонь", не даючи змоги придивитися. Але, зате, коли ці "драгоманівці" візьмуться за гас, як за "ворогів" Драгоманова, - вони можуть перевершити і свого вчителя.

Але ми не хочемо повторяти без зміни експерименту 1917 року з його наслідками і тому МУСИМО не оглядатися на "драгоманівців", А ОГЛЯДАТИСЯ НА ОБ'ЄКТИВНУ ПРАВДУ І ЛИШЕ НА НЕЇ. Бо ж ми СТВЕРДИЛИ, ЩО ПОКІЙНИК НЕ ВМЕР!

П.ХТО БУВ М.ДРАГОМАНІВ ТА ЧОГО ВІН УЧИВ

У першу чергу досить вичерпуючу відповідь на питання, "хто був М.Драгоманів (українець чи "росіянин") дає його власна "Автобіографія".

Як видно з його власних слів, не почував себе Драгоманов, будучи студентом, жодним українцем, лише так зв. "общеросом" (цебто, з переконання москвиним, що походить з української провінції, заселеної, на думку таких людей, певною відміною московської нації. Це щось подібне до сучасної "советської людини", яка може бути "сином України", невідривної частини однієї "советської вітчизни", але "общеросом, або як ми для ясности казатимемо москвиним, що був дуже "ліво" настроєний і рвався агітувати", - "просвещать народ".

Коли б він жив не на Україні, ми б не мали його данайських дарів у 1917 році і, як наслідок, не були б "драгоманівці" на еміграції. Але він хотів дуже "просвещать", і, почувши про організацію недільних шкіл для народу, кинувся туди. Московський уряд початково розглядав ті школи, як "протиотруту" для побороювання польського революційного руху (йшло саме підготування до польського повстання 1863 року).

Загальна картина була така: поляки інколи навіть послуговувались українською мовою, пропагуючи серед українців ідеї, що українці є певна відміна поляків, подаючи спеціально препаровані уривки з історії, а з свого боку москвини доводили, що українців немає, є лише відміна "русского" народу, що утворилася під впливом поляків і тому треба борювати все, що різнить українців від москвинів, як рештки польського впливу.

Насадки тієї козацької старшини, яка творила Козацьку Державу, яка свідомо була, що то вони, і лише вони є правні спадкоємці стародавніх русів і стоять вище як за москвинів, так і за поляків, - давно погинули на засланні чи еміграції; ті, що були "слабкі духом", пішли до одного з тих двох таборів і, перейнявшись "революційними ідеями" в польському чи московському виданні, принципи їх "насаджували" серед свого народу.

Отже, виникає питання: може тоді взагалі не було на полі життя людей, що заступали б українську ідею? Може мають рацію "оборонці Драгоманова", коли один за одним повторюють (якщо ви їх заженете "в кут", змусите визнати на основі фактів, що така ідея, пропагована Драгомановим, була москвофільською), - кажучи: "ЗА ТИХ ЧАСІВ кращих українців НЕ БУЛО, це були найбільші національні ідеї, які ТОДІ були!"

Отже, так НЕ БУЛО. "Оборонці Драгоманова", кажучи це, або СВІДОМО СПЕКУЛЮЮТЬ НА НЕОСВІЩЕНОСТІ української інтелігенції в справі українського визвольного руху, або й САМІ НЕ ЗНАЮТЬ, ПО Й ЯК було, та і ЗНАТИ НЕ ХОЧУТЬ.

Мало того, що тоді (кінець 60-х років) прозвучало огненне слово "Кобзаря", який не був жодним "федералістом", жодним приятелем москвинів, жодним прихильником "Переяслава", лише своєю власною державності ("Чигирин" та інше), але ці ідеї не були чулі й іншим.

М. Драгоманів у своїй "Автобіографії" пише: "Українці", але ніде в Автобіографії не зве СЕБЕ українцем; не каже про СЕБЕ й українців "МИ", лише всі "українці" виступають, як ЩОСЬ ОКРЕМЕ, в ТРЕТІЙ особі. Звичайно по прочитанні цієї нашої уваги негайно драгоманівці вирішать, що ми або НЕ ЗНАЄМО, що Драгоманів підписувався псевдонімом "Українець" або навмисне, так як вони це звикли робити - замовчуємо! Отже, знаємо, але і знаємо, що САМ Драгоманів пояснював це ЛИШЕ, ЯК КРОК ТАКТИЧНИЙ. Див. лист О. Лопачевського-Петруняка та відповідь йому М. Драгоманова, з якого ми далі подасмо надзвичайно цікаві уривки. Р. Д.).

В Києві ТВОРИЛИ УЖЕ В 1859 р. ОКРЕМІ НАЦІОНАЛЬНІ ГРУПИ ГУРТКИ, хоч величезна більшість "православних" студентів були українці. Далі говорячи про молодь з того гуртка, яку він зве "українцями", пише Драгоманів: "БУЛИ, ЗВИЧАЙНО, СЕРЕД ТОДІШНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ МРІЇ ПРО УТВОРЕННЯ НА УКРАЇНІ ЧОГОСЬ ТАКОГО, ЯК СТАРА КОЗАЦЬКА РЕСПУБЛІКА".

Як далі виразно стверджує Драгоманів, сам він виразно НЕ симпатизував "українцям" і цим пояснюється і той трохи зневажливий тон ("чогось такого") і може справжні незнання самим Драгомановим, а лише скорше ВДАВАННЯ, що самі "українці" не знали докладно, чого хочуть. Те, що, як свідчить Драгоманів, ходило тут не про "гетьманщину", а лише про "республіку", наводить на думку, що проф. Драгоманів "проговорився", що українці просто хотіли відродження своєї державности в модерній формі, а Драгоманов навмисне так про них "інформує" своїх читачів, як в 1917 році "інформували" маси про самостійників так звані "драгоманівці", запевняючи, що самостійники: "хочуть наставити в Україні знов монархію, що вони проти всіх здобутків культури, а обмежитися хочуть до плекання гопака, шароварів та горілки цареників і т. д."

Але, не зважаючи на свою виразну тенденційність, повторюємо: наведена цитата з Драгоманова ВПОВНІ РОЗБИВАЄ ВСЯКІ вигадки СУПАСНИХ "драгоманівців", що, мовляв, "за часів Драгоманова навіть те, що він пропагував, було аж надто українське!" Очевидно, коли порівняти з "теорією" князя Лейхтенбергсена (Воспомінанія об Україні) - то ТАК, але коли з думками тодішніх УКРАЇНЦІВ - то НІ!

Отже, немає нічого дивного, що, як стверджує в своїй Автобіографії М. Драгоманів, він почав свою "політично-громадську працю" серед чужого йому українського населення з викладів у недільних школах.

Він і його товариші скоро переконалися, як він сам там же пише, що "революційними" ідеями учні їхні не цікавилися, а лише наукою, і тому та "пропаганда" пішла в забуття і М. Драгоманів почав з запалом провадити РУСИФІКАЦІЙНУ ПРАЦЮ, викладаючи українцям МОСКОВСЬКУ історію, в якій їх, як і у всякій московській історії, переконував, що українці є відміна "руських". Царський уряд учителем-урядовцем платив уже тоді видатки "за русифікацію" - очевидно, Драгоманів, як студент, що робив це з ідейних причин, щоб побороти в інтересі Росії польську пропаганду - таких грошей не одержував.

Там Драгоманів захопився своєю роллю "педагога" і пізніше все життя рвався де і кого лише можна було "вчити" (очевидно таким же "правдам", як і в викладанні ним московської історії).

Далі читаємо в Автобіографії про його відносини до українців

таке "Сам РОДОМ українець (зверніть увагу на те, що стислий у висловах професор НЕ ЗАБУВ підкреслити, що лише "родом", так, як це робили пізніші "тоже малороси!" Ф.Д.) і бачачи В КИЄВІ багато такого, про що в РЕШТІ РОСІЇ не мали поняття, я багато в чім поділяв СТРЕМЛІННЯ ТА ІДЕЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ, але багато в чім вони мені здавалися РЕАКЦІЙНИМИ: Я НЕ МІГ ПОДІЛИТИ ЇХ ЗНЕВАГИ ДО РУССКОЇ ЛІТЕРАТУРИ..."

Отже, як бачимо, наш "український святий", який уважав Київ ЧАСТИНОЮ РОСІЇ, вважає "реакційними" не лише соціальні чи політичні погляди українців, ні! По слові "реакційними" стоять ДВІ КРАПКИ; це значить, що далі йде пояснення, а в поясненні каже М. Драгоманів, що на його думку ЗНЕВАЖЛИВЕ або й критичне ставлення до МОСКОВСЬКОЇ літератури є ПРОЯВОМ "РЕАКЦІЙНОСТІ".

Принагідно слід ствердити, що коли б жив тепер М. Драгоманів, він би безперечно накинувся на М. Хвильового разом з московськими комуністами, бо в цій справі їхні погляди ідентичні! В тезах ЦК КП(б)У з 1927 р.⁺ визначається також позицію Хвильового за "реакційну" і подається таку цитату з Леніна (т. XIX "Національний жупел асиміляторства"): "Коли мова йде про пролетаріат, то протиставлення української культури в цілому БЕЛИКОРУСЬКІЙ КУЛЬТУРІ ТЕЖ У ЦІЛОМУ - ОЗНАЧАЄ ГАНЕБНУ ЗРАДУ ПРОЛЕТАРІЯТУ НА КОРИСТЬ БУРЖУАЗНОМУ НАЦІОНАЛІЗМОВІ". На цій основі сучасні червоні володарі України ширять, наприклад, серед українців культ Державіна - "певца русской славы", бо й на їх думку то було б виявом найбільшої "реакційності" ставитися до Державіна так, як ставився, наприклад, українець Шевченко ("Сплітач святогоних од і іншого лизунства". "Щоденник", 1857, 13. IX). На погляд Постішева, всі московські письменники, навіть московська мова - все революційне.

На цьому місці перепрошуємо читача, що мусимо начебто виходити поза межі нашої теми, але такі паралелі не лише краще висвітлюють істоту поглядів Драгоманова, а й визначають його місце серед течій, що стало ще борються за панування на Україні.

Тепер вертаємось до "Автобіографії". Отже, з неї виходить, що "українці" болше зачепили московські симпатії Драгоманова і тому природньо було б йому бути в другій уже "великій групі" молоді, яку він зве "космополітами" і до якої себе, зрештою, зачисляв. Але і ця ліва, московська група - також викликала несимпатію Драгоманова, вразивши його В ТЕ САМЕ болше місце. Драгоманів, як МОСКОВСЬКИЙ державник (це не перечило тому, що він для ВСІХ інших націй домагався бездержавности), був ворогом усіх стремлінь польських революціонерів, а деякі (столичні) групи космополітів зайняли до польського повстання прихильне становище. Ось, у цій справі автентичні слова Драгоманова з тієї ж "Автобіографії", які пояснюють, якого "гріха" допустилися "космополіти": "Кредит "космополітів" падав по мірі того, як ставало відомим, що відповідні столичні групи БЕЗ СМІНЛИВО ПЕРЕХОДИЛИ НА БІК ПОЛЯКІВ".

Огірчений тим усім, Драгоманів пише: "Бачачи помилки космополітів і БАГАТО ДЕЧОГО НЕ ПОДІЛЯЮЧИ В СТРЕМЛІННЯХ УКРАЇНЦІВ, я почав холонуту до "політики" студентських гуртків... і увесь СВІЙ ПОЛІТИЧНИЙ ЖАР вилив у лекції московської історії у "Временной Педагогической школе". Безумовно, таке захоплення Драгоманова не свідчить

⁺) Ця школа була заснована царатом для прискореного випуску вчителів русифікаторів України.

про жодні його "українські погляди". Але це зацікавлення до навчання (а разом із тим до поборювання польських впливів) мало до- сить несподівані наслідки, бо він пише: "Правда, педагогічний ін- терес зблизив мене з українцями... я вступив у їх корпорацію "Гро- мада", яка одразу обрала мене в комісію для редагування тих кни- жок" (тут мова йде про підручники для недільних шкіл).

Це було весною 1863 року. Далі Драгоманов признається, що крім "педагогічного" інтересу, був і "інтерес" протипольський, очевидно до свого характеру патріотично МОСКОВСЬКИЙ, а не український, про- що можемо догадуватися з такого вигуку: "ТА ТУТ СТАЛОСЯ ЩОСЬ ТАКЕ, що можливо лише в Росії!" Далі з'ясовується, що, як то кажуть, "своїх своїх не познає"! Уряд царський (звідси вигук проти "Росії", в якому мається на увазі ЛИШЕ царську "Росію") не оцінив належно па- тріотично московських інтенцій М. Драгоманова і припинив працю ко- місії. А тут сталася ще друга несподіванка, яка була наслідком, так би мовити, "розходження в тактиці". М. Драгоманів, як потім це мати- мемо нагоду не раз ствердити, був прихильником такого способу де- націоналізації й обмосковлення, який весь час застосовували і за- стововують червоні москвини, цебто: 1) дозволити вживати мову укра- їнську (чи яку іншу) БЕЗ ОБМЕЖЕННЯ і користуватись нею для популяри- зації серед "мужицьких" (по-італійському звав їх Драгоманів "плебей- ськими") націй. 2) Цією ж мовою послуговуватися для початкової осві- ти тому, що, розбудивши культурні зацікавлення в народі, його позна- йомити легше з мовою "вищої культури", і вкажеться konieczність цю "вищу мову" знати для дальшої освіти. 3) Кинути серед мас московські книжки поруч з тими "чужинцями", які, як узлами, прив'язуватимуть ук- раїнців за рецептом Драгоманова (див. попередню відповідну цитату) до московського народу. Місцева (українська) мова, виконавши своє за- дання, обернеться в місцеву говірку для зв'язку з "мужиками", а потім, як етнографічна особливість, зберігатиметься в архіві та бібліоте- ках.

Уряд же московський і більшість навіть "лівих" московських угру- повань (їх називав Драгоманів "централістами") хотіли йти, як їм зда- валось, коротшою дорогою, заборонити вживання місцевої (української) мови в письмі, уряді й публічному житті, а і حتی відразу їх читати й писати лише по-московському. Драгоманів був палким ворогом ТАКОЇ СИ- СТЕМИ і завжди виступав проти неї.

Так було й тепер. Стаття (в якій він гаряче доводить складення пер- шої читанки без московських народніх пісень і приказок, ⁴⁾ а з україн- ськими на початку і так, щоб читанка подавала на початку українсь- киї матеріял, а потім переходила до московського), була вміщена саме не в пору, бо появилася тоді, коли стався замах на московського царя!

До того ж для тих же недільних шкіл склав був князь Шірінський- Шахматов, цілком зігнорювавши український матеріял, свою читанку і очевидно обреним статтю Драгоманова, а тому подав на нього донос, яко на "українського сепаратиста".

Які це мало наслідки, пише так сам Драгоманів: "Тепер я мусу ска- зати, що донос князя Шірінського-Шахматова мав своїм наслідком мос- рішуче прикріплення до українською напрямку, бо я ПО ПРИРОДНІЙ РЕ- АКЦІЇ занявся пильним дослідом українських питань..."

+) Саме таку слав був князь Шірінський-Шахматов.

Це значить, що дух суперечности, упертість - були тим, що, на наше лихо, штовхнули Драгоманова "занятися" українськими справами.

"Автобіографія" була писана вже аж в році 1889,¹⁾ тим більш цікаве таке речення: "Бивчення пісень...заставило полюбити ЦЕЙ народ". Це значить, що і надалі український народ БУВ ДЛЯ НЬОГО ЧИМСЬ СТОРОННІМ.

У зв'язку з тим усім і пов'язаними з доносом неприємностями, поспішив Драгоманів виїхати до Німеччини на студії. Тут пише статтю: "Восточная політика Германії і обрусеніє". В ній він радить цілком таку, як переводять совети, "українізацію", ЯК ЗАСІБ ЗМІЦНИТИ МОСКОВСЬКУ ДЕРЖАВУ І УЛЕГШИТИ ЇЇ ПЕРЕВЕДЕННЯ В ЖИТТЯ ІМПЕРІАЛІСТИЧНИХ ЇЇ ПЛАНІВ НА БАЛКАНАХ. Пише він там таке: "Така політика"⁺⁺ дасть Росії особливу силу у східньому питанні". Як бачимо, і тут дбає Драгоманів У ПЕРШУ ЧЕРГ ПРО СИЛУ І ЗРІСТ НАЙГІРШОГО РОГОГА УКРАЇНИ - "Росії".

Тут треба на хвилину ухилитися від "Автобіографії" (до речі, писаної тільки московською мовою) і ствердити, що Драгоманів, як слідує, стверджує М.Яворський ("Нарис з історії революційної боротьби на Україні", ст.406), "вже в 1869 р. на всі ходи вихваляв політику Шульгінів та Юзефовичів, як культуртрегерство на Захід", а в 1872 р. вмістив згадану статтю у "Віснику Європи" та склав для українців такого "гімн":

"Гей, українець просить не много:
Волі для рідної мови,
Но не лишає він ко всій Русі
І к всім слав'янам любви:
З ПІВНІЧНОЮ РУССЮ НЕ ЗЛОМИТЬ СОЮЗУ -
Ми з нею БЛИЗНЯТА ПО РОДУ,
Ми віки ділили і радість, і горе,
І вкупі приймаєм свободу".

Кінчається цей вірш так:

"Устане на світ і литвин, і естонець,
І лях в москвині брата обніметь".

Цей "гімн" Драгоманова викриває вповні його московський імперіалізм. З нього видно, що таку "московську історію", яку викладали українцям, вважав Драгоманів єдино правильною і переконував далі, що українці з чужими їм москвинами "близнята по роду" і що "віки ділили і радість, і горе". Крім того, так, як сучасні "піддані" Сталіна, він запевняє, що "Україна навіки невід'ємна частина єдиного союзу" лише в інших формах ("З північною Руссю не зломим союзу").

Закінчення це показує, що "слав'янофільські ідеали" є для нього, як і для Сталіна, лише "ЗАСОБОМ" московського імперіалізму, бо ж він не має і в думці, що можуть "відпасти" від його улюбленої "Росії" ці НЕ СЛОВ'ЯНСЬКА ЛИТВА ЧИ ЕСТОНІЯ! Все, що загарбала Москва, МАЄ ЛИГАТИСЯ ПРИ НІЙ І ВВАКАТИ СЕБЕ "НЕВІД'ЄМНИМИ ЧАСТИНАМИ, ЯКІ З ЗАПАДОМ СПІВАТИМУТЬ":

"Москва моя, страна моя,
Ти самая любимая..." (советська пісня).

+) Шість літ перед смертю.

++) В статті радиться царському урядові щось подібне до советської "українізації".

Коли в Цюриху ж почали організовуватися українці, Драгоманів у листах до Галичини остерігав галичан проти тих, які - боявся він - "провозгласять нам право на самостійність", тоді, як на думку Драгоманова, "діло політичне наше колись рішиться на земських соборах усієї Росії" (лист до М.Бухалинського).

З цього ж часу походить стаття під заголовком "Русскіє в Галиції".

У році 1875 друкує Драгоманів статтю під симптоматичним заголовком: "Література російська, ВЕЛИКОРУСЬКА, українська і ГАЛИЦЬКА". Радимо читачеві згадати, що термінологію (яка викликала гостру відсіч з боку Гринченка), бо вона дасть змогу краще розуміти погляди Драгоманова. Він уважав, що існують і повинні розвиватися РІВНОВІЖНО, як літератури "другого гатунку" лише для "мужиків", література українська, галицька і великоросійська" (так він зве московську літературу для "мужиків", для "простого народу", як і дві попередні), а ЛІТЕРАТУРА ВЗАГАЛІ МОСКОВСЬКА (Драгоманів її зве "російська") є СПІЛЬНОЮ ЛІТЕРАТУРОЮ ВИЩОГО ПОРЯДКУ для ВСІХ тих, що вирости вище за вузькі рамки місцеві літератури!

Для драгоманівська "російська література" було щось таке, як в сучасній життєвій практиці совстів "література всесоюзная".

Про враження, яке зробили ті статті, пише Драгоманів: "...та й самі російські українофіли НЕ ЗОВСІМ БУЛИ ЗАДОВОЛЕНІ МОЇМИ ЦЕЛЯМИ І ПЛАНОМ СВОБІДНОГО "ОБРУСЕННЯ" ГАЛИЧАН, але мені ВСЕ Ж ТАКИ ПОЧАСТИЛО ПЕРЕКОНАТИ ЇХ ВЛАШТУВАТИ МОСКОВСЬКУ БІБЛІОТЕКУ У ВІДНІ (при т-ві "Січ") І ПОСЛАТИ БАГАТО МОСКОВСЬКИХ КНИГ У ЛЬВІВ".

Тепер просимо нашого читача ДОБРЕ ЗАТЯМНИТИ ЦЕ ВИЗНАННЯ, бо воню викриває у всій ширині брехливість пізніших "аргументів" Драгоманова, які він вміло пускав у рух, коли його обвинувачували в москофільстві; ці ж "аргументи" Драгоманова пускають в рух ще й тепер його оборонці. Він у тих випадках виправдувався тим, що радить читати московські книжки українцям З ПІД "РОСІЇ", які, НЕ ЗНАЮЧИ ІНШИХ МОВ, коли б не читали і московською мовою то дуже низько б упали з огляду на дуже невелику кількість творів, які були українською мовою. Це вміло дібраний, наче б то переконувачий "аргумент", поруч з підступною порадою "вчитися чужих мов і, мовляв, тоді не потребувати мете конче читати по-московському; я, мовляв, сам за те, щоб училися! Але коли візьмемо під увагу, що ВІДЕНСЬКІ "січовики" ВОЛОДІЛИ НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ і мали до своєї диспозиції багаті бібліотеки Відня, де НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ можна було знайти ВСЕ МАЙЖЕ, що могла бажати собі прочитати ІНТЕЛІГЕНТНА ЛЮДИНА, - тоді ОРГАНІЗАЦІЯ У ВІДНІ ДЛЯ УКРАЇНЦІВ (що добре володіли німецькою мовою і зовсім не знали московської) саме МОСКОВСЬКОЇ бібліотеки НАБИРАЄ СИМПТОМАТИЧНОГО значення. Цього факту не можна виправдати жодному "драгоманівцеві", а москофільська діяльність професора набирає ВЛАСТИВОГО ОСВІТЛЕННЯ - тим більше, що він і пізніше з приємністю згадує про це.

Але вертаємось до "Автобіографії". Коли Драгоманів мав, з огляду на негативне відношення до нього московського уряду, цілком від'ї-

-+)-

Кажемо "підступно", бо Драгоманів так "радив", що завжди пиходило, начебто, знаючи московську мову, можна обійтися.

хати закордон, - студенти зібрали гроші на прощальний бенкет. Драгоманів з цієї нагоди пише: "Зібрані гроші на прощальний бенкет я попросив ужити ліпше НА КУПІВЛЮ КНИЖОК ПРО РОСІЮ (з Україною) для бібліотеки... в Чернівцях!". Ви знаєте, що було писано в книжках "Про Росію", коли в них згадували Україну! Чи ця ворожа нам політична в формі наука й публіцистика була потрібна? А як же з "кожним словом, сказаним не по-українському?" По цьому з почуттям задоволення стверджує Драгоманів: "СМІЛИВО МОЖУ СКАЗАТИ, ЩО НІ ОДИН МОСКОВСЬКИЙ СЛОВ'ЯНОФІЛ НЕ ПОШИРИВ У АВСТРІЇ СТІЛЬКИ "МОСКОВСЬКИХ" (РУССКИХ) КНИГ, ЯК Я, УКРАЇНСЬКИЙ "СЕПАРАТИСТ".

Дуже також красномовним є глузування з тих, хто міг бути остільки наївним, що назвав його "сепаратистом" українським, не зважаючи на такі яскраві докази МОСКОВСЬКОГО ПАТРІОТИЗМУ!

З "Автобіографії" ж довідуємося, що статтю про українські народні пісні назвав Драгоманів: "Отголоски рыцарской поэзии в русских народных песнях".

Цікаво також, що Драгоманів стояв в справі організаційній на тому ж становищі, що й советська влада і з тих же мотивів. Червона Москва поступово, протягом десяти літ ліквідувала всі окремі українські (національні) організації, почавши з кооперації і кінчаючи на організації письменників, перетворюючи їх на ТЕРИТОРІАЛЬНІ З МІШАНИМ НАЦІОНАЛЬНИМ СКЛАДОМ. Московські члени розбивали і тут українську єдність. Драгоманів же признається в своїй "Автобіографії", що він виступав проти "існування окремого "українського" і окремо "радикального" руху серед студентів", а в політиці стояв за мішані польсько-жидівсько-українські організації.

Далі пише Драгоманів статтю: "Десять лет украинской литературы", в якій виступає гостро, як сам стверджує, "проти МРІЇ ПРО ДЕРЖАВНУ САМОСТІЙНІСТЬ".

Очевидно, бачити в Драгоманові "прихильника української самостійності", крім Шаповала, можуть ще хіба московські монархісти, і Драгоманів у цій же "Автобіографії" обурюється на них за їхні вигадки, начебто він хоче "відірвати Україну від Росії й приєднати її до Польщі".

Заборона царського уряду перебувати Драгоманову в великих міських центрах Московської імперії вплинула на Драгоманова так, що він вирішив лишитися в Женеві.

У Женеві (вірний своїм словам про кожне слово, сказане не по-українському), працював далі в московських виданнях і багато писав і друкував по-московському.

Правда, на тлі особистих непорозумінь він "поступово дедалі ставав противником руських революціонерів", але це, звичайно, не значить, що він ставав противником Росії. Навпаки: "В рамках АВТОНОМІЇ", - пише Драгоманів, - "я покладав розрішення НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ В РОСІЇ, ВИСЛОВЛЮЮЧИСЯ ТАКИМ ЧИНОМ ПРОТИ ВСЯКИХ СЕПАРАТИЗМІВ".

У Женеві московська організація "Земський Союз" видавала часопис "Вольное Слово", в якому діяльну участь брав М. Драго-

манів, тоді ж він писав: "колишні українські політичні друзі в Росії" знайшли видання його шкідливим,

Між іншим, у своїй відповіді на довгий лист українців, що мали зв'язок з Драгомановим, він їм дорікав за підтримування антимо-сковської течії в Галичині й хвалився закладеною ним у Відні бібліотекою з московських книжок, мотивуючи її потребу так: "Московська література... у порівнянні з німецькою має ту перевагу для слов'ян перед німецькою, що вона стермиться втягати в себе рух і методу усіх європейських літератур... і через те вона космополітичніша, чим німецька". Отже, тут уже аргумент незнання іншої мови, крім московської, не фігурує, лише "первая в міре". Там же він викручується ще запевненням, що начебто ширення московських впливів веде... до української національної свідомості. Але цей парадокс звичайно також пущений в обіг Драгомановим для замаскування істоти справи. Аджеж ми знаємо, що Драгоманів не дуже перебирав у засобах. Ось хоча б у цьому листі він "стає в позу щодо українців і пише дослівно: "напр., Багалій, дійшли до того, що вже навіть "Слободская Україна" сказати бояться, а кажуть "Юговосточная окраїна московского государства". Прочитавши ці слова Драгоманова, кожний подумає: бач, хоча в цьому Драгоманів принципіаліст, але... але кілька рядків далі той же Драгоманів пише: "получив я лист від одного філософа з НОВОРОСІЇ", а ще кілька рядків далі - "українців з Петербургу, Дону, Дніпра, "НОВОРОСІЇ". Отже, щоб когось обвинуватити, знеславити, Драгоманів шукає і політичних причин, чому вжито те чи інше слово, а сам зве з-московська частину України - "Новоросією". В тому ж листі є цілий ряд нападів на галицьку пресу і вчених, які "образили" "українця" Драгоманова, написавши правду про Москву. (Сгоновський, як пише Драгоманів, мав навчати: "що фінська Москва стала себе звати Росією тільки в ХУП столітті ТА БРЕШЕ про стан українців у Росії, де, мовляв, українців раді б з'їсти не тільки уряд, а й народ - москалі"), обурюється на всі без винятку протимосковські інформації (напр., про переслідування українського театру) і з признанням пише про москофільський галицький часопис, який природньо, на радість Драгоманова, все боронить Росію!

На тому, однак, не можемо ще кінчити з "Автобіографією", бо в ній ще є дещо цікавого для характеристики (вона є автохарактеристикою) Драгоманова.

Він ще там оповідає, як по припиненні "Вільного Слова" звернулися до нього московські емігранти, як пише Драгоманів - "члени різних фракцій російських соціалістів-революціонерів і запропонували видавати "ліберальну часопись" з принципами, БЛИЗЬКИМИ ДО ТИХ, ЯКІ Я ПРОВАДИВ У СВОЇХ ПУБЛІКАЦІЯХ і запросили мене до співробітництва. Я ЗАПРОПОНУВАВ для часопису назву "Свободная Россія", яку я ще пропонував видавцеві "Вольного Слова". Нас у цьому признанні цікавить визнана самим Драгомановим "БЛИЗЬКІСТЬ ІДЕЙ, ЯКІ ВІН ШИРИВ, з ідеями МОСКОВСЬКИХ соціалістів-революціонерів, котрі тому й звертаються з таким запрошенням до нього, як до своєї людини. При цій нагоді мусимо нагадати, що далеко не так уже близьким був Драгоманів до українських кіл, бо в іншому місці читаємо в тій же його "Автобіографії", що з огляду на принципове розходження з редакцією "Правда", він "ВІД ДАЛЬНОЇ УЧАСТИ В ЦЬОМУ ВИДАННІ УХИЛИВСЯ". Це значить, що для Драгоманова у всіх важливих випадках

рішала не його національна приналежність (оскільки його б уважали за українця), а соціально-політичні погляди. Він НЕ МІГ і НЕ ХОТІВ іти на жодний компроміс з людьми УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ, оскільки вони, навіть льоляльно друкуючи його статті, самі дозволяли собі висловлювати інші думки, крім "малоукраїнських думок" професора. Він не хотів мати, наприклад, нічого спільного з УКРАЇНСЬКИМ клерикалом, або українським націоналістом, - бо це порушувало, як він казав, ЙОГО СВЯТІ ПЕРЕКОНАННЯ. Зате цілком не порушували його поглядів, АЛЕ НАВПАКИ, ЗБІГАЛИСЯ З НИМИ ПОГЛЯДИ МОСКАЛІВ, які стояли на становищі МОСКОВСЬКОМУ і вважали Україну, як і ІНШІ ПОНЕВОЛЕНІ МОСКВОЮ ЗЕМЛІ, ЗА ЧАСТИНИ "РОСІЇ", що мали, очевидно, з нею в майбутньому злитися шляхом асиміляції.

Не можна також прийняти "адвокатського викруту" деяких сучасних оборонців Драгоманова, що то він з огляду на кволість українського руху так хитрував, щоб мати в москвинах "спільників", бо ось що в цій справі пише сам Драгоманів: "в компромісі не змінює чоловік якості своїх думок, а тільки... ставить у цю хвилину певну їх кількість... ПРИ ЧОМУ НІХТО НЕ ТАЇТЬ ВІД ДРУГОЇ СТОРОНИ СВОЇХ ОСНОВНИХ ДУМОК" ("Народ", 1891, ч. 3).

Це значить, що коли б Драгоманів був прихильником ХОЧА У МАЙБУТНЬОМУ відокремлення України від Московщини з метою відновлення своєї незалежності, - ВІН БИ ЗАМІСТЬ ВИРАЗНО ЗАЗНАЧИТИ своє негативне відношення до того, казав би, "не таячи своїх думок", лише зазначаючи, що В ДАНИЙ МОМЕНТ ВІН ТОГО НЕ МАЄ ЩЕ НАМІРУ ДОБИВАТИСЯ.

Не робив так Драгоманів лише тому, що він був московський державник в істоті речі й саме тому не вважав зрадою своєї праці - ІТИ РАЗОМ ІЗ СВОЇМИ МОСКОВСЬКИМИ ОДНОДУМЦЯМИ. Коротко: він був батьком духовним усіх тих, що в 1917-20 роках казали: "як Україна, яку будують, не є достоту така, яку я, як соціаліст чи комуніст, бачити хочу, - я "ухиляюсь" від праці з її творцями і йду до тих, що творять советську федерацію".

Але в наведеній цитаті є ще одно цінне визнання, а саме - що він запропонував, як назву того московського часопису, що мав видавати, красномовну і вичерпну назву "Свободная Россія". Видно, ця назва була така люба його серцеві, що він її раніше безуспішно пропонував, як назву іншого органу московського, в котрому працював.

Для українців Драгоманів видавав не "Вільну Україну", а "Громаду", бо ж і в його "Вільній Спілці" не мала бути "Україна", лише звичайні "мухицькі громади" українські, але все те мало належати, з усіма й українськими, і литовськими та іншими громадами, до "Свободной Россії" (ще збагаченої, може, Балканськими Землями!), як організації ВИЩОГО ПОРЯДКУ, що стоїть понад селянами! Тому і часопис мав зватися "Свободная Россія".

Що ми не тенденційно, лише саме так, як думав сам Драгоманів, пояснюємо його думки, видно ще й з такого факту, поданого ним у тій же "Автобіографії".

Польські демократи Галичини звернулися до Драгоманова з проханням "бути посередником для вироблення порозуміння поляків з українцями". "Я відповів, - пише Драгоманів, - що, на мою думку, в Росії порозуміння поляків з українцями НЕ ДОВЕДЕ НІ ДО ЧОГО БЕЗ ЗАГАЛЬНО-РУСЬКОЇ ліберальної програми".

Просимо й оборонців Драгоманова проаналізувати це стверджен-

ня. З нього видно, що поляки, які стреміли до відірвання поневолених Москвою польських земель і створення власної держави, звернулися до українців, думаючи, що і ті хочуть визволення України, отже, це була пропозиція ПРОТИМОСКОВСЬКОГО ПОРОЗУМІННЯ. Драгоманів своєю відповіддю підкреслив, що Україна є і бути повинна ЧАСТИНОЮ МОСКОВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ і значення МАЄ ЛИШЕ ОБЩЕРУССКАЯ (з Україною, як її частиною) ліберальна програма!

На цьому ми могли б скінчити з "Автобіографією" Драгоманова, але ще мусимо познайомити читачів із тим, як у світлі "Автобіографії" виглядає Драгоманів, як учений. Це тим більше важливе, що і сам Драгоманів любив безнастанно загортатися в тогу "ученого", щоб тим певніше провадити свої москвофільські ідеї, і "драгоманівці" з тим роблять те саме.

Про першу, стислу "наукову", працю Драгоманова (дисертація) ми вже писали, - її цартість аж ніяк не висока.

Далі, з "Автобіографії" знаємо, що вже не історією, а фольклором зацікавили Драгоманова інші, і він охоче використовував здебільшого назбирані для нього пісні. Саме цією своєю працею він здобув серце і авторитет у старих українофілів і серед слов'ян. Опрацьовував він ці фольклорні матеріали аж до кінця життя, і тому цікаво, як саме трактував професор Драгоманів свою наукову працю. Отже, читаємо там:

"Шукать же для себе публіки в Росії Я ВВАЖАВ ПОТРІБНИМ... ЩОБ... ЧЕРЕЗ ПРИЛОЖЕННЯ КОСМОПОЛІТИЧНОГО порівнюючого методу, ХОЧ ДО ОДНОЇ ЧАСТИНИ культурного УКРАЇНСЬКОГО матеріалу ПРОТИДІЯТИ ОБМЕЖЕНО-НАЦІОНАЛІСТИЧНОМУ НАСТРОБІ УКРАЇНОФІЛЬСЬКИХ ГУРТКІВ"

Виходить, що Драгоманова пікарила НЕ НАУКА, не вона була імпульсом його праці, А ГЛИБОКЕ БАЖАННЯ тим чи іншим способом БОРОТИСЯ З УКРАЇНСЬКИМ НАЦІОНАЛІЗМОМ, очевидно, як і Постишел, роблячи "обмеженими націоналістами" (слово "обмежений" було "страшак" у порівнанні з "широкою русської культури", "широкою Росії" і тому подібними широтами) всіх, хто лише був настроєний, як українець!

Це формулює ТЕПЕР у своїх постановах Політбюро ЦК КП(б)У так: "Енергійна підсіч українським націоналістичним ухилам". Бажання поборювати ці "ухили" не з одного Драгоманова зробили "ученого"! Це "велике бажання" і тому воно могло навіть О.Фінкеля змусити стати українським філологом, як рівно ж і Н.Кагановіча, щоб поборювати "панів Єфремових, український зоологічний націоналізм, що міг заводити на такі манівці розвиток української наукової термінології, розвиток української мови, в закуток провінціалізму, в закуток "кобеляцької культури" (А.Хвиля). Бо ж і вони тієї думки, як і Драгоманів, що треба поборювати тих, хто "прикривається націоналістичним українським прапором, "наиболее жувніческим, наиболее вредним і подлим" (Постишел).

Кінчивши з "Автобіографією", ще спинимось на його інших працях. На початку, тому що "драгоманівці" не раз підкреслюють "заслугу" Драгоманова, яка має полягати в тому, що він, мовляв, "знайомив Європу з українством, і якби не він, в Європі нас ще довго б не знали", - спинимось на одній з таких "інформаційних" праць

Драгоманова, а саме - на статті, що була друкowana в Німеччині і знайомила німців із українцями та їхніми стремліннями. Зветься ця стаття "Дер кийнруссіше інтернаціоналізмус", а мовою, якою її, самозрозуміло, написав Драгоманів, цебто московською - "Малорускій інтернаціоналізм".

Отже, там читасмо такі речі: "...вільними можуть бути тільки маленькі держави, або ліпше сказати, громади, товариства". В ім'я тієї "волі" в кожній своїй програмі, писаній для українців, РОЗШМАТОВУВАВ він Україну НА КІЛЬКА дрібних частин, лишаючи все ж непом'ятованою ЦІЛІСТЬ, якою для нього завжди була "Россія".

Далі в цій же статті читасмо: "МИ ЗАКЛИНАЄМО КОЖНОГО ПОКАЗАТИ НАМ В ПУБЛІКАЦІЯХ УКРАЇНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ ГРУП БОДАЙ ОДИН РЯДОК... КОТРИЙ ЗАСЛУГОВУВАВ БИ НА НАЗВУ НАЦІОНАЛІЗМУ".

Але цього мало, ось ще в чому запевняв Драгоманів світ і Німеччину: "Українські публікації підкреслювали багато разів необхідність еконституування ОДНОЇ інтернаціональної федерації СОЦІАЛІСТІВ ПОЛУДНЕВОЇ РОСІЇ".

Вважаємо, що до цих тверджень Драгоманова всякі коментарі зайві, навпаки, - охоче згоджуємося, що з його писанних на було й натяку, що заслуговував би на назву необхідного українського націоналізму.

"Драгоманівці" (сучасні, звичайно) переконують, що такі думки Драгоманова не лише нікого не вражали, а ще... "вказували шлях"! Щоб читач бачив, як справді реагували УКРАЇНЦІ-СУЧАСНИКИ ДРАГОМАНОВА на його писання, наведемо далі ряд уривків із листа о. Лопачовського-Петрунька, писаного до Драгоманова "кров'ю серця", з надзвичайною щирістю, в надії вплинути на нього. Автор цього листа знав і амбітність і впертість Драгоманова, і тому намагався його не вражати, навіть кажучи напам'ять йому різні приємні речі, бо ж він хотів лише висловити йому, як боліли душою й інші українці, читаючи писання Драгоманова і не моучи зробити їх іншими, або збити твердження спритного ерудита, в яких їхнє українське серце відчувало фальш. На цьому листі є помітки, роблені рукою Драгоманова, також збереглася і його відповідь.

Даємо уривки з цього листа: "...залишіть ви оту "Малоросію" на віки вічні, залишіть її, мій голубе! Чи вже таки отта "Малоросія" смачніша вам "України"? Отже, "мале" мене коє, оте "Росія" мене пече... Це слово видається мені такою гідкою плямою на нашій тілі, що я готов із шкурою її здерти з себе... Це моє стихійне бажання! ВОНО СИДИТЬ У ДУШІ КОЖНОГО З НАС, цебто, кожному з нас солодша "Україна", ніж "Малоросія", а у вас же тільки заговорить серце, "Україна" й з'явиться: Шевченко - українець, Драгоманів - малорос... як же мені розчакнутися? Що ж я таке? Я колись балакав об цім з Люд. Мих. (Драгомановом) й вона сказала, що ви прозвину ваги не надаєте)... Якщо так, то для чого ж вводити в українську мову нове слово "Малоросія"... Якщо, балакаючи по-українькому, да скаже хто "Малоросія", то мені видається, що він мене лас!.. Коли мій нарід ставиться на кону істо-

+) Пригадайте, як Драгоманів за назву накинувся на Бєгалія (Слобідська Україна) !.

рії, не інша річ, я ніяк не второпаю, з якого приводу і Суворін - росси і Драгоманів - росси... мене й досі мучать дві книжки - "Орнамент" і "Федькович"*)).

"...Мені так гірко, що ці дві найкращі книжки не українські, а малоросійські... Москва почала забирати країну і знов почала нас звати "россами" да ще й малими. Знов кажу, що це не бої одного думки. ЗО ВСІХ ПОМИЛОК, ЯКІ ВИ КОЛИНЕБУДЬ ЗРОБИЛИ, ЦЕ САМА НАЙГІРША, А ОСОБЛИВО ТЕПЕР, КОЛИ ДУХ НАЦІОНАЛЬНОСТІ ТАК ПРОКИНУВ-СЯ: на цьому духові можете все побудувати... Знаю, що ви не любите совітів і не совіт, а пораду даю вам, а благання всіх, чия душа годувалася українськими думами, Шевченком, "Основою"... Як поселився я у Києві, не раз чув, що ви не дуже признатися у своїй помилці... Почав я придивлятися - мені теж видалося. І чого б я не дав, щоб мені цього не видалося. З того дня, як я прочитав вашу книжку (Федьковича) аж досі, все збирався сказати... На УІ-УІІ картці вашого Федьковича перелічені всі прозвища нашої землі... всі? А для чого ви залишили прозвище, яким звав її Шевченко?... Якщо од Мало-Россії і од Велико-Россії одкинути перші половини, то й вийде "ЄДИНАЯ І НЕДЕЛИМАЯ РОССІЯ". ЧИ Ж ЦЬОГО ВИ ХОЧЕТЕ? ДО УКРАЇНСЬКИХ ДУМОК ДОХОДИЛИ ВИ ПОТРОХУ... У вас була пора, коли не без іронії звали вас общерусом... Чимало ви пошкодили тією Малороссією... Мені ще страшно, щоб часом не зосталося у вас трошки тієї Общероссії! Серденько! Загляньте собі в душу!!! Ви були колись зтроха общерусом, бо ви діяли віру тому, що писали найхитріші москалі (вони задобрювали вас). Я не був общерусом, бо не читав їхніх писанів, а дивився на діла їх. Ви мені сказали, що найкращі москалі О. Суворін, О. Пипін і др. ІДНОЇ З ВАМИ ДУМКИ, ЩО ВОНИ ЗАПОМОЖУТЬ ВАМ - НАМ. Я вам повірив!... Але недавно вчитався в СУВОРИНА ТА В ПИПІНА й зобачив, що вони - ОБРУСІТЕЛІ! Я ще зроду не бачив москаля не обрусителя. Якже я буду "общеруссом", пехто з ворогом брататися? Од пари до кол. регістратора (найнижча цивільна ранга царської Росії. Р. Д.), од Каткова до Чаурова (московський революціонер, філософ-емігрант. Р. Д.) - всі обрусители... Серденько, загляньте собі в душу; на чім покладасте ви віру в москаля? Де ті їх учинки нам на користь? Всі вони, як один - вороги слов'ян, гірші, чим турки!...

"...ПОКАЖІТЕ Ж МЕНІ ОДНОГО МОСКАЛЯ, ЩОБ НЕ ДИВИВСЯ НА СЛОВ'ЯНИНУ, ЯК НА БАЗАР для своїх товарів; такий базар, де вони самі й ціну визначають: для урядників, попів, книжок, ситців, заліза, всього! СКАВАТИ ОЦЕ КАЦАПОВІ, ТАК ЗАБОЖИТЬСЯ, ЩО ВІН ЧИСТИЙ - ТАК ЧОГО Ж ЙОГО РИЛО В ПІР'І? Він свої діла, свої учинки називає по-своєму, а я - по-нашому; я кажу, що це "здириство", а він - "благодєяннїя". Різник одкормлює вола, щоб м'ясо ситніше: оце благодєяннє кацапа".

І, нарешті, на закінчення його слів бачимо, скільки фарисейства було в словах Драгоманова, коли він пропагував "волю слова" чи "совісти". Автор листа пише, що М. Константинович хоче викласти історію українського руху, але гратить охоту до праці на думку, що Драгоманів просто повикреслює все, що не буде годитися з намірами Драгоманова. Той автор згодився б на всякі уяги

*) Повісті, видані Драгомановим з його передмовою.

при його тексті, але боїться, що від Драгоманова такої толеранції не можна сподіватися. З тої нагоди автор листа пише Драгоманову: "У нас немає часописів, не можемо ми мати кожен свою церкву. У нас оден Бог - Україна, та не всі ми на оден манір молимося тому Богові... Коли щиро, нехай молиться хоч і у вашому храмі; не перече йому!"

Ми навмисне подали стільки уривків із цього листа, котрий не лише є голосом свідка з цього світу, але навіть страшним актом оскарження. Він є НАДЗВИЧАЙНОЇ ВАГИ ДОКУМЕНТОМ. Він показує, як думали ті, кого поборював Драгоманів і кого він, використовуючи спритно захоплену в руки трибуну, (в Женеві) та свою ерудицію, що не боялася жодного крутіїства, ТАКИ ПЕРЕМІГ НА КОРИСТЬ РОСІЇ!

Радимо молоді уважно перечитати ряд споминів з часів Визвольної війни, а потім ЩЕ РАЗ цього листа! Прочитавши - подумайте, що було б, коли б у пам'ятний 1917 рік замість України, яку ще перед тим, як "будили" її "букаві" спільники Драгоманова, він "приспав" своєю "наукою" і "обікрав" зі здорового розуму та героїчних заповітів, що лишили їй справжні предки, була б Україна, свідомістю національна? Що було б, коли б дімчі 1917 року думали ТАК, ЯК АВТОР ЛИСТА ДУМАВ (його погляд на москалів), А НЕ ТАК, ЯК ДРАГОМАНІВ?

Кожен, крім до кінця спантеличених або нечесних "драгоманівців", мусить визнати, що тоді б воляки української героїчної Армії не мусіли б тинятися світами, і навіть видавці Драгоманових творів сиділи б на Україні, зайняті якоюсь кориснішою працею!

Перед тим, як подати уривки з відповіді Драгоманова, подамо ще один уривок із листа, який звичайно гаряче заперечував Драгоманів, а саме: "З того часу, як ви покинули рідну землю, в душах наших заявила невеличка обміна: націоналізм запалав міцніше, як перше. Це у всіх, навіть у тих, що світом нудять".

Драгоманів, звичайно, всіх закидів про москвофільство збувається, не відповідаючи на них: мовляв, коли б редактор "Правди" та був умістив мою статтю про це, яку відкинув, - то ви б прочитали, а так "хіба зостається хдати страшного суду, - там розберуться". Але найбільш характерна і цікава відповідь на закид автора листа, що Драгоманів не українець. На це відповідає Драгоманів так: "Ви кажете: Шевченко - українець, а Драгоманів - малорос. І Я В КОЗАКАХ І ТУРКАХ І ПОПУЛЯРНИХ БРОШУРАХ - УКРАЇНЕЦЬ, А ЗА СЛУЧЧУ ТА В МЕНАРОДНІХ ОБРАХ УКРАЇНЦЕМ БУТИ НЕ МОЖУ, - БО ТАМ НЕ УКРАЇНА".

Ця цитата також вистарчає красномовна, і ще раз стверджує те, на що ми вже звертали увагу, що Драгоманів лише тоді "українець", коли НАМАГАЄТЬСЯ ВПЛИНУТИ ПОПУЛЯРНИМИ ВИДАННЯМИ на українських "мужиків"! Тоді він, щоб легше ширити свої думки, в яких кожен, не зіпсутий московськими впливами, відчуває серцем щось чуже і вороже, починає писати по-українському і, навіть, свою проповідь москвофільства (політичного) підписує псевдонімом "Українець". Але виступаючи перед НЕ УКРАЇНЦЯМИ, перед "не плебейськими націями", він скидає з себе "свитку", скидає "шкапові чоботи", перестає з себе вдавати "мужика", і... обертається в "малороса". Бо ж "письменні наші і запально-слов'янські - більше всього привикли до "Малоросії" іменню в родовому її змислі. Я потому тільки і вживаю цього терміну"

Ясно, що цей "аргумент" є звичайним крутіїством, бо чому ж тоді в Галичині, де люди звикли ходити в церкву, — Драгоманів не вважає можливим не йти "ходити в церкву", але навіть не міг не кричати ПРОТИ неї?

Ми знаємо, що був час, коли кожну чергову протиукраїнську акцію починало ЦК КН(б)У не лише з заперення, що вони почувають своїм обов'язком розвивати українську культуру, але й заявою, що "Партія зобов'язана вести рішучу боротьбу, як у своїх власних лавах, так і в пролетарських масах, з забобонами російської та русифікованої частини пролетаріату, з псевдоінтернаціоналізмом, русотипством, шовінізмом".

Така "заява" завжди була дуже корисною, в багато разів зменшуючи український спротив проти чергового заходу обмосковлення України, бо закривала справжню істоту й мотив такого потягнення.

Той самий манер стільки разів уживав Драгоманів, що було б дуже дивно, коли б він, так би мовити, "між іншим" не зазначив у цьому листі: "Що я Українець по серцю і бажанням, — це тільки той не замічав, хто не хотів". Те, що це суперечить з поданим далі поясненням, це його мало турбує. Зрештою, на всякий випадок, він там же ще писав і таке: "Тільки я не хотів, щоб ви подумали, що я зовсім згоджуюся з тим, що ви кажете в своїх листах про Україну і пр."

Вся "відповідь" (лист) — типово "драгоманівська"; немає в ній щирости, немає висчерпуючої відповіді на жоден закид, лише кілька фраз невиразних і двозначних, а в примітці, щоб викликати до себе співчуття українців київських (від яких він усе ж залежав), купа нарікань на безліч "чорної праці", яка не дає йому навіть думати!

На тлі цього красномовного інцидента не зашкодить підкреслити, що ми не думаємо, начебто Київська С.Громада В ЦІЛОМУ, як твердить у своєму листі М.Драгоманів ("Архів Михайла Драгоманова", Варшава, ст.277, 10-й рядок), так ЗНАЧНО вже різнилася у ВСІХ поглядах з Драгомановим. Ні! Ми свідомі того, що більшість інтелігентів — українців, сучасників Драгоманова, виявляли в порівнянні з гетьманом Мазепою або гетьманом Орликом образ політичного занепаду і політичного, а часто й культурного обмосковлення. Це не були сини еліти гетьманської України, що боролися за Україну, ні, це в основному були внуки й правнуки московського ставленника Скорошадського, які впади ще нижче під оглядом національної свідомости, хоча й були просякнуті "новими ідеями", майже механічно перейнятими у москвинів і механічно достосованими до українських обставин. Свідомі ми того, що лише ближчі СЕРЦЕМ народу Українського і старих традицій одиниці, такі, як автор цитованого листа, так виразно ВІДЧУВАЛИ вартість УСІХ москвинів і неможливість жодної співпраці з ними. Інші в багатьох випадках думками мало різнилися з Драгомановим, але він під оглядом національно-політичним стояв ще далеко позаду (оскільки його вважати українцем) — і цього менш свідомого загалу, штовхаючи його своєю ерудицією, здібністю до полеміки й демагогії, ще більше в бік політичного москвофільства, а почасти й москвофільства культурного. Він очолював найшкідливіший, під оглядом національним, напрямок сучасників своїх українських інтелігентів, а не раз навіть вони не хотіли йти так далеко, як він, шляхом політичного москвофіль-

ства. Сліди невдоволення "Старої Громади" М. Драгомановим знаходимо у відповідях останнього. Ось, наприклад, у відповіді з 1876 р. читаємо: "Тех, що "міністерство" здалека БОЇТЬСЯ МОГО МОСКВОФІЛЬСТВА І НЕ ПЕВНЕ ПРО МІЙ НАЦІОНАЛІЗМ, в'яже мій мозок до того, що він не може ні одної думки вільно і легко з себе викидати. ЯК БИ Я КОЛИ НЕ ГЛЯДІВ І НЕ ГЛЯДУ НА ВІДНОСИНИ НАШІ ДО МОСКВИ І РОСІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ІНШЕ, Я ДУМАЮ, що ніхто не докаже, щоб я не то продав, але навіть забув оборонити у потрібний час, або не нагадав який-небудь РЕАЛЬНИЙ інтерес нашого народу і народности у житті, науці, умілостях".

Коли Драгоманів у листі, яким він мусить (як у ньому пише) "боронити до себе довір'я, саме елементарне", і метою якого є налагодження ДАЛЬШОЇ СПІВПРАЦІ ТА ОДЕРЖУВАННЯ КОШТІВ в той спосіб висловлюється, - то це дозволяє думати про надто поважні розбіжності. Як спритний полеміст, він дає і тут не вичерпуючу відповідь, бо він хоче і не відректися своїх таки москвофільських поглядів, і все ж виправдатися. Про свої справжні погляди він просто промовчує, залишаючи цю справу не з'ясованою, а лише вказує, що ніхто не може мати доказів, що він ПРОДАВ українську справу (цього, зрештою, і ми не твердимо, брмак також не "продав" Москві Сибір), та звертає увагу, що він боронить усі "реальні інтереси українського народу і народности". Навіть тепер, коли хтось говорить з політиків про "реальні інтереси" - то це звичайно значить, що він тим дає до зрозуміння свою готовість до далекойдучого компромісу; коли ж мова йде не про інтереси України, лише - українського люду чи як найохочіше пише Драгоманів "українського мужицтва", то треба розуміти, що Драгоманів тим каже дуже багато. Інтереси України є навіть інколи в тому, щоби зректися народньої школи на короткий час, щоб здобути "ВСЕ в майбутньому, а в інтересі "мужицтва" і то підкреслено РЕАЛЬНОМУ навіть погодитися на чужу народню школу, аби лише хоч її зараз збудувати в своєму селі.

У тому ж листі трохи далі є й таке речення: "Що ж мені робити, коли мої погляди виходили ОСІБНІ ВІД УКРАЇНСЬКОЇ ОРТОДОКСІЇ?" Природньо при тому не забув підкреслити Драгоманів, що він має погляди такі, які личать людині науки.

Однак, як побачимо далі, й сучасні СПРАВЖНІ українці (небо такі, що думають про свої справи ТАК, як француз, німець, москвин чи англієць "про свої") можуть уважати драгоманівські погляди лише за дуже "осібні" від своїх.

Це тим більше, що Драгоманів постійно НАВМИСНО МІШАЄ ВЗАГАЛІ ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ З НАЦІОНАЛЬНИМИ, і тому можемо читати в одному з його листів до "Старої Громади" (з квітня 1866 р.): "Тепер здибаєте більше НАШИХ українофільських думок В ГАЛИЦЬКИХ КАПАЦЬКИХ ГАЗЕТАХ, ніж в українсько-народовецьких".

Самозрозуміло, що Драгоманів стало симпатизував галицьким москвофілам, лише поборюючи їхні "праві" переконання; в питаннях же національних - здебільшого з ними солідаризувався... В тому ж листі кількома рядками нижче читаємо: "Я сам, працюючи для одрубної (? Р.Д.) України, все ж таки НЕ МОЖУ НЕ ЗНАЙТИ, що ПРАВ І "ПРОЛОМ" (галицький москвофільський часопис, Р.Д.), КОЛИ КАЖЕ, що ГАЛИЧАНЕ МАЮТЬ ТАКЕ Ж САМЕ ПРАВО ВВАЖАТИ ПУШКІНА СВОЇМ, ЯК ТИРОЛЬСЬКІ НІМЦІ - ШІЛЛЕРА, НЕ БУДУЧИ ЧЕРЕЗ ТЕ ІЗМІННИКАМИ АВСТРІЇ".

Це речення написав Драгоманів після всіх своїх заперечень що до правдивості його обвинувачень у москвофільстві

Ніякий сучасний "драгоманівець" (очевидно не "крутячи" за прикладом свого вчителя) не в стані заперечити, що саме цим реченням довів Драгоманів глибоку правдивість означення Франка, який, як відомо, визначив так національність Драгоманова: "Генте рутенус, націоне - руссус", по-простому ж це звалось за царя "малоросом", а за советів "советським человеком із України".

Адже Драгоманів зве тірольців "німцями", отже, СВІДОМИЙ, що вони належать до однієї великої німецької нації, і хоча можуть мати свої тірольські пісні, свій одяг, але література вищого порядку - Шіллер і Гете - їхня національна література. Свідомий був також Драгоманів, що галицькі москвофіли вважали українців ЧАСТИНОЮ "російської" нації, яка має тільки деякі етнографічні особливості, але, як частина московської нації, має право вважати СВОЮ всю МОСКОВСЬКУ літературу, і ВУДУЧИ ТОГО СВІДОМИМ, ВИЗНАВАВ ТЕ ЗА ПРАВИЛЬНЕ, додавши ще на початку "Воля ваша" - цебто, "що хочете собі кажіть, а це є моє незмінне, основне переконання".

Так, він писав у 1866 році, і як побачимо, залишився тієї ж думки аж до смерті, і саме ці думки були справжньою причиною, чому Драгоманів у 1871 році (з великим трудом) намовив киян вислати до Львова цілий транспорт Пушкіних, Островських, Некрасових і т.д. Звичайно, тоді він вишукав різні хитро-мудрі міркування, чому мали б ті московські книжки саме підтримувати в Галичині УКРАЇНСЬКУ національну ідею. Очевидно, знову тут питання В ЗМІСТІ української ідеї в редакції Драгоманова. Бо ж безперечно є фактом, що найбільший ворог "українсьва" - редактор "Кієвлянина" Шульгін також був не лише, як Драгоманів, свідомий свого українського походження, але й був також патріотом своєї землі, хотів Київ бачити гарним і великим, землю "Малоросійську" - упорядкованою і найкращою частиною Московської імперії.

Коли скористатися "методом" наших "драгоманівців", то можна так само добре довести не лише, що Драгоманів був українським діячем і патріотом, але й згадуваний Шульгін і навіть актор "палкої" статті у "Вістях" (Київ, 1938 р. № 192), який добивався плебана в Україні московської мови і культури тому, що "українська літературна мова зросла і зміцніла на прекрасних творах геніїв літератури і культури великого російського народу". Таким же українцем був перше і "советський" Радзівєвський, що писав ("Вісті" 1938, № 201): "Підлі вороги українського народу, українські буржуазійні націоналісти добре розуміли це і намагалися вигнати російську мову з нашої школи, преси, наукових закладів; одним із засобів цих мерзотників був прямий саботаж вчення російської мови в школі".

Не можна сумніватися також у тому, що коли б ще жив Драгоманів тепер, він би, прочитавши ці слова в статті Радзівєвського, відмітив би її червоним олівцем, а потім при першій же нагоді написав би: "Воля вада, але я сам, працюючи для одрубної України, все ж таки не можу не знайти, що праві були "Вісті", пишучи: (а далі йшла б ця і попередня цитати!).

В іншому листі до тієї ж "Старої Громади" (з 3.П. 1887 р.) по двосторінковому панеґіріку на честь московської літератури,

яка, згідно з його запевненнями, не лише викликала своїми прикметами захоплення у француза (De Vog'e), але і в Галичині "згоди" проміж партіями (українськими й москвофільськими, Р.Д.) можна встановити власне РОЗШИРЮЮЧИ ЗНАННЯ ПРО РОСІЮ (УКРАЇНУ ТА МОСКОВЩИНУ) ТА ПРАВДИВУ РОСІЙСЬКУ ЛІТЕРАТУРУ... власне, що настоюча російська література демократично-програмова при всіх своїх хибах плодить в Галичині українофільство, бо ПІДРІЗУЄ ГАЛИЦЬКУ ТРЕТЬЯКОВЩИНУ, котру там вважають за "русское направлення".

З цим ми також можемо згодитися, лише пам'ятаючи, що в розумінні Драгоманова "українофільство" це ліберально-демократична московська течія, що перебудовуючи московську імперію на федеративних основах, у деяких федеративних частинах однієї московської держави має послуговуватися місцевою українською мовою, не переставши однак агітувати за одну опільну московську літературу (Пушкін, Островський) і сказав би "советчик" - "відчути опільної батьківщини".

Безперечно, московська література могла б поширити ці ідеї, могла б український галицький рух завести на манівці такого москвофільства, одночасно, звичайно, ліквідуєчи "Третяковщину", себто серед галицьких москвофілів підтримала найлівіші течії й повела їх від московського консерватизму до московського лібералізму й демократії, роблячи їх, згідно з поглядами Драгоманова, "росіянами в найкращому розумінні цього слова", а що тоді між ними і обмосковленими через московські книжки "українофілами" була б не більша різниця, як між Драгомановим і тими московськими соціалістами-революціонерами, які пропонували йому редагувати свій часопис, - то і ґрунт був би не тільки для "згоди", а навіть злиття! Аджеж тоді б на НАЦІОНАЛЬНОМУ ґрунті не могло б бути розходжень, як їх не знає "советська дружба народів", поставлена на рейки ШИРЕННЯ РІЗНИМИ МОВАМИ ЄДИНОЇ МОСКОВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ІДЕЇ.

Як же тоді погодити з усім тим писання сучасних "драгоманівців", які, власне, запевняють, що "граження, що його зробили "Листи Драгоманова" на москвофільську молодь, було колосальне. Капітуляція редакції "Друга" перед його розумною і НИЩІВНОЮ критикою "рутенства" як галицьких москвофілів, так і народовців, була повна. "Друг" отав зразу на НАРОДНІЙ ґрунт. ЗА ОДИН РІК ВТРАТИЛИ МОСКВОФІЛИ ВСЮ СВОЮ МОЛОДЬ. Довкола редакції "Друга" і в Академічному Клубі почало організовуватися ядро нової галицько-української інтелігенції, на чолі якої висунулися одразу дві найталановитіші і найенергійніші одиниці: Іван Франко й Михайло Павлик".

Далі, покликується цей "драгоманівець" на такий уривок із споминів М.Павлика: "...я сам перейшов (під впливом Драгоманова) еволюцію від "москвофільства" до українського радикалізму і бачив на власні очі, як ця еволюція відірвала від москвофілів молодь та завела в український табір".

*) Писані були московською мовою, як ми згадували на своєму місці.

Ми тут подали цілком одну з найлюкравіших цитат "сучасного драгоманівця", який виступив "оборонцем" М. Драгоманова в році... 1944-му! Ця цитата остільки вичерпуюче з'ясовує, ЯК обороняють і на ЩО обчислюють, та В ЧИЇХ ІНТЕРЕСАХ ДІЮТЬ новітні "драгоманівці", що необхідно ухилитися трохи в бік і докладно з'ясувати цю "штучку".

Ми засадничо ніколи не цікавилися особою автора, а лише тим, ЩО він пише, проте, в даному випадку мусимо трохи порушити це правило, бо хочемо з'ясувати, який зміст вкладає цитований "драгоманівець" в слова "український", "український табір", "народний ґрунт".

Отже, мусимо підкреслити, що цитований "драгоманівець" - це послідовний до кінця учень Драгоманова, і як і Драгоманів, увесь час тягнув за Московію. Що він попав на еміграцію, - це ще нічого не значить. Ми знаємо, що буває "любов без взаємності", "нещасна любов", - очевидно з такою маємо справу й тут. Його праці, такі, як Народність і держава, та статті - всі були антинаціональні та антидержавницькі, ОСКІЛЬКИ ХОДИТЬ ПРО У К Р А Ї Н С Ь-К У, а НЕ МОСКОВСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ.

Цілком тому було б логічно, що коли московська влада почала для остаточного розкладу національно-української інтелігенції в році 1929 видавати у Львові "Нові Шляхи", цитований драгоманівець був сталим співробітником цього журналу, допомагаючи дуже активно пером советській владі).

Отже, тому оцінка і розуміння, що є "українське" в устах цього "драгоманівця" різниться від того, що прийнято розуміти під цими словами.

Згаданий нами "драгоманівець" признає в наведеній цитаті:

1) що Драгоманів НИЩИВ у своїх листах, як старих консерваторів-москвофілів (з їх третьаківщиною⁺), так і УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ ("народовців").

2) наслідком цього "Друг" став на "народний ґрунт".

⁺) Советський консул у Львові Липчинський виплачував щомісяця субсидію в формі заупу 500 примірників кожного числа. Від появи першого числа у всій галицькій пресі ясно писалося про "Нові Шляхи", як про фінансований Кремлем орган, а про його співробітників, як про слуг червоної Москви. Грубі книжки цього місячника розсилалися кілька років БЕЗПЛАТНО на всі адреси, які пошало адміністрації "Нових Шляхів" знайти. Наслідком того, був замах українських націоналістів на советського консула Липчинського, який після того забрався із Львова, а редактор А. Крушельницький виїхав в СССР.

⁺⁺) В. Третьяковський, московський поет (при царському дворі складав оказійні вірші) і автор праць філологічних. З огляду на низьку мистецьку якість своїх віршів, чудернацьких, переповнених "церковно-слов'янізмами", став предметом глузування самих москві-нів.

Перше твердження відповідає цілком тим цитатам з САМИХ ПИСАНЬ ДРАГОМАНОВА, ЯКІ МИ ПОДАВАЛИ, і з яких докладно видно, що Драгоманів робив так, як зробив би і всякий московський державник, прихильник ЛІБЕРАЛЬНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ політики й РАДИКАЛЬНОЇ соціальної. Він однаково "нищив" усякий не відповідаючий його панмосковській політиці політичний напрямок, пропагуючи свій.

Для цієї мети він спроваджував МОСКОВСЬКІ КНИЖКИ до Галичини і, звичайно, довів галицькій москвофільській молоді, що їхнє москвофільство (КОНСЕРВАТИВНЕ), навіть у Росії віджило свій вік, що можна визнати, як визнавав М. Драгоманів, ПОЛІТИЧНЕ москвофільство, прагнучи до об'єднання всіх слов'ян в "російському державному союзі", - і що саме для кращих наслідків пропаганди і легшого досягнення мети, - пропагувати ті ідеї на землях українських "хлопеською мовою".

Цю програму прийняв "Друг", і тому навіть цитований "драгоманівець" не намілювався написати "став на український ґрунт", лише соромливо зазначив - "став на народній ґрунт".

Наступне твердження цитованого москвофіла, коли не крутити, а висловлюватися стисло, мало б виглядати так: "За один рік консервативні галицькі москвофіли втратили всю свою молодь, яка перейшла в табір лівих москвофілів, що між іншим головним своїм завданням уважали працю серед "українських хлопів", ведену "хлопеською мовою". До цього доточує цитований "драгоманівець" зараз же Ів. Франка і М. Павлика. Такий "маневр" підсуває читачам думку, що ми маємо дякувати саме Драгоманову за те, що маємо Франка.

Чи ж правильно це?

На це мусимо відповісти прикладом. Свого часу в здобутій від Швеції Фінляндії московський генерал-губернатор, шукаючи способу побороти в корні шведський "сепаратизм" населення Фінляндії, сепаратизм, якого москвини боялися, бо все ж за ним стояла держава із своїми збройними силами і можливими союзами, вирішив використати, як протитруту, дуже слабенький натиск на фінський національний рух. Цей генерал-губернатор почав підтримувати той рух, і завдяки його підтримці фінський націоналізм дуже швидко зріс і вбився в силу. Коли це сталося, московська влада, звичайно, почала поборювати його, але не можна заперечити факту, що МОСКОВСЬКИЙ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОР, САМ ТОГО НЕ БАЖАЮЧИ, "сприяв" розвитку фінського сепаратизму!

Другий, відомий авторові цієї праці від пок. Іллі Шрага, випадок:

Московський націоналіст Щеглов, з метою нацькувати уряд на українців, видав грубу книжку: "Украинское движение, как современный этап южно-русского сепаратизма". І ось, згадуваний Шраг знав особисто двох українців, які стали не лише українцями свідомими, але й самостійниками під впливом саме тієї книжки!

Приклади говорять самі за себе. А коли б ми спитали фінляндців, чи шанують вони московського генерал-губернатора, - вони

здивовано напевне б відповіли: а хіба ж він хотів того? За що ж його шанувати?

Так ми приходимо до питання: чи хотів Драгоманів бачити Франка таким, яким Франко став при кінці життя? Відповіддю може бути: 1) листування І. Франка з М. Драгомановим повне гризських і уціпливих докорів та образ з боку Драгоманова, який бачив, що не зважаючи на всі його заходи, І. Франко все більше визволяється спід його впливів і стає не тим, чим би Драгоманів хотів його бачити. На Франка непереможно впливало українське оточення, стихія та приналежність до іншої, а не московської держави. Драгоманів же нагадував курку, що висиділа каченята і гнівалася на їхню неслухняність, на вперте бажання влізти в воду! Які б аргументи не вишукував Драгоманів, але всіма ними він намагався ізолювати Франка, Павлика та інших від впливів українського націоналізму в його тодішніх, галицьких формах, ізолювати й протиставити.

2) Факт — що при кінці життя саме Франко викрив істоту всього драгоманівського поступовання, означивши його, як "ген-те рутенус, націоне руссус".

3) Драгоманів так далеко йшов у своєму москвофільстві, що проповідуючи "волю слова" та запевняючи, що вже сама "волю слова" дасть змогу українцям видавати все, — на практиці намагався доповнити працю російської цензури, намагався примусити мовчати ряд українських письменників, між ними Франка за те, що той, як співредактор "Світ-у", допустив до співробітництва в ньому українських національних діячів із Придніпрянщини, таких, як, наприклад, Кониський і ряд інших.

Ми мусимо з притиском зазначити, що на Павлика впливали не менше, а може навіть більше, ніж на Франка, ті ж чинники. Наслідки були такі: НАЦІОНАЛЬНО Павлик ДУЖЕ РІЗНИВСЯ від Драгоманова! Хто хоче в тому переконатися, нехай уважно простудіює працю Драгоманова "Пропавий час, або Україна під московським царством", з передмовою М. Павлика. В одному місці праці речення Драгоманова про те, що і для МОСКВИНИВ час перебування їх під "московським царством" був пропавим, НЕ ЛИШАЄ ЖОДНИХ СУМНІВІВ, що стаття Драгоманова скерована була лише проти ЦАРЬСЬКОГО РЕЖИМУ. Передмова ж Павлика Є ВИРАЗНО антимосковська і є в гострій суперечності з ідеями Драгоманова. Цього не помічав сам М. Павлик так, як і не помічав, що Драгоманів його "завів" свідомо лише до "хлопського табору", а здорова "хлопська" українська стихія разом з оточенням "завела" ПРОТИ ВОЛІ ДРАГОМАНОВА до українського табору!

Думаємо, що ми вияснили ролю Драгоманова в НАЦІОНАЛЬНОМУ РУСІ українців наддністрянських, лишаючи для спеціальних дослідів питання впливу драгоманівських ідей серед галичан взагалі, та тієї ролі, яку зіграли ті ідеї в усій акції Панейка та інших, що привело до сумної пам'яті умови УГА з Денікіним.

А тепер вертаємось до Драгоманова.

Щоб передчасно не зрадити них своїх планів, тут же лле Драгоманів "крокодилячі сльози" з приводу незнання українцями

чужих мов; він пише: "Не дуже ліпше стоїть діло і в Галичині, де по-французькому знає мало хто, по-англійському майже ніхто й дещо з німецької літератури - взагалі більш консервативної, що не пристала до наших власне свіжіша її частина".

Цей уривок може бути аразком словесного крутіїства: Драгоманів, не даючи читачеві отямитись, навмисне в Галичині висуває на перше місце питання про знання французької мови, потім англійської, а лише наприкінці згадує про німецьку, але тут же з одного боку все, що писано по-німецькому, означає, як "більш консервативне", але тому, що це яскрава брехня та для того, щоб його не зловили на нійб'єктивності, додає, "що не пристала до наших власне її свіжіша частина". Логіка говорить, що саме, коли населення здебільшого знає НІМЕЦЬКУ мову і коли навіть припустити, що чомусь не знайоме з ліберальною частиною оригінальної і перекладної на німецьке літератури, - ТО ТРЕБА АГІТУВАТИ ЗА ПІЗНАННЯ ТІєї НЕЧИТАНОЇ ЧАСТИНИ. Так говорить ЛОГІКА, але серце москвофіла говорить інакше: "Тепер вся Європа зачитується російськими класиками і галицька молодь саме добре була б зробила, коли б ПРОКОВТНУЛА ЇХ ВКУПІ З ДЕЯКИМИ ПРАЦЯМИ РОСІЙСЬКИМИ по етнографії, статистиці, ІСТОРІЇ, ПЕРЕКЛАДАМИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПИСАТЕЛІВ і т. інш."

Для цього пропонує Драгоманів наповнити бібліотеку "Академічного Братства" у Львові творами московською мовою "хоч на одну третину, як я зробив для бібліотеки Союзу в Чернівцях".

Просимо порівняти тепер:

"Наша письменницька молодь, що береться до літератури, наслідує класиків російської літератури - то добре! Разом із тим хай наслідує й Європу теж. Вивчить молодь, крім російської мови, інші мови, і почне Гайне читати в оригіналі - це краще. А поки вивчити - зрозуміла нам російська - хай читає". ("Пролетарська Правда" № 126, 1921 р.). "Є і Росія Чернишевського, Росія - Плеханова, Росія - Леніна. Цією останньою Росією повинен гордитися кожний революціонер, і така Росія повинна бути для нього центром ідеологічного тяготіння". ("Комуніст" № 88, 1926 р.).

Це так писали ті, хто змусив ХВИЛЬОВОГО ЗАСТРІЛИТИСЯ. А так писав Хвильовий, відповідаючи всім Драгомановим:

"Прекрасно, у нас у Москві є Сінклер... чи то пак перекладено на російську мову, що по суті одно і те ж: ви все одно не вчитаете по-англійському... Ми цим хочемо підкреслити, як наші москвофіли вульгарно спрощують цю методу, коли пропонують нам російський крам, російську школу - мовляв, ідіть туди - там маємо прекрасні переклади творів світових письменників" (так і написав у брошурі: Бур'ян), нібито ми про це перший раз чуємо, нібито ми такої геніальної літератури не можемо й у себе "утворити". Не туди б'єте, товаришу Буревіє! Перекладами не заманите. Не заманите навіть оригінальною літературою, бо сьогодні, коли українська поезія сходить на цілком самостійний шлях, її в Мооску ви не заманите нілким "калачиком"!.. На яку з світових літератур вона мусять узяти курс? У ВСЯКОМУ РАЗІ НЕ НА РОСІЙСЬКУ". (М. Хвильовий. "Московські задріпанки").

Порівнявши з одного боку подані цитати сучасних москвофілів,

а з другого боку - комуніста, але українця, крже́н дума́чий чита́ч муси́ть визна́ти, що є найбільшою брехнею представляти москвофільські погляди Драгоманова "революційними", а національно українські - реакційними! І тепер є безліч політичних драгоманових: одні з них при "практичній праці" в ролі слуг Червоного Кремля, другі - "стоять у черзі", лише мріючи про Скоропадщину, або... Керенщину.

АЛЕ ЗАТЕ І ЗА ДРАГОМАНОВА БУЛИ ТАКОЖ НЕ МОСКВОФІЛИ, А УКРАЇНЦІ (духовним сином котрих є Хвильовий), як свідчить у тому ж листі Драгоманів. Він так пише до Ст. Громади про те, що "коли вони (члени Академічного Братства у Львові змовлені Драгомановим. Р. Д.) зверталися з проханням допомогти добути російських книг і журналів до одного з них, то він, а також здається авторитетна українофілка, одповіли, що "вони з принципу противні тому, бо російська література та журналістика і централістична". До цього Драгоманів додає, що якби він був "у Росії", то купив би за свої гроші московські книжки і переслав би їх до Львова.

Далі там же так пояснює ще раз мету свого поступовання М. Драгоманів: "Ціль та: зменшити незгоду між галицькими партіями ЗА НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ, ПІДРІЗАТИ ВИКЛЮЧНІСТЬ І ЯВНИЙ ШОВІНІЗМ УКРАЇНОФІЛІВ... Щодо Галичини, то кажу одне, обійшлося без вас ("Старої Громади") і навіть проти вас; ДРУГЕ ОБІЙДЕТЬСЯ Й БЕЗ ВАС І ПРОТИ ВАС, коли ви виберете дорогу пасивності, АБО ЩЕ Й ВИКЛЮЧНОСТІ Й ШОВІНІЗМУ НАЦІОНАЛЬНОГО".

З переписки ми виразно бачимо, що Драгоманов цілком свідомо ставив головною метою своєї праці - поборовання українського націоналізму, поборовання, як він казав "виключности українців". Коли з цього боку підійти до оцінки діяльності Драгоманова, то та діяльність була б скерована в неналежний бік, коли б Драгоманів не вдарив на саму центральну постать українського національного руху, на Т. Шевченка та його "Кобзаря", в якому можна бачити есенцію національних стремлень. Всі вороги українського національного руху так чи інакше пробували "ліквідувати" Шевченка: одні "чоловим ударом" (як, наприклад, московський царат або московські критики в особі чоловіго представника її В. Бєлінського), другі - підступом (ці, пишучи різні "компліменти" на адресу поета, брали з нього те, що їм було потрібне і, зрештою, оголошували його за "русскаво народнаво поета").

Червона Москва виступала на оцену значно пізніше за Драгоманова, коли вже події 1917 року довели, що ТЕПЕР уже не можна застосувати цілком і другого навіть способу, а тому вони признали його "українським національним поетом", але зате немилосердно сфальшували всю творчість Шевченка, роблячи поступово, крок за кроком, з нього усе більшого москвофіла, усе БІЛЬШЕ МОСКОВСЬКОГО патріота.

Драгоманів у 80-х роках минулого віку ще мав надію іншим способом цілком зіпхнути Шевченка з п'єдесталу. Можливо, що й цитований лист Ломачевського-Петруняка спричинився деякою

*) С. Милорадовичка, одна з фундаторів Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові.

міром до спроби амбітного професора саме так розв'язати питання унешкодження Шевченка. У цитованому листі (писаному в кінці 1876 року) Лоначевського після протиставлення Шевченка-українця Драгоманову-малоросу так пише про Шевченка, кожним словом вражаючи в найболючіші місця не в міру впертого Драгоманова: "Від чого так Шевченко хапає за душу? А від того, що Шевченко докладно знав усе, що я думаю: він прозирає мою душу наскрізь, всі мої бажання... він був мов би моє "я", та тільки без міри дотепніший, кращий, ніж я. Тим то його слово — це моє слово, але ж очищене від усякого паскудства душі моєї... я люблю Шевченка, як любив би себе, коли б був стократ крадім".

Два роки пізніше вже була надрукована велика праця Драгоманова, яку він безперечно писав довгий час і почав, певно, незабаром по одержанні цього листа. Це "Шевченко, українофіли і соціалізм". Вся ця праця має на меті лише одно: знецінити Шевченка, представити його "з висоти катедри" неучом, ретроградом, витвором некультурності і провінціалізму, який уже за часів Драгоманова мав бути нічого невартий, як поет національно-політичний (такі поезії, як "Сова", "Дівочі ночі" або "Садок вишневий", звичайно, не шкодять політичним цілям Драгоманова, і тому не їх атакує він). Мета цієї публіцистичної праці була переконати, що жодна поступова людина, яка стоїть на рівні "європейської науки", не повинна брати поважно "Кобзаря"! Безперечно, не одного Шевченка поборював М. Драгоманів, лише Шевченка він "вшанував" великою брошурою, а таку "дрібноту", як Куліш, Котляревський, Руданський, Кониський, Нечуй-Левицький, Грінченко та інші, просто "принагідно" лає "неукакий і т.п." та "мішав з болотом". Цікаво, що кожного українського письменника він спеціально зневажав за 1) твори, в яких була НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ (напр., Нечуєві-Левицькому дісталось за "Над Чорним морем"); 2) твори, писані на "інтелігентські" теми. Натомість прихильно приймав усі твори з селянського життя і писані на соціальні теми.

В першу чергу, щоб легше було робити далі закиди, звертає Драгоманів увагу читачів на те, що Шевченко неосвічений мужик, самоук, примітив під кожним оглядом.

"Часами аж жалко дивитися, як поет по-дитячому не вміє справитися з живими людьми й картинами дійсного життя" (сторінки, на яких можна знайти цю, повну "крокодилячого співчуття" й інші сентенції, подаємо за женецькою "Громадою", в якій була ця публікація вперше друквана. Подана цитата взята із сторінки 137).

Така "дитяча безпорадність", зокрема в справах політичних Шевченка, — запевняє поважно Драгоманів, — була наслідком того, що "Шевченку не доставало не тільки європейської науки, котра б показала йому ясний ідеал державного порядку — попереду нас, а не позаду, а не доставало навіть і науки про саму козаччину" (стор. 150).

Принагідно слід зазначити, що на 151 стор. ми читаємо цілу купу нісенітниць на теми з української історії, які "шановний професор" має претензію уважати науковою істиною і які менш торським тоном викладає як Шевченкові, так і українським політикам.

Історія, проте, була примхлива і... тепер виенас такі погляди

на минуле і ТАК його бачить, як бачив його Шевченко.

Покінчивши з "історією", взявся Драгоманів виказувати впливи на творчість Шевченка "Біблії" (що, на думку "драгоманівців", як і, зрештою, комуністів - смертельний "гріх"). Навівши ряд питань і міркувань, пише Драгоманів: "Через це одно, ті стихи, МИМОХОДОМ КАЖУЧИ, СЛАБЕНЬКІ ПО СВОЇЙ РОБОТІ І НЕРІВНІЙ МАНЕРІ, не могли і не можуть мати великої сили у наші часи" (ст. 152).

Так, ще раз зневаживши великого поета, взявся Драгоманів викладати, як він запевняє, "наукові погляди" на національну справу для того, щоб по тому заявити: "Нічого з того не бачимо у Шевченка і через те й з його національними ідеями сталося те ж саме, що й з державними, тобто, він, виступивши перше з виключним українством, потім став його залишати" (153).

У зв'язку із арадою (вигаданою Драгомановим) своїх національних ідеалів, почав Шевченко мати, як пише Драгоманів, "новий погляд на москвинів", який, однак, "не виявився у нього новими віршами", навпаки, у віршах, писаних навіть наприкінці життя, помітна щонайменше - антипатія до москвинів" (стор. 154).

Це, зрештою, зрозуміло, бо ж і що знає, на думку Драгоманова, такий Шевченко? "До того ж нізвідки не видно, щоб Шевченко знав хоч щонебудь про С. Сімона, Фур'є, Льюї Бляна, Прудона й т.ін., ні навіть про соціальні романи Жорж Занд, котрого вже в 40-х роках читали і в Москві, і в Петербурзі".

З нагоди цього твердження мусимо зазначити, що "вчений професор" у даному випадку (як і в багатьох інших) з науковим виглядом оперує власними вигадками, потрібними йому для доведення того чи іншого, бо ж таки з прозових писань Шевченка вистарчає добре видно, що він таки більше, ніж "щонебудь" знав про всіх згадуваних авторів, бо згадував їх, і то до речі, навіть не раз. Так само добре видно і знайомість його з романами Жорж Занд, бо навіть на Шевченковому автопортреті (з двома приятелями) лежить на відомому місці книжка Жорж Занд!

Але вертаємось до Драгоманова, який далі викладає нам "думки європейського соціалізму", щоб по тому написати: "Тепер порівняємо ці думки європейського соціалізму... з думками Шевченка... та й спитаємо: чи можна ж справді поставити Шевченка в ряд європейських соціалістів не тільки його часу, а й ранішого?" (ст. 163).

На це ми можемо все ж відповісти, що ми думаємо також, що, на частя для Шевченка - не можна!

Але Драгоманів, який вважає соціалізм за конечну передумову поступовості й інтелігенції, так далі розвиває свою думку: "Не можучи згодитися з тим, щоб Шевченко був і міг бути соціалістом, ми НЕ МОЖЕМО ПОГОДИТИСЯ І З ТИМ, ЩОБ ШЕВЧЕНКО БУВ І ДІЙСНИМ РЕВОЛЮЦІОНЕРОМ, або навіть постійним громадським-політичним-соціальним діячем. Ні для того, ні для другого... НЕ БУЛО ҐРУНТУ НІ В ДУМКАХ, НІ В СИЛАХ" (стор. 166).

Але й цього мало! Шевченко, як запевняв Драгоманів, не мав навіть "ясної думки про поступ в історії, - бо її й не могло бути в чоловіка, котрий думками стояв на церковному ґрунті, не мав європейської науки..."

Тут мусимо нагадати читачам, що в очах Драгоманова і, очевидно, тих, хто підпав під його вплив, "релігійне світосприймання" є ознакою неуптства, темряви, назадняцтва, а "європейською наукою" звалася не справді європейська наука, а викривлені в Москві ідеї різних соціалістичних теоретиків. Останні два закиди (це були закиди важкі в очах "драгоманівців") узасаднюють зроблені Драгомановим висновки:

"Так Шевченко востався чоловіком, котрий мав добрі громадські бажання... а все таки НЕ СТАВ революційним діячем, НАВІТЬ ТАКИМ, яким може бути поет..."

Але цього Драгоманову мало! Він хоче навіть знищити те співчуття до Шевченка, яке було у широких мас з нагоди його важкого життя і голодно - заслання. Для цієї мети він намагається ЗНЕЦІНИТИ муки десятилітнього заслання таким реченням:

"Тільки ж нам здається, що силу тієї кари, до котрої присудили Шевченка начальство, дуже збільшують".

Лишалося ще принизити Шевченка, як людину, і ось, Драгоманів береться й до цього, почавши і тут із "застереження", в якому ніби й він визнає талановитість Шевченка, якому "тільки недостача сучасної європейської праці і науки на нашій Україні... не дала йому змоги стати таким поетом, котрий найбільш усього має силу над найбільш освіченими земляками своїми і не пускав би їх шукати потрібної їм поезії "по чужих хатах".

Після такого "делікатного" вступу береться Драгоманів за Шевченка: "Шевченко МАЛО ТАКИ ПРИКЛАДАВ ПРАЦІ, ЩОБ ОБРОВИТИ СВОЇ ПИСАННЯ і мало знав добрі приклади артистичної роботи у других писателів... ІНОДІ ВИХОДЯТЬ У ШЕВЧЕНКА РЕЧІ, КОТРІ ПРОСТІ ПРОТИВНО (гидко, Р.Д.) ЧИТАТИ всякому чоловікові з літературним образованием і з простим смаком" (ст. 187).

Очевидно, однак, Драгоманову ходить про знецінення не лише Шевченка-людини, йому треба було зробити інші висновки:

"От через це все "Кобзар" УВЕСЬ, ЯК ВІН ЄСТЬ, не може стати книгою цілком народною".

Треба кинути культ Шевченка і це "навчить, що КОБЗАР ЄСТЬ ВЖЕ РІЧ ПЕРЕЖИТА, мало того: "Кобзар" багато в чому є зерно, котре перележало в коморі і не послужило як слід і в свій час, коли було свіже, А ТЕПЕР ВЖЕ МАЛО Й НА ВІЩО ГОДИТЬСЯ!" (стор. 194), бо ж цинік він: "Ми бачимо, які старі й вузькі Шевченкові думки й мрії".

Так стягнувши з п'єдесталу Шевченка, Драгоманів делікатно натякає пригнобленим своїм читачам, ДЕ їм шукати духовної поживи, раз "Кобзар" до нічого: "В Галичині допомогла піднятися вгору невеличка повість Г.И. з "Отечественних Записок" краще... ніж увесь "Кобзар"!".

Тепер сформулюємо основні твердження Драгоманова про Шевченка: 1) як мистець - примітив, безпорадний, як дитина; 2) як патріот - неук, що не має жодної уяви ані про те, чого хотіти, ані навіть не знає минулого власного народу, хоч пише на історичні теми; 3) автор "слабеньких віршів", що наслідують "Біблію"; 4) перестарілий, як поет; 5) мав дуже неясні державні ідеали, в яких зневірився; 6) націоналізм його був також "саморобний", і він почав потроху

зрікатися свого націоналізму; 7) він не лише не був революціонером, а навіть не був громадським діячем; 8) не розумів історичного поступу; 9) заслання його не було в дійсності таким уже важким; 10) був він, певно, ледарем, що не хотів працювати над собою, і 11) "Кобзар" взагалі "мало до чого й придатний".

Такі були головні твердження про Шевченка, висловлені в брошурі Драгоманова: "Шевченко, українофіли і соціалізм". Цікаво тут відмітити, що в 1918 році видавництво українських соціал-демократів "Криниця" в Києві вважало, що ця праця найбільш потрібна як для ширення національної свідомості в той відповідальний момент, так і для відбудови своєї держави, і тому... видало її окремою книжкою!

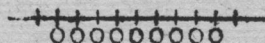
М. Шаповал, в уже згадуваному виданні "Вибраних творів" (Прага, 1927), вважав за потрібне не погодитися з Драгомановим лише в тому, що той уважав Шевченка за несоціаліста!

Здивований читач питає, як же можна ще після цього обороняти Драгоманова? Відповідь проста: 1) "драгоманівці" не вимагають від своїх прихильників жодного ПОВАЖНОГО ставлення справи. Бо ось, наприклад, що читаємо в книжці "історика мистецтва, дійсного члена Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, філолога і вченого" І. Свенціцького, в його праці "Шевченко в світлі критики й дійсності": "Шевченкові кличі до національної свідомості... проголошені поетом, як реліквії національного і суспільного життя... виповнив Драгоманів одноцінним могутнім змістом..." (стор. 90). Як бачимо, "думання" вважає наш "учений і філолог" зайвим для себе і, певно, й для своїх читачів! 2) "драгоманівці" найчастіше додержуються такої тактики: тікаючи, кричати: "тримайте злодія!". Коли ви будете писати ПРАВДУ про ДРАГОМАНОВА, то це буде - кричатимуть вони хором: "нищення наших НАЦІОНАЛЬНИХ діячів, нищення традицій і т.д.", коли ж люди справді читатимуть ВИХВАЛЮВАНОГО І ВИДАВАНОГО НИМИ ВСЕ НАНОВО Драгоманова, який справді НИЩИТЬ не лише НАШІ добрі традиції, а й ЗНЕЦІНЮЄ ТЕ, що Є У НАС НАЙКРАЩОГО, то тоді "все в порядку! Бо те все, що кажуть "драгоманівці", є ЛИШЕ ФРАЗИ, за якими ховають культурне МОСКВОФІЛЬСТВО, а часто й політичне!"

Нарешті, щоб покінчити з самою особою Драгоманова, мусимо зазначити, що біля 1890 року він уже не написав (не видрукував) нічого московською мовою, але це не тому, що почав поважно дивитися на свою демагогічну фразу ("кожне слово, сказане не по-українському...") а тому, що тоді не було йому де містити свої московські статті. Однак, він не міг без того жити й тому працював у ті роки над любов'ю його серцеві: "Історією московської соціалістичної і революційної інтелігенції".

В 1892 році написав М. Драгоманів свою останню працю, присвячену, як він сам висловився, "общерусским интересам".

В 1895 році М. Драгоманів помер.

III. НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ПРОГРАМА ДРАГОМАНОВА ДЛЯ УКРАЇНЦІВ

С.Бфремов у своїй "Історії українського письменства" запевняє, що: "Свій світогляд Драгоманів підшив здобутками європейської соціальної науки й ВИТВОРИВ ПРОГРАМУ УКРАЇНСТВА... В принципі анархіст... він на практиці завжди залишався державником...+ він практично не переставав бути націоналістом++ у найкращому розумінні цього слова. Для України Драгоманів справді був тим "апостолом правди і науки", що його з такою тугою виглядав перед смертю Шевченко".

За ці свої слова покутує Бфремов, - якщо в міжчасі не згинув, - і досі на заслання, бо лише поширення ТАКИХ ДУМОК про Драгоманова вело до популяризації самого Драгоманова, а це набагато полегшило москвинам справу окупації України! Як побачимо далі, для "драгоманівців" оборона України перед червоними окупантами була не однією із стадій майже тиждолітньої боротьби України з москвинами, не справою оборони своєї державності від нового упадку, а лише справою боротьби з людьми, що йдуть "помилковим шляхом" (і то лише в деяких справах) до тієї ж мети! Так поставлена справа боротьби не могла дати позитивних наслідків.

Звичайно, не сам Бфремов висловлював подібні погляди на Драгоманова (І.Свенціцький, М.Грушевський, М.Лозинський і багато, багато інших). Дехто з них, хоч і в меншій мірі, покараний також, а за декого історична Немезида тяжко карає український народ.

Ті, хто не борює фальшивої науки тим самим - волею чи неволею - ДОПОМАГАЄ ШИРЕННЮ її, її ПАНУВАННЮ.

Саме тому ми мусимо тепер звернути на неї пильну увагу, бо інакше знову платитиме українська нація за наші "фільства" чи поблажливість, своєю кров'ю.

Отже, познайомимось з тією "програмою", яку "витворив М.Драгоманів для українства", з тим "одноплінним і могутнім змістом". Почнемо із в'ясування відношення М.Драгоманова до національної української ідеї.

Він пише: "Ми ПРИЗНАЄМ національності, як ОЧЕВИДНИЙ ФАКТ... а надто ми признаєм важність НАЙВАЖЛИВІШОЇ національної ознаки - народної мови, ЯК ЗАСОВУ морального ЗВ'ЯЗКУ між людьми... ми ВІДКИДАЄМО НЕ НАЦІОНАЛЬНОСТІ, А НАЦІОНАЛІЗМ".

Бачимо з того, що М.Драгоманів просто розуміє, що НЕ МОЖЕ відкидати факту ("очевидний факт") і тому, ВСУПЕРЕЧ СЕРЦЕГІ, ВИЗНАЄ ЙОГО, але визнає лише те, чого вже не можна заперечити (мову), навмисне з однієї з національних прикмет (якої не може кожен не бачити) роблячи ЦЕНТР питання, щоб саме питання ЛЕГШЕ ЗВЕСТИ НА МАНИВЦІ. І ми, і Драгоманів знаємо, що як ірландці, так і жида не ма-

+ Годимось, але слід додати: "московським", Р.Д.

++ Тільки не українським, а московським, Р.Д.

ють своєї однієї мови, і все ж без цієї "найважливішої ознаки" є НАЦІЯМИ у повному значенні цього слова. М. Драгоманів сам фактично діє ціле життя, як член московської (він сказав би "російської" нації), хоча МОВНО не визнавав себе (як і племінно) частиною московського ПЛЕМЕНИ (він їх звав "великороссами"). Але й окремому мову можна вважати, як ~~важливу~~ прикмету (хоч і не найважливішу), придатну для розбудження ПОЧУТТЯ єдності національної, яка може бути провідною зорею на шляху до забутих предків, до віднайдення власного "я". Але така роль української мови була б дуже небажаною М. Драгоманову, він хоче її розглядати лише ЯК ЗАСІБ, за допомогою якого можна легше посіяти АНТИНАЦІОНАЛЬНІ, а в дійсності - москвофільські думки серед людей даного народу.

Все це саме так і розуміє Драгоманів, і тому цілком свідомо відкидає "не національності" (бо ж не оплатиться головою пробивати мур), а "націоналізм".⁺ Драгоманів мусить поборювати той рух, який прагне використати чи мову, чи інші ознаки для оживлення змертвілого тіла і перетворення на повну життя, радісну й здорову, незалежну і свідому своєї цілі, людину.

Розуміє також добре М. Драгоманів, що коли б у якоїсь державної нації знайшовся член її, який почав би проповідувати щось подібне до "драгоманівства", то його би визнали національним зрадником, як і тих, що пішли б ще далі і стали би вважати себе за неналежних до тієї нації, яка їх вигодувала. До того ж саме таке становище промочувало б у майбутньому шлях для всіх, що, за рецептом Драгоманова, піднялися вгору спочатку на перший щабель культури (української своєю мовою), а потім і на другий, вищий щабель (московський мовою) та вже стали готові до переходу в лави московської "космополітичної інтелігенції".

Цим треба пояснювати, що М. Драгоманів заявив рішуче: "Ми не признаємо примусових думок і почуттів, котрі видаються за національні, ніяких обов'язкових історичних національних святощів, а надто ненависти до других національностей". Це останнє стане також ясним, коли ми усвідомимо собі, яке значення для творення нації (йи її відродження) має протиставлення пануючій нації і боротьба з нею. (Див. "Теорія нації" В. Старосольського).

Полемізуючи з Вартовим (Б. Грінченком), пише М. Драгоманів, що подібні думки він (Драгоманів) "висказував завжди, починаючи від своїх перших студій по римській історії (1863). Починаючи з тих студій, я всякий раз, коли була потреба, казав одно: КОСМОПОЛІТИЗМ В ІДЕЯХ І ЦІЛЯХ, НАЦІОНАЛЬНІСТЬ В ҐРУНТІ І ФОРМАХ КУЛЬТУРНОЇ ПРАЦІ! Я полемізував 30 років проти російських псевдо-космополітів, що НЕ ПРИЗНАВАЛИ української національності і ПРОТИ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ, котрі виступали проти космополітизму..." Цю цитату ми подаємо за "Вибором творів". М. Шаповал до неї додає: "Наведені витяги з праць Драгоманова віють такою СУЧАСНОЮ СВІЖІСТЮ, що навіть багатьом сучасним драгоманівцям треба наново повчитися у свого вчителя, щоб стати соціалістами" (стор. 41). Ми не будемо тут займатися питанням, чи слова М. Шаповала слід уважати за вияв свідомого неоправданого москвофільства, чи, як

⁺) Порівн. із словами Бфремова: "був найкращим націоналістом".

кажуть москвини, "недомислія"; навели ми їх лише для того, щоб підкреслити конечність розглянути ці твердження Драгоманова, які ще й тепер є небезпечні.

Отже, приступаємо до розшифрування. Говорить Драгоманів про "космополітизм в ідеях і цілях"; - ми думаємо, що слово "космополітизм", чи рівнозначне йому - "інтернаціоналізм" - є просто "логічна фікція". "Ідеї й цілі" може мати щось ІСНУЮЧЕ, існують на земній кулі люди, ПРИНАЛЕЖНІ ДО РІЗНИХ НАЦІЙ, або люди, ЗДЕНАЦІОНАЛІЗОВАНІ; ці останні свідомі свого відмінного походження, а тому, ставши наполовину членами пануючої нації, відчують свою відірваність, потішаючи себе думкою, що вони стоять "поза нацією" взагалі. Це й є на світі ЄДИНІ СПРАВЖНІ "КОСМОПОЛІТИ", АЛЕ ЦІ ПОКРУЧІ, ОЧЕВИДНО, НЕ МОЖУТЬ ВВАЖАТИСЯ ІСТОТАМИ ВИЩОГО ПОРЯДКУ", що мають свої особливі "цілі та ідеї". Такий їхній "космополітизм", обмежений до ДВОХ націй: решток своєї і часток пануючої нації. Живе життя безнастанно доводить нам правильність цього нашого твердження. Навіть у справі (на думку Драгоманова - головної національної ознаки) мови, і то "космополіти" англійські пропонують англійську мову, французькі - французьку, а москвини - московську. І так не лише з мовою, а і з культурою і в усім.

Спробуйте найбільшому "космополітові" французькому тільки сказати, що в ім'я космополітизму вся його нація має прийняти чеську мову; або що б "васпівав" М. Драгоманів, коли б хтось уже практично взявся всіх мешканців імперії московських царів вивчати німецької мови, навіть, коли б вона була прийнята, як інтернаціональна. Нам на це з ученою міною скажуть "драгоманівці": що при "космополітизмі" не треба зрікатися власної мови; але ми, поперше, мусимо їм сказати, що лише "до слухного часу", а подруге, що це лише приклад, бо є справи важливіші у кожної нації і за мовою! Сам Драгоманів, зрештою, вважав, як ми вже бачили, такою "інтернаціональною" мовою для слов'ян - мову МОСКОВСЬКУ і МОСКОВСЬКУ літературу, котру ДЛЯ ТОГО лише він розділив на дві літератури: "московську" і "російську". Сумніваємося, щоб патріоти інших слов'янських націй, а не "самоотверженні малоросси" погодились і на це.

Сам Драгоманів згадує, що він ці ідеї пропонував уже в своїй першій праці з римської імперії. Ми вже згадували за цю працю і цитували В. Більбасова, який відмовлявся збагнути, як можна вважати щастям для жидів - поневолення Палестини, щастям для греків - поневолення Римом Греції, а щастям для римлян - упадок Риму!

Драгоманів з наївним виглядом запевняв, що, наприклад, греки по упадку грецької держави стали "космополітами" тоді, коли в ДІЙСНОСТІ частина їх стала "римлянами" (підозрілої якості), а частина лишилася греками, лише греками, які після втрати державності ПЕРЕСТАЛИ розвиватися культурно. Лесь Українка в чудовій драматичній поемі "Орґія" виявила всю абсурдність Драгоманової "теорії". А упадок Риму не зробив "космополітами", лише рабами варварів самих римлян і привів до занепаду їхньої культури і нації.

Саме посиланням на свою працю, довів М. Драгоманів, що його формула: "космополітизм в ідеях і цілях, національність у ґрунті і формі культурної праці", після розшифрування, значить - "московське державництво, московський імперіялізм в ідеях і цілях,

провінціяльність у своїй формі і ґрунті (очевидно, так довго, як довго та провінція не втратить, в наслідок мирної денационалізації, своїх питомих прикмет і різниць).

Не підлягає сумніву, що для того, щоб довести до такої денационалізації, треба конче так, як писав Драгоманів, поборювати як тих, котрі "НЕ ПРИЗНАВАЛИ української національності", так і тих, що були "українськими націоналістами".

Коли "драгоманівці" хочуть знати, чому так, хай перечитають собі "Оргію" — там саме такою денационалізацією займався Меценат. Сучасні Меценати змусили Хвильового застрілитися, а тамтою — Антея призвів до того, що він повісився. Радимо також згадати слова Антея, скеровані до всіх греків, що пішли на службу Меценатові: "Товариші, даю вам добрий приклад".

М. Шаповал написав з приводу цих витягів із Драгоманова, які ми щойно розглянули, що від них "віє сучасною свіжістю", і ми, може на здивування деяких наших читачів, мусимо сказати: ми цілком із ним згоджуємося щодо правдивості цих слів.

Та тепер це висловлюється лише трохи іншими словами. Перша "ідея" Драгоманова висловлюється сучасними слугами Кремля так: "культура національна формою, а соціалістична змістом". Не треба навіть додавати, що реально (а не в абстракції) той "соціалістичний зміст", як і Драгоманівський "космополітизм", це: Ломоносов, Чернишевський, Фонтвізін, Державин, Л. Толстой, Тургенєв, Пушкін, Горький і т. д.. Друга вимога Драгоманова не лише докладно сформульована була Леніном, але й кожна чергова нагінка на українців постійно починалася з гострого "засудження антикомуністичних вибриків людей, які ще не позбулися національного шовінізму".

Через те, все ж ми не годимося з Шаповалом, що сучасним "драгоманівцям" треба знову взятися до вивчення науки свого вчителя. Ми думаємо, що школа життя завжди краща за теорію, — отже, ліпше поїхати до СРСР і цього всього навчитися із щоденної практики...

Та мусимо знову вертатись до Драгоманова. Він достосовував до своїх, тількищо викладених, основних поглядів на українську національну справу всю свою політичну програму, яку чомусь вихваляють "драгоманівці", як першу УКРАЇНСЬКУ політичну програму, а не московську для України.

Головну ідею цієї програми можна пізнати вже в програмовій передмові до "Громади" 1880 року. Там читаємо: "Усяка громадська праця на Україні мусить мати УКРАЇНСЬКУ ОДЕЖУ (порівн. "українізацію", Р. Д.) — українство. Звичайно, те "українство" НЕ МОЖЕ БУТИ В ЦІЛЯХ ПРАЦІ". Отже, жодних "українських" цілей, цілі московські, але для більшого успіху вони мали бути в "українській одежі".

"Ми думаємо, що українцям, замість того, щоб рватися заложити свою державу... ліпше старатися розбавляти усяку державну силу... От через те, українцям НАЙЛІПШЕ виступати НЕ СТІЛЬКИ З ДУМКАМИ НАЦІОНАЛЬНИМИ, скільки з АВТОНОМНИМИ й ФЕДЕРАЛЬНИМИ... "Треба при першій нагоді скасувати державне військо і позаводити міліцію". "Добиватися своєї волі громадської і краєвої (напр., навіть повітової чи губерніяльної) для України в Росії ми думаємо, що буде і розумно і корисно".

Це, так би мовити, "приписи" Драгоманова для українців, що вони мають робити. Треба признатись, що численні політики, об'єднані довкола Центральної Ради, робили все по-драгоманівському рецепту: 1) не лише вирішили, що держава українцям непотрібна, але й компромітували тих, хто хотів самостійності; 2) постановили, що треба боротися лише за автономію і тому, коли маси рвалися йти революційним шляхом, склали "угоду" з тимчасовим урядом, згідно з якою навіть "владу" мав призначати "московський уряд" на Україну, яку обрізали до 5-ти губерній; 3) тому, що "всяку державну силу треба розбавляти", то висміювали в пресі і слові ідею держави взагалі (очевидно, лише серед українців) і руйнували взагалі апарат державний, абсолютно не думаючи про потребу творити власний і 4) "при першій же нагоді", цебто, як тільки повставали поза волею тих "політиків" українські військові частини, негайно робили все, щоб їх розкласти. На українізацію війська дивилися ті "політики" не як на підставу до творення власного війська, а як на добру НАГОДУ захопити під свій вплив "народ" (зібраний до купи у війську, і поширити серед нього думки про непотрібність війська, зайвисть держави.

Безперечно, докладне виконання всіх приписів учителя, навіть цих, так би мовити, "загальних", дало бажані Драгоманову наслідки. Україна ЛИШИЛАСЯ в складі "федеративної" (советської) московської держави, а дехто з наївних "драгоманівців" - за кордоном, або на засланні...

Але не треба думати, що Драгоманів пізніше не дав докладної програми! Таку програму Драгоманів склав під назвою "Вольний Союз". Що спонукало в першу чергу Драгоманова до складення цієї програми, він пояснює в цій брошурі так:

"Известно, какое значение имеет для России ВОСТОЧНЫЙ ВОПРОС. Этот вопрос НАВ'ЯЗАН России, которая пока была только великорусским государством балтийско-каспийского бассейна, совершенно была далека от ставов вопроса - ТОЛЬКО ПРИСОЕДИНЕНИЕМ К НЕЙ УКРАИНСКИХ АБЛАСТЕЙ, - и не может быть решен только одной внешней деятельностью государства. БЛАГОПРИЯТНОЕ... разрешение ставов вопроса МОЖЕТ БИТЬ ДАСТИГНУТО С РАССИЙСКОЙ СТАРАНИ ТОЛЬКА КУЛЬТУРНО-ЗНАКАМИЧЕСКИМ РАЗВИТИЕМ НАСЕЛЕНИЯ ЮГА РАССИИ... без катораво неважно и СИМПАТИЧЕСКОЕ АТНАШЕНИЕ К РАССИЙСКОМУ ГАСУДАРСТВЕННАМУ САОЗУ НАРОДОВ БАЛКАНСКАВО ПАЛУОСТРАВА И ВААЩЕ СРЕДИЗЕМНА-МАРСКОВА БАССЕЙНА" (стор. 40).

Думка, викладена тут, досить ясна. Складаючи цю програму, думав Драгоманів не про інтереси українців, а про інтереси москвичів: "космополіт" має твердий намір "ощасливити" ВСІ балканські народи (а як пощастить, то й деякі "середземно-морського басейну") всіма "користями" від приналежності до "московської" імперії: починаючи в (на думку Драгоманова) "надзвичайної", московської культури, а кінчаючи на поступовій асиміляції. Певно Драгоманову вже снилася аналогічна постанова для тих балканських народів, яка прийнята на УП з'їзді компартії "Закавказької федерації": "Визнати московську мову, мову Леніна-Сталіна, за мову, об'єднуючу всіх 15 національностей Азербейджана та всього Закавказзя". По тому все балканське письменство мовами тих же балканських народів було б знецінене так, як Драгоманів робив це з Шевченком і іншими.

ми, а по тому оголошено було б усіх НЕ МОСКОВСЬКИХ класиків "буржуазними і маловартними", - далі могли б болгари чи серби прочитати в часописі своєю мовою щось подібне до цієї статті, з якої подаємо кілька слів ("Комсомольська Правда" 1.П.1936): "Із шкільних програм мусить бути усунуто грубе відношення до московських класиків. Так, наприклад, Пушкіна й Тургенєва прозивають виразниками московського дворянства. Чи можна на творчість таких письменників дивитися під впливом факту, що вони належали до буржуазії?"

А по тому всьому - так, як тепер в Україні, почалася б вакханалія з святкуваннями, уряджувала би влада різні "Пушкінські" і "Державінські" вечори, на котрих серби й хорвати "уважно б слухали" "К Чаадаєву", "В Сибірі" та співали би схвильовано "Чорная падь".

Коротко, мріялася, певно, Драгоманову справжня "ідилія" на узбережжях Середземного моря, яку чомусь, коли про це мріє не Драгоманів, звуть "драгоманівці" "ненажерливим імперіялізмом".

Очевидно, професор добре знає, що для успіху такої акції треба конче, щоб кіт заховав свої пазурі і щоб котяча лапка здавалась м'якенькою, як подушка. Припускав, певно, так само при тому М. Драгоманів, що може в якогось не вистарчаюче "самоотверженного" малороса виникне питання про криваві жертви, які доведеться нести українському народові для здійснення імперіялістичних планів московських, яких ціла "самоуправе" не варта, а тому натякає, що та Україна втягає бідну Московщину в ту політику і ті плани, бо ж нащо було українцям жити над берегами Чорного моря, яке має такі спокусливі для москалів Дарданелли?

Крім того, у поданій цитаті виразно говорить про "Юг Росії" і "Російський гасударственный союз", а це не зашкодить пам'ятати саме тим, хто вважає цю "програму" за "ПРОГРАМУ УКРАЇНСЬКУ"!

Далі таж програма накладає на українців ще одно (думаємо - безнадійне) "почесне" завдання, а саме - "з'єднати поляків до праці" "В МЕЖАХ РОСІЇ" й занехання свого "сепаратизму".

Ця програма "Вольнаво Слова" ділить "Російську імперію" на 20 областей, серед котрих є ЧОТИРИ окремі українські області, а при тому ряд українських земель включені до неукраїнських областей. Між іншим, як ряд інших, грізних для існування української нації, ідей, також і ідей окремої "казачьей області" (теперішня "козацька нація") з уральцями, донцями і терськими козаками (на чолі) вигадана Драгомановим у тій же програмі (ст. 9, 10 і 11). У своїх поясненнях до цієї програми пише Драгоманів з приводу виділеної їм окремої "Одеської області", що створена вона має бути тому, що в Херсонщині живуть також і румуни, отже, "виделить в асобую область Бессарабію незаконно по причине малой величины зтой области і неудобно для НАЦИОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСОВ ХЕРСОНСКИХ РУМИН" (ст. 49).

Нарешті, в цій "українській програмі" читаємо:

"Взабще атделеніє українскаво населенія ат ДРУГИХ ОБЛАСТЕЙ РАССІИ (це значить, що, на думку Драгоманова, Україна - лише "одна з областей"! Р.Д.) В АСОБАЕ ГАСУДАРСТВО (політичеській сепаратизм) єсть вещь не только ва всяком случае край-

не трудная, если не невозможная, - но при известных условиях ВО ВСЕ НЕОБХОДИМА ДЛЯ КАКИХ БИ ТО НЕ БЫЛО ИНТЕРЕСОВ УКРАИНСКОГО НАРОДА... о какой би то не было исключительности украинской ТЕПЕРЬ СТРАННО И ГОВАРИТЬ!"

Бажання здобути лише самоуправу і права громадянина московського державного організму - буде, на думку Драгоманова, гарантією, що українські ділячі добачимуть "лише о переустройстве всей России" (стор.30).

Так ми познайомили наших читачів з усім, що під оглядом української національної ідеї могло нас цікавити в цій програмі. Драгоманів у своєму листі до Старої Громади з задоволенням пише про одержану ним таку оцінку цієї програми:

"Я віжу в ній пачті епоху... Я думаю, що так пасмотріт на нею ВСЯКИЙ ЛЕГАЛЬНИЙ РУССКИЙ... Она може соединіть очень многа людей і абразавать весьма салідную руссіше факсіонніге партай". Это праграмма... ЄДИНСТВЕННАЯ, магу-щам СПЛАТИТЬ ВСЕШ элемент рассіейской інтелігенції". (Архів М.Д., стор.323).

Треба признати, рднак, що сучасники Драгоманова (говоримо про москвинів) ще не цілком були приготовлені до засвоєння її, це була ще зарозумна для них програма, однак, вона поволі все ж діяла. Ми були свідками, як згідно з цією програмою завели в завулок свою націю українські ділячі в 1917 році; але тим часом бачили, як ця програма (національна частина її) була з успіхом застосована червоною Москвою для поневолення ВСІХ народів, що спробували були в 1917 році визволитися.

Москвини безперечно колись визнають заслугою Драгоманова як те, що коли москвини готувалися до відбудови своєї імперії, то "політики" Української Центральної Ради пробували скликати в Києві з'їзд народів, що підлягали імперії царів, для обговорення плану спільної відбудови своєї в'язниці+), так і інспірацію москвинами способу відбудови їхньої грабіжницької держави. Треба думати, що для Москви зробив Драгоманів більше за Мініна і Пожарського...

Та, проте, ми свідомі того, що сама ця програма Драгоманова не лишила б таких слідів у житті українців, коли б не інші його праці, а саме - написані ПРИ КІНЦІ його життя "Чудацькі думки" (1891) і "Листи на Наддніпрянську Україну" (1892), про які пише один із учнів Драгоманова: "Ці праці є найкращі, найбільш продумані та дозрілі твори між написаними на політичні теми". Сам М. Драгоманів признає, що вони "дають певну, цільну систему думок про українську національну справу - громадську і літературну" (стор.87).

Своїми "Чудацькими думками" хотів у першу чергу Драгоманів ПРОТИДІЯТИ (як він сам пише) "землякові, який ХОТІВ ВІДВІТИ НАШИХ

4)-----
З'їхались лише такі "народи", як донці, терські коваки, уральці або калмики; освіченіші народи, що не мали своєї держави, запрошення не прийняли.

ЛЮДЕЙ ВІД НАЙЛІПШИХ КНИГ РОСІЙСЬКИХ, котрі тепер перекладаються на різні мови та читаються по всьому світі".

Цікаво, чи думали "драгоманівці", чому саме Драгоманів ВСЕ ЖИТТЯ виступав НЕ в оборону французької, німецької, італійської чи іншої літератури (хоч і на ті було досить нападів), А ВСЕ І ЗАВЖДИ в обороні московської, та чому ОБОРОНА МОСКОВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ЗАВЖДИ перетворюється у Драгоманова на "ПОВНУ І ЦІЛЬНУ СИСТЕМУ думок про УКРАЇНСЬКУ національну справу?" Чому завжди виводили з рівноваги, зачіпали за болючі місця М. Драгоманова справи значення московської культури, та чому "українська справа" по тому зводилася до ОБОРОНИ МОСКОВСЬКИХ ВПЛИВІВ на Україні!

Як мусів кожного разу вправно жонглювати Драгоманів фразами для того, щоб зробити з ШИРЕННЯ МОСКОВСЬКИХ КУЛЬТУРНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ВПЛИВІВ "національну справу" українців, а лише ТАКЕ ставлення справи давало міцний ґрунт під денационалізаційну акцію!

Далі дещо з тієї логічної "еквілібристики" подаємо в формі ряду уривків, що в'ясовують саму істоту поглядів М. Драгоманова на ті питання, які він уважав найважливішими щодо цілості української справи.

"На світі є дійсно різні народи, - пише професор у своїх "Чудацьких думках", - котрі різняться одні від других найбільше мовою, почасти лицем і тілом, звичайми, одежею та струментом і т.д. В старі часи, коли люди були менш розсудні, ніж тепер, то між різними народами ЧАСТО БУВАЛИ СВАРКИ не тільки за здобич, а просто через те... що НАРОДИ ЖАХАЛИСЯ один одного, або ВОРОГУВАЛИ проміж себе ОТ ТАК, ЯК, НАПРИКЛАД, КІНЬ ЖАХАЄТЬСЯ ВЕРБЛЮДА, АБО СОБАКИ ВОРОГУЮТЬ З КОТАМИ"... і т.д.

Наведений уривок зайвий раз стверджує, що й при кінці життя Драгоманів: 1) українців усіх уважав таки "мужиками", некультурними і примітивними, а тому намагався викладати їм питання соціологічні спеціальною мовою, достосованою до "недільних шкіл"! 2) поважною мовою (московською) писав для "інтелігенції", яка, очевидно, мусіла стояти на голову вище від "народу", цебто, належати до ВИЩОЇ московської ("російської") культури, і 3) форма цих спрimitивізованих до комізму пояснень має подаватися аксіомою, хоч через них пропагуються явні нісенітници.

Поданий, наприклад, уривок, ВСУПЕРЕЧ правді і науці, вмовляє в читачів думку, що "ворогування" було ЛИШЕ "в отарі часи", та є НАСЛІДКОМ "НЕРОЗСУДНОСТІ", - хоча воно є і сьогодні наслідком боротьби за місце під сонцем.

Ми не звикли, на жаль, поважно ставитися до дуже іноді важливого теоретичного питання, якщо воно має таку "примітивно-ясну" форму. Наприклад, наведений нами уривок має колосальне значення; автор його хотів прищепити українським масам світогляд, який ЗАБЕЗПЕЧУВАВ ЇХНЬОМУ ПАНОВІ ДАЛЬШЕ ПАНУВАННЯ! Той нарід, який уважатиме, що боротьба між націями є наслідком "нерозуму", що вистарчить належно ПОГОВОРИТИ з ґнобителем, і все "ВОРОГУВАННЯ" зникне, а він сам стане "приятелем", - ніколи не буде розуміти твердих законів життя, конечности боротьби (яка для українців вкладається в слово "перемога, або повільна смерть") І ЦІЛКОМ НЕ БУДЕ ГОТУВАТИСЯ ДО ТІєї БОРОТЬБИ. Кожен удар зустріватиме,

як несподіванку, як і зустрічали його численні діячі Центральної Ради (див. "Відродження нації" Винниченка). Прищепити цей світогляд - значить обернути лева у вівцю, яка покірно йде на заріз!

Щоб ще більше "приспати" українців, лише далі Драгоманів таку нісенітницю:

"Розумніші люди стали думати, що... нагніт одного над другим (народом) НЕВИГІДНИЙ НАВІТЬ ДЛЯ ПАНУЮЧОГО НАРОДУ! Хоча, з другого боку, той самий Драгоманів ^{не}уважав, що "найвигідніше для москалів", щоб усі не-московські народи ЦІЛКОМ відокремилися! Коли б він інакше думав, він би не писав праці про українську справу, а ми б не потребували витрачати на них час.

А ось далі інші "чудацькі думки", якими присипляв Україну Драгоманів:

"Сама національність не може довести людей до волі і правди для всіх".

"Західнім європейцям тим цікавіше читати російські книжки... російське письменство через те найбільше цікаве для чужинців, що воно найменше національствує". (Див., напр., Пушкіна! Р.Д.).

"Наше письменство МУСИТЬ ПОКИНУТИ ТУМАННЕ І ШКІДЛИВЕ НАЦІОНАЛЬСТВО".

"Прослухайте, з якою ненавистю говорять іноді наші люди про москвинів, поляків і жидів, і подумайте, що б сталося з тими сусідами нашими на Україні, коли б удалося нашим національникам узяти уряд України в свої руки".

Далі запевняє М. Драгоманів:

"Найбільша і найліпша частина того, що написано про Україну - написано по-московському (246 стор., "Вибрані твори"); твори найбільше вчених українолюбців стоять далеко нижче по науковій вартості, ніж твори чистих москвинів або українців-общеросів".

Ми вже знаємо, що ширив Драгоманів у Галичині московські книжки; з дальшого уривку побачимо, як :

"Галичани зверталися з прозьбою дістати деякі російські книжки наукові, повісті (напр., Тургєнева, Герцена, Достоевського, Некрасова, Успенського і т.д.) і поступові журнали ТА ПЕРЕКЛАДИ МОСКОВСЬКІ знаменитих англійських, французьких і т.д. писателів" (244 стор.).

Потім із жалем стверджує М. Драгоманів, що йому ще не вдалося заразити москвофільством Україну.

"На Україні діло стоїть далеко гірше. ТУТ ЩЕ ЖИВІ СТАРІ НАЦІОНАЛІСТИЧНІ ПОГЛЯДИ" (250 ст.).

З нагоди цих слів мусимо ще раз звернути увагу "драгоманівців", які кажуть, що за часів Драгоманова люди не думали так, як тепер і не було людей більш з нього "національно свідомих і перейнятих націоналізмом".

Щоб краще зрозуміли наші читачі, оскільки близьким (національними поглядами) до московських комуністів був Драгоманів, подаємо

спочатку цитату з праці советського історика України проф. Петровського, а потім - М. Драгоманова.

Петровський: "Ми повинні поставити Б. Хмельницького поруч з такими героями НАШОГО народу, як Александр Невский, Мінин і Пожарський та інші, які боролися проти окупації НАШОЇ батьківщини" (писано по-українському).

Драгоманів: "Величатися запорозькими набігами на Малу Азію й не рахувати в позитивні пригоди УКРАЇНСЬКОЇ історії, напр., завоювання берега Чорного моря Катериною II-ю (нехай і запізненого через помилки московської політики перед Україною) або останні війни Росії проти Турції... це більша помилка" (257 ст.).

Як бачимо, обидва професори не знають "гібельнаго различія" між СВОЄЮ батьківщиною (оскільки їх уважати українцями) і ЧУЖОЮ, між СВОЄЮ історією і історією ВОРОГА УКРАЇНИ, між СВОЇМИ інтересами і московськими!

Далі, Драгоманів, проливши "крокодилячі сльози" над незнанням українцями чужих мов, каже, що тому "треба показувати молодіжі, чого, власне, мусить вона ШУКАТИ В РОСІЙСЬКОМУ ПИСЬМЕНСТВІ й посылати українських молодих письменників ШУКАТИ ПРОВІДНИХ ДУМОК і взірців письменської вмілости і наукових заходів скорше В РОСІЙСЬКИХ ПОВІСТЯРІВ, навіть таких, як Успенский, Короленко, в російських учених, як Пипін, Веселовский, М. Ковалевский і т.д." (ст. 260).

"Високу думку" Драгоманова про українців видно з таких слів: "Не один десяток років чуємо про самостійне українське письменство... буряти, наприклад, мають може ще більше право мати свого Шекспіра, ніж англійці!"

А тепер - трохи агітації за московську мову:

"Всеслов'янську вартість російської мови треба признати, як дійсність". "Серед слов'ян російська мова стала вже дійсно посередньою... Я в Празі (1871 р.!) ніяк не міг вдержати з чехами розмову по-чеському, бо вони (навіть ті, що ніколи не були в Росії) говорили зі мною по-російському" (ст. 263).

Тут мусимо зазначити для осіб, що не бували в Празі, що навіть в році 1944 і то чехи розмовляли тільки по-чеському, а по-московському - і то але - знали тільки нечисленні одиниці і, здебільшого, ті, що побували в 1924-17 рр. у московському полоні. Чому деякі чехи робили М. Драгоманову чемність, говорячи з ним по-московському, це знає добре сам Драгоманів (пригадайте: "За Случчу українцем бути не можу").

Далі читаємо: "...в Сербії - я побачив те ж саме...", а потім оповідає, як там "однїй достойник попросив дозволу говорити по-російському, а йому було добре звісно, що Я ДАЛЕКО не прихильник ОФІЦІАЛЬНОЇ "Росії" (ст. 263). Останні слова показують, як Драгоманів уважно вживає кожне слово та вказують, що НЕДОГОВОРЕНЕ було - "я - прихильник неофіційної Росії".

Нарешті, там же (ст. 263) читаємо:

"Багато європейців тепер учаться російської мови й недалекий час той, коли вона буде прийнята в число мов світових".

Тепер просимо читачів порівняти ці думки М. Драгоманова з урив-

ками з передовиці "Правди" 7.УП.1938 р., передрукованої без застережень "Вістями" (№ 155, 1938 р.):

"Колись знання російської мови було привілеєм тонкого шару національної буржуазії"... "тепер всі хочуть знати російську мову, як мову великого народу, який створив найбагатшу в світі соціалістичну культуру... Російська мова стає міжнародною мовою віків раннього середньовіччя".

Щоправда, такі СНИ не цілком годяться з дійсністю навіть в СССР, бо советська преса ("Вісті") робила ще в 1938 р. страшенний гвалт з приводу повного НЕЗНАННЯ студентами педагогічних інститутів на Україні саме "російської мови".

Коли б про це почув М. Драгоманів, певно написав би ще одні "Чудацькі думки", що мали би вплинути на студентів, бо в написаних свого часу він запевняв: "В усякому разі ми, російські українці, нічого не тратимо на тому, що признаємо російську - "московську" мову за посередньо-слов'янську, БО МИ ЇЇ ЗНАЄМО І ЗАВШЕ ЗНАТИ БУДЕМО" (стор. 264).

Коли вірити М. Драгоманову, що українці - це самі мужики, тоді треба сказати (і докази на це знайдемо в самого Драгоманова), що московської мови "ми" тоді не знали. Коли ж під "ми" слід розуміти лише обмосковлених інтелігентів, то - як це погодити з рештою Драгоманівського твердження, з його орієнтацією "на народ" Зрештою, все стає самозрозумілим, коли ми прийнемо під увагу другу частину твердження "і ЗАВШЕ знати будемо". Ці слова виявляють віру Драгоманова в те, що він своє діло зробить, і що українці вічно будуть під Москвою, вчитимуться обов'язково московської мови, і тому її всі знатимуть. Коли у нього таке бажання, то не можна дивуватися, якщо він, в догоду йому, забуває навіть про "...мужицьку націю": Наступні розділи цього "Найповажливішого викладу системи думок про українську національну справу", після вказання у попередніх розділах неосяжного значення московської культури і з'ясування істоти національних взаємин, мусять бути призначені "систематичним" доказам, що в обмосковленій Україні можна винувати які хочемо сили - лише не москвинів.

На стор. 265 читаємо: "Тепер треба розібрати, що то таке СИСТЕМА обрусенія, ЗВІДКИ вона пішла і на чому держиться". Вже таке ставлення питання показує, чого Драгоманів хоче. Драгоманів НАВМИСНЕ не ставить питання, що таке обмосковлення, ХТО і ПОЩО ним займається, бо це б привело до з'ясування питання, не до його затемнення (як це потрібно професорові).

Пояснимо на прикладі. Коли ми бачимо, що "вчитель учить дітей", то, оскільки хочемо з'ясувати, чому він це робить, то вкажемо ідейні чи матеріальні причини (хоче заробити, хоче ширити грамотність і т.д.) та можемо з'ясувати ще, що значить "учить", в чому полягає сам процес науки. Однак, самозрозуміло, що вчитель може вчити або цілком без системи, або за власною системою, або за чужою. Питання, що таке "СИСТЕМА НАВЧАННЯ", це вже ЗОВСІМ ІНШЕ ПИТАННЯ, яким можна було б займатися ПО З'ЯСУВАННІ ГОЛОВНОГО. Драгоманів навмисне зручно перескочив на питання про "систему обрусенія", говорячи замість "про обрусеніє" - про питання зовсім другорядне: хто вигадав саме таку систему обмосковлення, чому саме вона прийнялася у москвинів і т.д.

Щоб при тому його на тім не зловили, Драгоманів заздалегідь користує із старого способу відвернення від себе уваги запевненням: "Коли я з чим полемізую, так це з лінивим на думку, а буйним на слова шарлатанством та крутіїством".

По цьому береться автор ще перед викладом своїм "про систему обрусенія" до знищення поглядів усіх українців, що думають інакше аргументами "ненауковости". Читаємо, отже, між іншим: "своємудрість" продиктувала Шевченкові звісні уступи його "Посланія", ІСТИННО ГЛУПІ І ВОНИ ВЛАСНЕ ЧЕРЕЗ СВОЮ ГЛУПОТУ, котра освящає лінивість нашого мозку, так само стали популярні". Тут, ми бачимо, наляв М. Драгоманів і Шевченка і тих, хто приймає його, Шевченкові, думки, а потім дісталось зокрема всім націоналістам українським. "Загальні проби філософії наших націоналістів" порівнює він, Драгоманів, щоб поглузувати, з мріями якогось ненормального "народніка", якого він попередку взяв на глум за пляни дістатися до Америки з Парижу вкраденим старим човником.

Аж потім обрушується М. Драгоманів на статтю Баштового (Нечуя-Левицького): "Українство на літературних позовах з Московщиною".

Щодо самої статті, то мусимо зазначити, що ми, звичайно, уважаємо і ряд поданих Баштовим аргументів за неправильні, та й дальші погляди, там висловлені, за помилкові - проте, в цілому видно, що стаття була продиктована ЛЮБОВ'Ю до української нації, до України.

Нарешті, Драгоманів починає так: "системи, подібні обрусенію, суть ознакою не ПЕВНОЇ НАЦІОНАЛЬНОСТІ, А ПЕВНОГО ПОРЯДКУ ГРОМАДСЬКОГО, котрий відповідає ПЕВНОМУ ПЕРІОДОВІ ЗРОСТУ НАРОДІВ" (271 стор.).

Таке протавлення справи дуже корисне для цілей Драгоманова, бо ж: 1) робить москвинів невинними, як янголи небесні; 2) винним робить "порядок громадський", і 3) тому, що той порядок "відповідає певному періодові зросту народів", то й "кінці в воду", бо ж не можна, наприклад, хотіти, щоб десятилітня дитина заховувалась, як доросла людина.

Ця "теорія" безперечно так і лишилась "винаходом" М. Драгоманова, і то цілком "самобутнім"! Поважно довести її він певно не пробував, ті ж усі приклади, подані начебто на доказ, творять страшну плутанину, яка, однак, після розплутання, саме ПЕРЕЧИТЬ цій вигаді Драгоманова. Подані далі Драгомановим приклади (Персія, Рим у початках, готи і т. д.), власне, збивають його ж твердження. З його та з інших прикладів можна зробити лише один висновок: що стремління денационалізувати слабші нації, які підпали під чужу владу, властиве було ВСІМ ЧАСАМ, ВСІМ РОДАМ ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ (монархія, деспотія, демократія, подібна атенській, республіка, типу французької і т. д.) і що воно було одним із етапів у боротьбі націй за існування під сонцем. З тих же прикладів видно, що політична перевага майже завжди веде до витворення переваги культурної, і тому рано чи пізно та нація, яка перемогла політично (навіть культурнішу націю) денационалізуватиме поборену і духово. Саме приклад Греції й Риму якнайкраще це стверджує.

Драгоманів повчає, що всяка денационалізація є наслідком державного централізму тоді, коли йому мусіло б бути відомо, що як денационалізація, так і державний централізм - це лише рівноряд-

ні засоби, якими послуговуються пануючі нації для самоз^{міц}нення.

Можливо, що М. Драгоманів і знав це, але... але воно не надавалося до ширення тих політичних поглядів, якими він хотів наділити українців, щоб заглушити той інстинкт, що непомилково вказував їм ворога і зміцнював опір. Аджеж усе найже, що пропагував українцям Драгоманів, може нагадувати рід виступів адвоката, який пам'ятає про інтереси свого клієнта - Москви...

На стор. 298 пише М. Драгоманів: "Після Петра І-го, котрий навіть офіційно підписувався по-голландському, ЦЯ М'ЯКІСТЬ великорусів перед ЧУЖИМИ НАЦІЯМИ ЯВНО СЕБЕ СТАЛА ПОКАЗУВАТИ". А потім - кілька сторінок далі (301) - додає ще... "сам Петро І говорив у Білій Русі та в Галичині по-українському".

Коли хто повірив професорові, то мусів уловити собі москвинів часів Петра І за янголів, яких лише пізніше спокусила на гріх "централістична система"!

Що обходить Драгоманова, що саме Петро І заборонив на Україні друкувати будьякі книжки, крім релігійних, і ті наказав звиряти з московськими, "даби нікої розні і особено наречія в ніх не було!" Що тоді ж видано наказ звести до Москви всі книжки українського друку, та видано спеціальний підручник московської вишви літер. Що його, нарешті, обходила, воля, національно продумана політика нищення України, кривавий терор, накази Петра І, які перші гарантують москвинам на Україні упривілейоване становище та планове нищення Петром українського економічного життя!

Це все називалось (разом із масовим вирізуванням населення за повстання гетьмана Мазени) - "м'якістю великорусів перед чужими націями".

Та не згадати про Петра І не міг Драгоманів, бо ж треба було протиставитися Шевченкові, який виразно визначив у своєму геніальному "Кобзарі", КИМ був для українців Петро І.

Далі, нам московський адвокат присягається, що "До самих часів Катерини П... великоруський уряд нічого не робив для денаціоналізації України" (ст. 300). "В перший раз проявився централізм національний у Росії після польського повстання 1863 року".

На цьому місці не заходить нагадати, наприклад, про промовчання М. Драгомановим наказу (1734 р.) князеві Шаховському про вручення сприяння мішаним українсько-московським шлюбам, - наказу, який, очевидно, відразу відсував подану Драгомановим дату на яких 130 років, а інші московські заходи проти України - в часи Переяславської угоди!

Але в освітленні М. Драгоманова не лише всі москвини були м'якими в справах національних, - на щось гірше їх спокушали ті ж... українці (ст. 299).

Зручно нав'язуючи до основної своєї теми, гостро протестує Драгоманів проти твердження підручника Огоновського, що Москва по Переяславській умові "була зовсім дикою". Щоб виказати "ненауковість" цього твердження (хоча безумовно ним не мав наміру Огоновський сказати, що москвини тоді їли сире м'ясо і бігали у невинуватих шкурах!), Драгоманів раз говорить про безпосередньо допетровські часи, то знову про часи Петра І, з метою - так чи інакше переконати своїх читачів, що "культура Московщини була свідоміша

і ширша, ніж тодішня українська" (ст. 301). Це своє твердження обґрунтовує Драгоманів тим, що, мовляв, українська культура - то була сама церковщина, схоластика і т.д., а москвини мали кілька книжок на практичні теми - такі, як, наприклад, геометрія й інші (Драгоманів подає кілька назв).

Ми певні, що Драгоманів, пишучи це, був свідомий: 1) що кілька перекладених, чи вільно переказаних, головню з наказу Петра I, європейських підручників (навіть коли б їх число доходило до двох десятків!), ще не дають підстав звати московську культуру "свіжішою і ширшою", і 2) що українська культура (тодішня) не була виключно церковною, лише подібною до культури інших західних народів, і таки під оглядом культури стояли українці значно вище за варварів, яким, з наказу їхнього володаря, відтинали поли довгих халатів, підрізували бороди та наказували жінок без східніх покривал на обличчях виводити на люди. Але Драгоманову треба довести таке: "В цій відсталості України перед Москвою... була причина, що до тієї культури українці ДОБРОВІЛЬНО потяглися!"

Таким чином, у переглянутій частині "Чудацьких думок" виклав М. Драгоманів таку "цільну" систему про українську національну справу:

1) У вступі - похвала московській культурі; 2) національна ворожнеча і боротьба є наслідком некультурності і, в міру зросту культури, має цілком зникнути; 3) щоб поліпшити становище поневоленої нації, вистарчає ширити культуру, і поневолення впаде само, і то культуру інтернаціональну, бо ідея національна сама по собі нічого не дає; 4) тому треба покинути "туманне національство" і взятися до московських книжок, якими захоплюється світ, бо "російське" письменство "найбільш з усіх позанаціональне"; 5) це тим більш важливе, що навіть про Україну все найкраще написано також по-московському; 6) твори українців стоять багато нижче за московські твори, чи твори навіть "общеросов"; 7) в Галичині вже починають люди цікавитися московськими книжками, і там стоїть справа краще, ніж в "Україні", де ще "живі старі націоналістичні погляди"; 8) треба ширити серед молоді московську, але поступову, літературу; 9) це тим більше вказане, що московська мова вже є фактично мовою вищого ступня, яка стала спільною для всіх слов'ян, а інші європейці вчать її; 10) москвини, що правда, денационалізують Україну, але в тому їх не можна винуватити, а лише "централізм", який буває у певні періоди "зросту народу"; 11) москвини ж самі лагідні й жодним націоналізмом не відрізняються, навіть Петро I, якого не люблять українці, був дуже толерантний і говорив по-українському; 12) зрештою, аж до часів Катерини II москвини, навіть їхній уряд, не переводили жодного обмосковлення України; коли ж і було обмосковлення, так то самі українці обмосковлювалися, і 13) це, зрештою, і зрозуміло, бо і стара українська культура була менш "свіжою і широкою" за московську. До тієї "цільної" системи ще додав Драгоманів таке немов "заключення", яке рівнозначне із словами приказки: "не тратьте, куме, сили - опускайтеся на дно". Стиль цього "заклучення" і зреферовані нами чотири розділи "Чудацьких думок" також дуже багато говорять про "українське серце" професора, який навіть не цурається іноді вульгарностей. Ось ці слова: "Нехай я стану оного рода ПРОКЛЯТОЮ МАЗЕНОЮ!" для певного сорту українських націоналістів, але я мушу

†) -----
Московська лайка на адресу українців.

сказати, що ПРИРІВНЮВАТИ ОБРУСІННЯ НАПР. ПОЛЬЩІ ДО ОБРУСІННЯ УКРАЇНИ НЕ Є СЛУШНЕ І НЕ Є ЗРУЧНЕ. Нехай би наука признала, що українська національність не тільки так само відрубна від московської як польська, але й німецька, або фінська, то З ТОГО ВСЕ ТАКИ НЕ ВИЙДЕ, що обрусіння України все рівно, що обрусіння Польщі... Чому ж Костомарів писав свої наукові праці по-московському, як і всі патентовані українофіли?... Чого сам Шевченко писав по-московському повісті, або навіть інтимний дневник? Очевидно, ТОГО, що ВСІ ТІ ІНТЕЛІГЕНТИ УКРАЇНЦІ ЗОВСІМ НЕ ТАК ПОЧУВАЛИ СВОЮ ВІДРУБНІСТЬ ВІД МОСКВИНІВ, ЯК, НАПРИКЛАД, ПОЛЯКИ" (Стор. 304).

Цей кінцевий акорд для кількох розділів також цікавий і сам собою, а передусім тим, що професор, який у всіх випадках заявляв, що "висновки науки є щось, з чим не вільно сперечатися; в даному випадку взагалі заявив, що навіть із висновками науки він би так не погодився. Подруге, варте уваги, що наука, так, як і передбачав М. Драгоманів, так ствердила, що РАСОВЕ (не мовне) українці різняються від москалів більш, ніж поляки. Потретьє - Драгоманів сам уперто а проте за це (слухно) чіпляється до Костомарова і (цілком неслухно) - до Шевченка. Шевченко, як виявляють новітні дослідження, писав і щоденник, і повісті московською мовою із спеціальних причин. Лише Сталінові слуги використовують ці писання для того, щоб представити Шевченка утравквістичним письменником.

Зрештою, ці всі аргументи не мають такого істотного значення. Важливе що інше, а саме, що у Драгоманова, на тлі всього попереднього, ці слова мали таке значення (й іншого мати не можуть), що, мовляв, сучасний стан свідомості українців-інтелігентів доводить, що українцям немає жодних ані підстав, ані причин відмежовуватися від Московщини. (Драгоманів знав, як мало було українських інтелігентів, але не робив того, що всякий інший, крім нього, зробив би не пропагував серед тієї інтелігенції зміцнення свідомості, коли вона справді була непевна, тієї окремішності лише на основі їх тогочасного духового стану засуджував охоче цілий народ).

Що Драгоманів саме так думав, видно з того, що безпосередньо по тому, в наступному розділі, він переходить до питання політичної самостійності України.

Треба признати, що поборює її М. Драгоманів саме так, як треба було її поборювати, щоб досягти успіху! Він не поборював її "в принципі", бо це ображає і дає завжди протилежні наслідки. Ні! Він доводить лише: 1) НЕПОТРІБНІСТЬ державної незалежності України, 2) НЕРЕАЛЬНІСТЬ боротьби за неї, 3) НЕКОРИСНІСТЬ для українців власної державності і 4) повну можливість досягнення всіх справді реальних цілей БЕЗ ВЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ, та ще нагадує про КОРИСТІ, які, начебто, одержать українці саме від приналежності до московської імперії!

Але дамо слово самому Драгоманову. Він пише на ст. 305:

"Оскільки прийняти (Драгоманів попереду доводив, що цього прийняти не можна і доводив, додамо від себе, подекуди слухно, Р.Д.), що обмосковлення впливає з національної вдачі москвинів - то тоді треба негайно від них відокремитись", але, додає М. Драгоманів, - я ніде не бачу сили, ґрунту для політики державного відриву (сепаратизму) України від Росії, а окрім того, бачу багато спільних інтересів між українцями і Росією, напр., право колоніза-

ції країн між Доном і Уралом".

В наведеній цитаті М. Драгоманів робить цілком нелогічні висновки, перебігаючи від питання до питання.

Драгоманів знав (хоча б із цитованого листа Лоначевського, який виразно говорить про протилежність українських і московських інтересів, про те, що москвини дбають про "слов'ян", щоб мати "базар для своїх товарів, такий базар, де вони самі й ціну визначають: для урядників, попів, книжок, ситців, заліза, всього", що колоніальна політика диктується НАЦІОНАЛЬНИМИ ІНТЕРЕСАМИ ПАНУЮЧОЇ НАЦІЇ, і що цілий ряд українських патріотів того свідомий. Поборювати українців на тому ґрунті Драгоманову не вигідно, — це небезпечний і слизький ґрунт для кожного москвофіла, — і тому Драгоманів скористався з помилкового поставлення справи Баштовим, який почав шукати причин імперіялізму московського в їхній вдачі. Ця помилка дала змогу Драгоманову довести фальшивість, але ЛИШЕ ЦЬОГО ТВЕРДЖЕННЯ, однак він свідомий (не дурно ж він читав "європейських соціалістів"!), що не один Лоначевський розуміє правильно істоту московського імперіялізму, а тому він спритно перескакує з питання про потребу самостійності (питання, яке він НАВМИСНЕ ПОВ'ЯЗАВ ВИКЛЮЧНО З НАЦІОНАЛЬНОЮ ВДАЧЕЮ) на питання інтересів економічних, але торкається його лише легенько, принагідно кидаючи твердження про існування в українців і москвинів "багатьох спільних інтересів" і підпирає цю, надзвичайної ваги тезу, ЛИШЕ ОДНИМ аргументом, щоб чим скорше втікти з небезпечного ґрунту!

На жаль, мусимо ствердити, що той дитячий "аргумент" з поважним виразом повторювали українські діячі, котрі виховувались на Драгоманові, ще в 1917 році.

Певно "авторитет" Драгоманова не давав їм змоги зміркувати, що, наприклад, "англійський драгоманів" міг би також сказати єгиптянам, індусам, муринам Південної Африки, чи, тим більше, ірландцям: "ви маєте безліч спільних інтересів з Англією, пригадайте собі хоча б право без зайвих формальностей і труднощів їздити вчитися до самої Англії, право їздити всюди, де повіває прапор Британії, маєте право користати із усіх скарбів культури, котрі знаходяться в її посіданні, маєте право колонізувати всі колонії, які належать Великій Британії, і т.д. Словом, коли б ТАКІ аргументи брали під увагу колоніальні поневолені народи, певно мусіли б покинути свої мрії про здобуття незалежності, бо щойно ТАКІ "аргументи", прийняті поневоленим народом, роблять більше за меч, бо роблять його довічним рабом! Коли нарід повірив таким "аргументам", то справді ідея незалежності тратить там і ґрунт і силу, бо ті люди перестають розрізняти право колонізувати якусь землю у своєму імені і брати участь, в ролі послугача, в колонізаційній виправі свого пана.

Так у цій "повній системі думок про українську національну справу" фальшивим аргументом замасковано основне, підставове питання, замасковано САМУ ІСТОТУ УКРАЇНСЬКО-МОСКОВСЬКИХ ВІДНОСИН.

Звичайно, спинятись над кілька разів і далі повторюваними аргументами проти самостійності — відсутністю в той момент "ґрунту і сили", взагалі не будемо, бо ж пропагував Драгоманів тоді анархічний соціалізм, коли також для нього не було "ні ґрунту, ні сил".

Але Драгоманів має для цих справ РІЗНІ МІРИ. Тому ось що він пише: "я й відмовляю тепер по крайній мірі, всякої серйозности українському сепаратизму" (ст.306).

Довівши, що про самостійність, навіть у ¹¹⁸Площині (московська вдача) не може бути мови, переконує Драгоманів далі: "Коли ж ми признаємо, як дійсно є, що "обрусеніє" єсть ознака й наслідок не національного духу, а певної державної системи..., станемо боротися з тою системою і при тому... маючи союзників, між котрими будуть і самі великоруси" (ст.307).

Так "підмінявав" спритно Драгоманів НАЦІОНАЛЬНУ СПРАВУ І НАЦІОНАЛЬНУ БОРотьБУ СПРАВОЮ ПОЛІТИЧНОЮ, але АНАЦІОНАЛЬНОЮ, ВНУТРІШНЬО-ДЕРЖАВНОЮ, СПРАВОЮ БОРотьБИ ЗА ТОЙ ЧИ ІНШИЙ УРЯД АБО РЕЖИМ У МЕЖАХ ЧУЖОЇ, ВОРОЖОЇ ДЕРЖАВИ!

Більш того - ворога трактує Драгоманів, як опільника, як приятеля!

Щоб ще більше задіяти голос сумління в українців, пише Драгоманів: "Та й багато поляків бачать, що... відрив Конгресівки від Росії був би економічною руїною самої Конгресівки".

Цей "доказ" Драгоманова ще раз стверджує, з одного боку, що економічні інтереси БЕРЕ ПІД УВАГУ Драгоманів, але лише тоді, коли треба загальниковими твердженнями ЗАПЕРЕЧИТИ доцільність ВИЗВОЛЕННЯ спід московської влади, а з другого боку, що, як показав 1917-й рік, усі подібні "НАУКОВІ" категоричні твердження були звичайною фантазією автора!

Так розправився вчений професор (що все накликає до ґрунтовності й науковості, коли треба опонентові забити баки) і збувся центральній проблеми українсько-московських взаємин, та вважаючи, таким чином, справу самостійності похованою, - переходить до питання федерації.

Як показують його ж писання, він був свідомий того, що "федерація" - це нестала, переходова державно-правна форма, яка тимчасовим компромісом між олабішими членами і сильнішими, компромісом, що його завжди сильніший зуміє використати для себе, лишаючи олабішому тільки форму без змісту. Те, що писав Драгоманів про Півн. Амер. Сполуч. Штати, доводить, що Драгоманів добре це розумів і САМЕ ТОМУ у конкретному випадкові (Московської імперії) він НІЧОГО ПРОТИ федерації не мав, хоча, виходячи з ІМПЕРСЬКИХ інтересів, не лише радив покрити Україну на кілька частин, які мали б, кожна окремо, входити в склад московської федеративної держави, але й радив не конче добиватися перетворення тієї держави у федеративну! Він радить українцям прагнути до таких порядків, які є в САМІЙ Англії. "Взірцевою", каже він, "може бути місцева і повітова автономія в Англії". "Ті порядки мусять НА ДОВШИЙ ЧАС стати взірцем для всіх великих держав Європи, в тому числі і для Росії" (ст.310). З цього речення ми знов бачимо, що Драгоманів вірив і бажав цілості московської імперії, якої ЛИШЕ провінцією була в його уяві Україна.

А тому вчив він: "Українські автономісти найрозумніше зроблять, коли рішуче зв'яжуть долю свою з ДОЛЕЮ ЗЕМСТВ" НА УКРАЇНІ і, значить, у всій Росії" (ст.311).

+1 "Земства", що існували в московській державі, були дуже обмеженою формою місцевої самоуправи. Керували деякими комунальн. справами.

Як пробує запевнити своїх читачів М. Драгоманів, програма московських земств має збігатися з програмою Кирило-Методіївців, "звісно, без федерального американства", - додає він.

Така, сказали б ми, "ліквідаторська" програма привела б до того, як наївно (чи може підступно?) запевняє Драгоманів, що: "в які-небудь 5-10 років ОДНІЄЮ СИЛОЮ ПЕДАГОГІЧНИХ АРГУМЕНТІВ початкові народні школи стали б у нас національними" (ст. 312).

Ми бачили, що педагогіка від часів Драгоманова зробила значні успіхи, "педагогічні аргументи" визнавали в 1917 і пізніших роках і москвини, і поляки, та й робили з них висновки - одні для себе, а цілком інші - для українців!

Лише бідні "драгоманівці", яким наука їхнього вчителя перевернула все в голові, не розуміли, чому так є - адже їхній учитель ЗРОБИВ ЇХ НЕЗДАТНИМИ РОЗУМІТИ, що нації керуються не "педагогічними", чи якими іншими АБСТРАКТНИМИ АРГУМЕНТАМИ, а ЛИШЕ ІНТЕРЕСАМИ, та що таки гноблення слабкої нації, всупереч запевненням Драгоманова, є "добрим інтересом" для пануючої нації! Більше того, "драгоманівці" навіть не помічали, що лише в їхній власній уяві була "героїчна", а не комічна роля вівці, котра намагається намовити вовка стати вегетаріянцем! Безперечно, не думали вони також над тим, що школа з викладовою мовою українською - це ще далеко не українська національна школа (повчальний приклад тепер можна мати в УСРСР)!

Та вертаємось до Драгоманова, який пробує завчасу і в шкільній справі зробити українців "скромними", а тому попереджає, що в середніх школах важко буде викладати по-українському, бо немає і термінології української і, зрештою, українці не мають надто великої потреби в українізації середньої школи. Туди "діставалась би українська мова лише дуже поволі" і то безперечно лише, як окремий предмет.

Такі "рожеві перспективи" малювала програма Драгоманова для українців у майбутньому. Треба признати, що його програма ні до чого іншого і довести не могла!

Однак, наприкінці цього розділу Драгоманів, побоюючись, щоб голос традиції, рідна пісня, мова і тому подібні "емоціональні" речі не зруйнували всю його "розумну і наукову програму" для українців, змушений був ще виступити з розкладовими думками й проти того всього. Він цілий ряд таких справ назвав "культу національних святощів" і туди трапили - плекання звичаїв, народнього одягу, релігій, азбука, календар, мова і т.п.

Тут, як бачимо, перемішано все до купи лише на тій основі, що хтось, десь, у тій чи іншій статті назвав щось "національними святощами".

Ми, звичайно, не вважаємо, наприклад, вишиту сорочку за якісь "національні святощі", але, маючи цілком інші, як М. Драгоманів, цілі, безперечно думаємо, що й сорочку, і народні звичаї, і власну азбуку варто шанувати просто тому, що все це разом зміцняє в народі його національну самосвідомість. Ми хочемо, щоб наш народ знов почував себе суб'єктом історії, а драгоманови хочуть, щоб він себе почував чужою провінцією, "московськими задріпанками" і лам'ятав, що всі його звичаї, побут, історія - є лише "цінностями провінції-

яльними", які, в порівнянні з вартостями "універсальними" (в практиці - імперськими) мало що варті.

Поборює ці "національні святощі" Драгоманів своїм улюбленим методом, запевняючи, що саме культ усього українського найбільше шкодить самим українцям, а допомагає москвинам (пор., як запевняв Драгоманів, що ширення впливів московської культури викликає українську свідомість і нищить москвофільство), подаючи при тому фальшиві міркування. Отже, як твердить Драгоманів, "притягає стару галицьку партію (москвофілів, Р.Д.) до Московщини й СПОРІДНЕНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНА, котрої вага власне збільшується теорією національних святощів".

Тут ще і ще підкреслює Драгоманів (неіснуючу) НАЦІОНАЛЬНУ (а не хоча б расову) спорідненість українців з москвинами і далі так розвиває цей щиро московський "общерусский" погляд: "Більшість навіть українських етнографів признає... що генеалогія українців серед слов'ян мусить бути... така: діди - слов'яни, сини слов'ян - чехи, поляки, серби, руси,; сини русів - українці, білоруси, великоруси. Отже, при такому стані річей одкривається ОДНАКОВИЙ ПРОСТІР І ДЛЯ ТЕОРІЇ ВІДРУБНОСТІ, і для теорії панрусської".

Цей погляд М. Драгоманова дуже й дуже важливий, особливо, коли взяти під увагу, що в дійсності це АНТИНАУКОВА ТЕОРІЯ, походження тут є вигадкою, сфабрикованою для зміцнення й увасадження денационалізаційної акції москвинів. Наука усталила (і воупереч твердженню Драгоманова не лише західньо-європейських, але й українських учених, згадати хоч би Хв. Вовка), що жодних "русів", які були б "винами" слов'ян, взагалі не було (це, врештоту, багато разів підкреслював і "літопис Нестора"). Стверджено лише, що були "батьки" - слов'яни, які мали синів; прямими нащадками "синів" слов'ян є чехи, поляки, серби, українці й білоруси, та ще є побічні нащадки одного з "синів" слов'ян, який ввійшов у родинні зв'язки спочатку з фінами, а потім з татарами - це є москвини, в жилах котрих тече з певністю менше, як 50% слов'янської крові, хоча МОВНО вони, з огляду на вплив СПІЛЬНОЇ СТАРО-БОЛГАРСЬКОЇ МОВИ, належать до східньо-слов'янської МОВНОЇ групи. Мови СПІЛЬНОЇ східньо-слов'янської НЕ БУЛО НІКОЛИ, всі три мови цієї групи походять безпосередньо від мови ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ, і коли б не вплив тієї книжної старо-болгарської мови та не стан залежності московських і білоруських предків від Київської Української Держави, то вони б мовно різнилися так само, як різняться, наприклад, мова чеська чи сербська між собою, не творячи жодної "східньо-слов'янської групи мов".

Але таке наукове поставлення справи, кажучи словами Драгоманова, "не одкриває жодного простору для теорії панрусської", і тому Драгоманів воліє орудувати антинауковою, московською теорією.

Аргументів Драгоманова щодо календаря, мови, релігії, не розглядаємо, бо свій погляд ми висловили і, згідно з нашим поглядом, з деякими аргументами ОКРЕМИМИ, наведеними Драгомановим, не маємо чого сперечатися, лиш типово-драгоманівськими були висновки та міркування. Одне з таких засадничих міркувань ми подали, а тепер подаємо друге.

Драгоманів пише: "Теорія ж національно-історичних святощів ДАЄ ТАКЕ Ж ПРАВО відшукувати ті святощі в КОЗАЧИНІ, як і в МО-

сковському царстві, в ДЕРЖАВІ ДАНИЛА, як і в ІМПЕРІЇ КАТЕРИНИ II, а надто для галичан, для яких історія придніпрянська МАЙЖЕ СТИЛЬКИ Ж ЧУЖА, як і ПРИВОЛЗЬКА, ТОДІ, ЯК ІСТОРІЯ ПРИДНІПРЯНЬСЬКА МАЄ БАГАТО СПІЛЬНОГО З ІСТОРІЄЮ ПРИВОЛЗЬКОЮ І ПРИНЕВСЬКОЮ" (ст. 320).

Ці міркування ВЧЕНОГО ПРОФЕСОРА ІСТОРІЇ нічим не різняться від міркувань редакції кол. чорносотенного "Кієвлянина".

Саме історикиві слід би було знати, що до якогось періоду чиеїсь історії мають право ті, хто АКТИВНО ТВОРИВ історію того періоду. Отже, в теорії можемо всюди відшукувати свої історичні традиції, але, очевидно, дійсне право ми маємо до СВОЄЇ козацької доби, а самозрозуміло — не маємо жодного права шукати чогось в історії боротьби, наприклад, Гвельфів і Гібелінів, навіть коли б там у якійсь із воюючих армій і були групи українських найманих воїнів. Так само ми не брали жодної участі АКТИВНОЇ в творенні царства Московського, та взагалі в "Московському періоді" МОСКОВСЬКОЇ Ж історії. Москвини ж ізнову не мають жодного права до нашої козацької доби, в якій вони фігурують весь час, як ВОРОЖА СИЛА, так, як фігурували, наприклад, шведи в польській історії.

Характерно, що з наказу Кремля в урядовій советській "Історії України" саме ТАК мішають московську й українську історію за тим же рецептом і з тією ж метою, щоб советський українець почував себе сином імперської провінції, яка раз належала до цілости, раз була під чужою владою, раз знову коротко існувала без "батьківської" опіки чи "своєї" чи чужої імперії. Для москвинів таке запаморочення українців дуже важливе, бо після того рветься цілком справжня історична "традиція".

Лишаємо "драгоманівцям" розв'язувати питання: чи Драгоманів був остільки слабенський історик, що того не розумів, чи був остільки великим московським патріотом, що свідомо, в догоду московській ідеї, ширив антинаукові погляди; додаємо, однак, що ми схилиємось до цього другого припущення.

У своїй "софістиці", якою поборював Драгоманів "національні святості", пішов він так далеко, що навіть уважав, немов церковна проповідь зацепила і випестила серед нашого народу ідею "царсько-державний, котрого тепер безперечно держиться більша частина нашого народу".

Далі запевняє Драгоманів, що і "культ мови повертається проти наших народовців". Доводить це він так: "Літературна мова завжди щось штучне в порівнянні з народньою, котра в дійсності є певна купа красивих діалектів. КОЛИ НАРОДОВЦІЯМ ВІЛІДО ВИРОБЛЯТИ МОВУ ЛІТЕРАТУРНУ З ДІАЛЕКТІВ МАЛУРУССЬКИХ, ТО ТРЕБА ПРИЗНАТИ ПЕВНУ СЛУШНІСТЬ І ТОМУ, ЩО РІШУЧІ МОСКВОФІЛИ ВЕРУТЬ МОВУ РОСІЙСЬКУ, НА КОТРУ ВОНИ, ПОЧАСТИ НЕ БЕЗ РАЦІЇ, ДИВЛЯТЬСЯ, ЯК НА ВИРІБ УСІХ РУССЬКИХ ПЛЕМЕН".

Ця "аргументація" в 101-й раз виявляє, що Драгоманів не лише був, а й лишився "общеросом". Шільки тому він не хоче помічати і не дає помічати іншим того, що виробляти літературну мову з діалектів ВЛАСНОГО народу — це одно, а взяти літературну мову народу-гнобителя лише тому, що якийсь технічний вклад у неї зробив "земляк", зденационалізований раб, або людина, що за гроші служить своєму ворогові, — це зовсім інше!

Звичайно, при цій нагоді, в ім'я ясности, ми муємо ще раз підкреслити, що М. Драгоманів, коли ходило про українську мову, вважав, що її завдання таке, як усякого знаряддя: "нести в маси народні просвіту якнайлегшим способом". Отже, тому "для народу" (для селянства) українського з тих ПРАКТИЧНИХ причин (як і більшовики, а навіть у деяких патріотичних польських відозвах, то й поляки) писав свої ПОПУЛЯРНІ книжки М. Драгоманів по-українському.

Нарешті, закінчив Драгоманів цей свій виклад, який він сам назвав "невною системою", а його учень у 1936 році "найбільш продуманим, найбільш дозрілим твором", - таким "резюме": "головне діло - поступ людини в громаді, поступ політичний, соціальний і культурний, А НАЦІОНАЛЬНІСТЬ Є ТІЛЬКИ ҐРУНТ, ФОРМА ТА СПОСІБ" (ст. 323).

Подібні думки висловлені були в "Тезах ЦК КП(б)У 1927 року" так: "Аванґард робітничої класи повинен опанувати українську мову, як знаряддя будівництва соціалізму і союзу з селянством":

Ми, звичайно, не лише віддаємо належне М. Драгоманову, який уже в 1891 році накреслив у "Чудацьких думках" головні напрямні сучасної нам національної більшовицько-московської політики, але і вважаємо не лише на ті часи, але й для нашого часу "Чудацькі думки" надзвичайно продуманим і ще далеко не перестарілим підручником, з якого повинен користатися всякий, хто поборює національну українську ідею, хто поборює справу української нації усамостворитися, хто хоче поширити і зміцнити московську імперію.

Перед тим, як познайомити читача з основними думками, пропагованими Драгомановим у "Листах на Наддніпрянську Україну", муємо ще згадати, що М. Драгоманів написав був раніш брошуру під назвою "Пропащий час, або Україна під Московським царством", якої змісту ми не переказуємо, бо ця брошура не дає нічого нового. В ній Драгоманів під словами "московське царство" розуміє тільки царський, монархічний режим. Основна ідея її цілком збігається із словами Сталіна, сказаними на з'їзді народів Дагестану 17.XI.1920 р.:

"Правительство России жло за счет соков, за счет сил угнетаемых им народов, в том числе и русскаво".

Тепер переходимо до "Листів на Наддніпрянську Україну", які є збірничком полемічних статей, що в них полемізував Драгоманів з Грінченком, який вмістив свого часу ряд статей - листів, відомих під спільною назвою "Листи на Наддністрянську Україну" в галицькій пресі під псевдонімом Вартового.

Драгоманів, звичайно, починає свою "полеміку" своїм улюбленим способом: заздалегідь намагається знецінити в очах читача все, що каже опонент, як слова людини цілком некомпетентної, самоука чи недоука і приголомшити авторитетом свого "професорського" титулу!

На початку вже читаємо: "Вартовий одверто признається, що він "ніякий історик", - ну, а звідси, для політики потрібна історія, як для медицини фізіологія" (стор.3). "Вартовий, видимо, поклав собі обходитися взагалі без наукового ТОЧНОГО методу, а руководиться тільки "глазомером" по-своєму зрозумілого етнографічного патріотизму" (стор.3). Далі Драгоманів користується з того, що Вартовий москвофільство деяких українських письменників визна-

чив, як "сервілізм", і підмінює так недокладно означений закид московіфільства іншим закидом - монархічних переконань.

Це дає Драгоманову змогу виступити в оборону цих письменників (стор. 4 і 5). Тут, усупереч саме історичній правді, доводить, що за Хмельниччини населення України бажало бути під владою московського царя. При цій нагоді, згадуючи поступові писання людей з України, кажучи про один із таких творів, висловився про українську мову таким чином: "Інтересно, хоч і гірко признатися, появилася не на нашій ЕТНОГРАФІЧНІЙ МОВІ" (стор. 6): Не треба й нагадувати, що московську літературну мову (Драгоманів казав: російську) він ніколи не звав "етнографічною".

На стор. 15-й Драгоманів радить молоді, В ЯКОМУ напрямку має вона працювати з історії та історії української літератури, скеровуючи на хибний шлях: історія українського народу обертається в історію ліберальних та народницьких ідей на Україні і майже на те ж перетворюється історія українського письменства (не відбилося в працях Грушевського та Бфремова). На цій же сторінці прихильник "точних наукових методів" запевняє, що без "Історії Русів" Шевченко "абсолютно неможливий". Це, як бачимо, не є ствердження звичайного впливу, якого ніхто не заперечує в дечому, але щось цілком інше; особливо, коли ми пригадаємо, що саме Драгоманів уважав центральною ідеєю автора "Історії Русов" таку думку: "кагда паравнялі русских дворян в преимуществах с малорассійским шляхетством, тагда малорасіянє началі смело вступать в російскую службу, скинули татарскіе і польскіе плаття, началі гаварить, петъ і плясать на-русскі!"

Певно, ніхто не пригадає собі, де б Шевченко ТАК розглядав українську справу, або аналогічно до неї підходив!

Тут же радить Драгоманів включити в курс історії української літератури всіх пошків, москвинів, які або писали про Україну, або якимось впливали на наших письменників.

Варто з нагоди цієї абсурдної ідеї ще поміркувати над питанням: чому не радить Драгоманів також включити в число українських письменників, наприклад, Рудольфа Готшала (німецький драматург, трагедія на 5 дій - "Мазепа"), Байрона ("Мазепа"), Вольтера ("Історія Карла XII") і дуже-дуже багато інших? Чому Карамзіна треба, а інших ні? Чи може тому, що тоді б не набрала історія української літератури "русько-малорусского" характеру?

На стор. 17 вертається Драгоманів до свого твердження, що "московський царизм є й українська національна святощ", та пише:

"Для того, дивлячися справді історичним способом на старовину, треба признати, що часто ті писателі і мали рацію "ДЛЯ СВОГО ЧАСУ МОСКОВСЬКЕ ЦАРСТВО НАРОДИЛО НАМ ЧИМАЛО ЛИХА, БО ЦЕ ТАКИЙ УРЯД, КОТРИЙ НАРОВИВ І РОБИТЬ ЛИХО Й СВОЇМ... все таки це царство було певною організацією громадських сил, до котрої пристала і наша Україна, І КОТРА ВСЕ Ж ВИПОВНЮВАЛА І НАШІ НАЦІОНАЛЬНІ ЗАДАЧІ"... "Такими задачами було звільнення нашого краю від насильства татарського, турецького і польського".

Майже сторінка, присвячена на словословіє Москві за здобуття чорноморського побережжя, бо "без північних берегів Чорного моря Україна неможлива, як культурний край", і, як переконує автор, ук-

раїнці "де няхом чули", і тому, що це виконано: "ще при Катерині П-й, треба признати, що, не гляючи навіть на руйнування Січі в 1775 р. і на кріпацтво 1783 р.... Катерина П-га дуже була популярна серед нашого народу, як і серед інтелігенції" (ст.18).

Ми могли б навести ще, як певну паралель, таку ж популярність серед українців Сталіна ("батько народів, рідний наш Сталін"), але вертаємось до ряду, кажучи м'яко, "неточностей" історичного прихильника "точного знання".

Драгоманів забув усі численні вислови зненависти українського народу до Катерини П-ї в піснях, забув, що кожне НОВЕ завоювання можна трактувати, як "визволення" завоюваного народу (чи території) спід влади попереднього завоювника, і тому - одна справа здобуття побережжя чорноморського українцями ДЛЯ СЕБЕ, а інша - МОСКВИНАМИ ДЛЯ МОСКВИ. Шевченко, певно, на думку Драгоманова, "не мав нюху" і в цій справі, а тому палко ненавидів як Катерину П, так і Петра І, і висловлював цю ненависть у багатьох, таких не-симпатичних Драгоманову, поетичних творах.

Чому так пише Драгоманів - ми вже знаємо, бо ж не забули, що він уклав для українців цілу політичну програму з єдиною метою, як він сам ствердив, - улегшити Московщині здобуття Дарданеллів і Балкану, а це піде гладко лише тоді, коли українці думатимуть, начебто цілі московського імперіялізму - їхні власні цілі!

Сам Драгоманів, однак, РОЗУМІВ, для кого ЗДОБУВАЄ МОСКВА ці терени, і виявив це необережно на стор.19, де, стверджуючи, що він визнає негуманність царських методів, усе ж виправдував царську Москву таким характерним міркуванням: "Та чи ж розумніше й гуманніше поступав ФРАНЦУЗЬКИЙ уряд у АЛЬЖИРІ, КОТРИЙ В ДОДАТОК НЕ ТАК ПОТРІБНИЙ ДЛЯ ФРАНЦІЇ, як Азов, Буджак та Крим ДЛЯ РОСІЇ".

Ця паралель викриває як те, що 1) Драгоманів свідомий, що здобуття берегів Чорного моря є КОЛОНІЗАЦІЙНА, ІМПЕРІЯЛІСТИЧНА ПОЛІТИКА, 2) свідомий, що ходило тут про терени, "ПОТРІБНІ ДЛЯ РОСІЇ", а не для України, і 3) правильно розумів відношення "Росії" до тих теренів. Але, розуміючи це все, всупереч усякій логіці, робить той "висновок", який йому треба в інтересах Москви прищепити українцям: "А коли так, то треба ж признати, що московське царство все таки виконало елементарну національну географічну задачу України". Це так же "логічно", як логічно було б, бачивши, що лис ловив зайця, а пес погнався за ним і впіймав зайця та загриз лиса, зробити висновок, що пес поміг лисові досягнути його мету!

Може "драгоманівці" думають, що це МИ нав'язуємо Драгоманову бажання запрягти українців до московського державного воза, - так ось його власні слова: "Ся задача не кінчиться на самому березі Чорного моря між Дністром і Кубанню"... "Україна не може бути забезпечена, поки в КОСТЯНТИНОПОЛІ не сяде дружна їй сила, поки звідти можуть приплинути кораблі й поруйнувати їй порти, поки українським кораблям НЕ БУДЕ ЗАБЕЗПЕЧЕНА ВІЛЬНА ДОРОГА ЧЕРЕЗ ПРОЛИВИ В СЕРЕДЗЕМНОМУ МОРІ, А ТЕПЕР І В СУЕЦЬКУ КАНАВУ" (стор.20)

Ми бачимо, що коли "драгоманівці" накидались на сучасних українських націоналістів за їхні "імперіялістичні" теорії, то не

тому, що їх так вражав ІМПЕРІАЛІЗМ (ширили ж вони без застереження писання імперіяліста Драгоманова, хотіли ж вони підтримувати боротьбу Керенського за Дарданелли), а тому, що замість любого їхнього серцеві МОСКОВСЬКОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ, говорилося про імперіялізм УКРАЇНСЬКИЙ!

Щоб читач бачив, що не Драгоманів, а ми стоїмо на становищі "точного знання", звернемось до цифр, які невблаганно викривають брехню Драгоманова і з'ясовують, ДЛЯ КОГО здобуто Крим (ціною величезних жертв українського народу - як в людях, так і в майні).

Крим має лише 10,8% українців, але зате 42,2% москвинів, і тут жодні софізми Драгоманова не допоможуть! Підкавказзя має москвинів 57,3%, і лише решта припадає і на тубільців, і на українців! Там, замість слабійшої з кожним роком татарської держави, відрізає українців від Чорного моря Москва, що загрожує Україні одночасно і з півночі! Кожній людині, що вміє думати, ясно, оскільки погіршало б українське становище, коли б Москва, використавши ще раз українську кров, здобула собі Дарданелли і Суец! Звичайно, Драгоманів і тут задурив голови тим же "есесерівським" способом, що й червоний Кремль. Драгоманів пише далі, немовби Туреччина мала бути поділена між греками, болгарами та сербами й дуже дискретно промовчує про роль Москви, яка мала б за це воювати ("ця справа не обійдеться без Росії", тобто, значить, без української крові).

Не здивує нас тепер і те, що Драгоманів пише: "Присяга Богдана Хмельницького Цареві Восточному була актом не тільки натуральним, але й НАЦІОНАЛЬНИМ" (очевидно, уявляючи це собі НЕ ТАК, як воно було, і як уявляв Хмельницький та сучасники Хмельницького, - лише так, ЯК цю справу представляли тодішні і сучасні московські історики). Трохи далі, згадуючи про Максимовича, дописався Драгоманів до такого безглузлого твердження: "Максимович, наприклад, при своєму монархізмі, стояв, власне, і в своїх віршах 1863 року ("Цар дає народу волю, а ляхи бунтують..." і т.д.) на програмі козаків Б.Хмельницького: "масте собі свою Польщу, а нам наша Україна зостанеться". Хотіли б ми знати, що спільного мав бачити Драгоманів і його читачі між фразою "Цар дає народу волю", сказаною на користь ворога держави, і гідною заявою представників суверенного народу, які заявляють СВОЄ право на ВЛАСНУ землю?

На стор. 23 "дісталось" Грінченкові за те, що виводить національну свідомість від Шевченка. Драгоманів глузує з Грінченка, що він ставить Шевченка "учителем більшим від його образованих слов'янських братчиків". Зачепивши цю тему вже й на 24 та 25 ст., доводить Драгоманів, що "геній Шевченка мав дечому навчитися і від таких панів, котрі бачили світа і знали більше, ніж він. Від себе особисто Шевченко привносив своє мужицтво, свої спомини..." і що Шевченко "не мав думки, неперемінно виробляти окрему літературу українську, бо писав свої повісті по-московському... Видимо Шевченко вибирав собі мову в кожному разі для нього легшу і відшвиднішу, а не думав виробляти особну, самостоячу літературу і мову" (ст. 25). Ми з цієї нагоди просимо читача пригадати вже подані раніш міркування.

На стор. 28 маємо нову спробу скомпромітувати Грінченка. Чита-

ємо: "Говоримо про такі способи полеміки д.Вартового, як про ознаку тої літературної невоспитаності і сектярської завзятости, котра останні роки досить себе проявляє в певних українських колах". (Ми могли б на доказ правдивості цих слів Драгоманова нагадати про його власні способи "полеміки", про далеко не коректні докори Франкові за брак саме "сектярства", і т.д.).

А ось іще зразок драгоманівської "логіки": "Нехай ми (Драгоманів і Костомарів) справді тільки думаємо "обмосковлювати" українців, але при чому тут "сервілізм"? Але ж се термін з кругу політичного, тобто, "зовсім з другої опери"! Ми, наприклад, показали в "Чудацьких думках", як французький Конвент хотів пофранцузити всіх провінціалів Франції, але ж досі люди бачили в членів Конвенту всякі тріхи, окрім сервілізму" (ст.28). Думаємо, що Драгоманів повинен би був розуміти, що одна річ, коли ФРАНЦУЗЬКИЙ Конвент хоче пофранцузити НЕ ФРАНЦУЗІВ (це - імперіялізм), а друге, коли українець хоче обмосковлювати українців (тут сервілізм може мати місце). Інша річ, що для Драгоманова такого закиду не можна стосувати. Його (оскільки вважати українцем) можна обвинувачувати в яничарстві, в національній зраді.

А тепер вслухайтесь у сарказм, із яким говорить Драгоманів про українську мову: "тоді. Вартовий... зможе намовити земство Миргородське заложити у себе український університет (єсть же в Швейцарії кантональні університети!) і викладати там СВОЮ ПРЕКРАСНОЮ МОВОЮ хоч історію, аби хто хотів його слухати!" (ст.29). ТАК говорить про українську мову в стані подражнення лише чужинець, якому та мова та її адоратори неують усі плани. Далі ще раз повторює Драгоманів свою пораду українцям - "писати знизу угору" (від літератури простої до високої), значчи, що це на практиці позбавить інтелігентного читача літератури рідною мовою, А ТИМ САМИМ ПОЗБАВИТЬ УКРАЇНЦІВ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ.

Одно - український інтелігент, який сам живе українською культурою, а зовсім інше - московський культурою і поглядами інтелігент (як Драгоманів), що з причин політичних на Україні "усвідомлює" населення по-українському, а десь у Башкирії - по-башкирському!

Думок про сучасну Драгоманову українську літературу не переказуємо, - вони не різняться від висловлених раніш. Потім повторює Драгоманів свої основні тези, вже нами переказувані, "Чудацьких думок".

Кінчивши з цим, відповідає Грінченкові на його закид, що українці-радикали пишуть московською мовою книжки для українського народу, так: "Ми не знаємо ніяких московських книжок, зложених для українського народу українськими радикалами". Коли цьому повіримо, то треба б було підкреслити, як багато написав сам Драгоманов книжок "не для українського народу" (бо по-московському!).

На стор.42 ще раз займається Драгоманів питанням самостійності України, підкреслюючи, що він на "сепаратизм" ніколи "не нападає принципово", бо "не можу мати проти нього нічого принципового". Ми навмисне зачитували це його речення, бо "драгоманівці" тепер мають нахил уживати це речення для нав'язання Драгоманову тих поглядів, яких він ніколи не мав. Це лише "реторичний зворот", бо зараз же починає Драгоманів доводити непотрібність самостій-

ности та велику дистанцію, що відділяє "принцип" від того, що є дійсно. Він проводить ту ж тактику, що і в справі української літератури, мовляв "у принципі і буряти мають право мати свого Шекспіра"! Робить це Драгоманів, пишучи: "в принципі навіть "уське село має право на самостійну державу", а потім ідко глузує з претензій українців, зручно прищеплюючи їм комплекс меншовартости, "чому не то б Україні, а навіть Миргородові чи Сорочинцям не бути окремими державами?!"

По цьому виступі з метою приниження українців (бо ж Драгоманову і в голову не прийшло б застосовувати такі слова до "Росії"!) вже поважним тоном ще раз повчає Драгоманів українців, на що вони, не наражаючись на сміх, можуть рефлексувати, кажучи: "я завжди був і єсть прихильником ПОЛІТИЧНОЇ (небо, НАЦІОНАЛЬНОЇ, Р.Д.) автономії УКРАЇНЦІВ У ФОРМІ АВТОНОМІЇ ЗЕМСЬКОЇ: громад, повітів і країн, в котрій ... МОЖЕ виявлятися і автономія національна" (ст.43).

Далі з редакції речення про українську літературу ("хто вірує в українську літературу тільки простонародну, домашнього обіходу", нехай виробляє її, а хто "вірує в ширину, нехай собі працює по-своєму... Один бере собі на вихідні точки інтереси всесвітні, другий національно-українські - впять не будемо анахтемувати одні других...") впливає, що сам автор і надалі "вірує" в літературу українську "простонародну".

Пізніше ще раз вертається до цієї справи Драгоманів у зв'язку з новим закидом Грінченка, який обвинувачує Драгоманова, що він українську мову трактує, як говірку "російської". Очевидно, на початку Драгоманів викручується, кажучи, що він то писав головню з огляду на галичан, які навіть не бажали читати Гоголя і Костомарова, як авторів "московських". Далі ще раз запевняє, що попіречня ним у Галичині московських книжок сприяло зміцненню саме українського руху!.. Але після всіх цих тактичних маневрів досить прозоро натякає, що "могли ж, пишучи всі свої праці по-латинському; Мор - липитися англійцем, Грот - голляндцем, а Длугош - поляком. Твори св.Августина "читалися, як свої рідні, по цілій Європі" - отже...

Спритний політик М.Драгоманів тим разом не зробив виразного висновку, але його ТЕПЕР уже зробив советський публіцист, пишучи: "Російська мова стає МІЖНАРОДНЬОЮ мовою соціалістичної культури, як латинь була міжнародною мовою верхів середньовіччя" ("Відсті", 1938 р.). Як бачимо, московські імперіялісти, навіть незалежно від доби, шукають подібних аргументів і аналогій!

Після цього Драгоманів у свою оборону (в справі "простонародної" літератури) каже, що він так широко розуміє це, так далеко йде, що нічого проги навіть не мав, щоб українці перекладали собі деякі класичні твори всесвітньої літератури, включаючи їх у чисто потрібних "для домашнього обіходу". "Я навіть, пише він, і в 1873 році не відмовлявся можливості і законності такого зросту. Я ставив питання і про простонародну українську літературу досить широко... так, що "Кієвлянин" докоряв мені тим, що я ВВАЖАВ ПОТРІБНИМ (!) перекласти ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРОСТОЛЮДИНА "Тамлета" Шекспіра, "Орлеанську дівчину" і "Вільгельма Телля" і т.д." (ст.56). Отже, і тут знов бачимо, що й ті переклади, як і вся українська література мала бути лише призначена для "українського простолюдина", мала

бути літературою нижчого щабля, а той, хто виходив із цієї групи - переходив до літератури вищого щабля - МОСКОВСЬКОЇ. Рівно ж бачимо, що справжні українські патріоти, сучасники Драгоманова, з тим не згоджувалися.

Ствердивши далі (цілком слушно) надмірно велике помосковлення сучасної йому української інтелігенції, Драгоманів робить із того такі фальшиві висновки: "Все таки тепер єсть ЗАГАЛЬНО-РУСЬКЕ письменство для Росії (з Україною, Р.Д.), СВОЄ, РІДНЕ майже для всіх освічених українців" (ст.58).

Переходячи до причин такого погляду, пише М.Драгоманів: "пора вже признати, що ЗАМЕРИ ШЕВЧЕНКОВІ ОСТАЛИСЬ ДАЛЕКО ВИЩІ ЇХ ВИКОНАННЯ. ТОМУ ПРИЧИНОЮ ЛІТЕРАТУРНА І ВСЯКА ДРУГА НЕОБРАЗОВАНІСТЬ ПОЕТА. Найбільшому, але освіченому прихильникові поета буває просто противно читати грубі пересадки в "Сні" (всякого московського патріота ображає тут оцінка Петра І чи Катерини II, Р.Д.), або мішанину Риму з Росією в "Неофітах", не кажучи вже про історичні помилки". Тут треба звернути увагу, що не просто "помилки", а викривлення і перекручування історичних фактів у Пушкіновій "Полтаві" ані трохи не вражали "професора історії", бо... то було перекручування в інтересах МОСКОВЩИНИ.

Далі пише "апостол Нової України" (як його зве Шаповал) дослівно: "У нас деждо любить рівняти Шевченка з Пушкіним і Лермонтовим і високо ставити Шевченка за ліберальність і демократизм його думок. Тільки ж в поезії самих думок мало, а треба і глибокої форми. По формі ж Шевченкові поеми ВІДСТАЛИ ВІД ПУШКІНОВИХ І ЛЕРМОНТОВИХ так, як ВІДСТОЇТЬ НАСКОРНА ПОЕМА МАЛООБРАЗОВАНОЇ, ХОЧ І ТАЛАНОВИТОЇ ЛЮДИНИ ВІД ПИЛЬНОЇ ПРАЦІ ЧОЛОВІКА ВИСОКООБРАЗОВАНОГО". Далі, звичайно, трохи цукру на цю гірку пугульку для "українських дитваків", а потім іде одна порція: "... але ж ніяк НЕ МОЖЕМО ПРИЗНАТИ ШЕВЧЕНКА ЗА ВИКІНЧЕНОГО ПОЕТА ОБРАЗОВАНОЇ ГРОМАДИ: СЕ БУВ ТІЛЬКИ МАТЕРІЯЛ НА ВЕЛИКОГО ПОЕТА".

З тих наклепів на Шевченка і вигадок робить далі Драгоманів потрібний для себе висновок: "Через те Шевченко не може примусити образованих українців, навіть українофілів, не признавати Пушкіна і Лермонтова ЗА РІДНИХ ІМ поетів..." "...чи можуть батьки - українці - дати своїм дітям літературне образование НА САМОМУ ШЕВЧЕНКУ БЕЗ ПУШКІНА І ЛЕРМОНТОВА? (ст.59).

Так, як бачимо, Драгоманів і тут намісне говорить про освіту "на самому Шевченку" (забувши і Шекспіра, і Данте, і Гете та ін.), а коли "поширює освіту", то... на Пушкіні і Лермонтові!

Далі перебирає Драгоманів усіх інших українських письменників того часу, вважаючи їх усіх маловартними й робить висновки: "примір цих писателів і може говорити ПРОТИ ДУМОК РОЗШИРИТИ ПОЛЕ УКРАЇНСЬКОЇ БЕЛЕТРИСТИКИ ДО РІВНОЇ З РОСІЙСЬКОЮ" (ст.61).

Зате Тургенєв, пише Драгоманів, "мусить уважатись у Росії за "ОВЩЕРУСЬКОГО белетриста, за РІДНОГО й українцем", і то з огляду не на московську мову (її навіть згоджується Драгоманів, глузуючи з означень і з українців, "назвати жаргоном", але з застереженням, що той жаргон рідний у більшій часті освіченим українцям"), а з огляду на те, що в тургенєвських типах "пізнаємо самих себе і там наші почуття, наші психіка, наші думки". Далі накидається знов

Драгоманів на українську белетристику, знецінюючи її, й стверджує: "Такі романи не вирвуть з рук української публіки не тільки Тургенєва або Достоевського, але навіть Боборикіна чи Михайлова" (ст. 61).

Ці "аргументи" та "міркування" стверджують, що Драгоманів до кінця життя лише "українофільствував", ховаючи за космополітичною фразою свій московський патріотизм. Бо ж українець, навіть "космополіт" поширив би свої зацікавлення в першу чергу на все-світнє письменство (яке наслідували і москвини, між ними й Пушкін та Лермонтов), а не минаючи вчителів, пхав би сюди самих учнів. Але Драгоманів за Європу згадує лише тоді, коли, на всякий випадок, треба забезпечити фразою про неї свій наступ в московському інтересі на український націоналізм. Коли ж іде про конкретні справи — Шіллер, Шекспір і Данте йдуть у кут! Впливає ж на сцену... Боборикін!

Потім, уже вдесьто, вертається до Шевченкових повістей, щоб написати: "Бартовий перецінює його літературний націоналізм український, бо Шевченко написав усі свої повісті (тобто, більшу половину своїх писань, нехай і слабку) по-московському і так писав і свій інтимний "Дневник". В шевченка ще НЕ БУЛО думки вироблювати не-премінно самостоячу літературу" (ст. 62).

Забгато б забрало місця займатися цією фальшивою еквілібристикою, і тому ми відсилаємо читача до спеціальних дослідів на цю тему.

Тут нам лише цікаво відмітити зроблені з тієї нагоди Драгомановим припущення: "Може українці й навіки зостануться з двома літературами, а не з одною" (ст. 62)....

Далі, признається Драгоманів, що він радив "не дуже відрізняти свої писання від російських по термінології і графіці..." (ст. 63). Щодо цього, то мусимо ствердити, що тепер дбають про переведення в життя цієї "поради" такі "українські патріоти", як Хрущов, Фінкель, Каганович та інші, "відкидаючи бар'єри між українською і російською мовами".

Це не перешкоджає, звичайно, Драгоманову на 82 ст. запевняти, що він є таки людина української нації, але для якої всім є її "вселюдські ідеали".

При кінці Драгоманів, уважаючи, що його опонент у багато чому признав рацію Драгоманову й прихилиється до деяких Драгоманових тез, — значно зм'ягшив свої попередні твердження, або додав до деяких нові коментарі, що міняють їх трохи.

Тому, що по "Листах" жодної більшої праці, писаної "для українців" Драгоманів не лишив, ми не можемо ствердити, наскільки ці коментарі були щирі. Тому ми ці коментарі, як такі, що не мають практичної вартості на тлі виразної цілості пропагованих Драгомановим протягом усього життя ідей, тут не розглядаємо.

Хто популяризує Драгоманова, той вирить не три сторінки коментарів, а цілість його українських писань. Та ж цілість спричинилася до того, що, як стверджує Драгоманів, "деякі земляки звуть мене зрадником, або й просто москалем" (ст. 97).

На цьому кінчаємо огляд ідей, ширених Драгомановим, зазначаючи тим оборонцям Драгоманова, які казатимуть: "ну, нехай і так, ну, нехай і ваша правда, але пощо підіймати за це суперечку, чи не ліпше, щоб був мир...", що ми в цьому випадку, власне, йдемо лінією тверджень Драгоманова: "Ми ніколи не стояли за мир з усіма на світі. Се було б сентиментальністю, або просто дурістю" (ст. 94).

-ooooo-

IV. ЗНАЧЕННЯ М. ДРАГОМАНОВА ТА ПРИЧИНЯ, ЧОМУ ПОКІЙНИКОВІ НЕ ДАЮТЬ УМЕРТИ

Ми познайомили наших читачів із політично-громадським обличчям М. Драгоманова головню на основі тих його творів, котрі писані були ним самим для українців, здебільшого по-українському.

Нас мало цікавить листування Драгоманова тому, що свою розвідку ми призначали не для наукового збірника, а для широкої громади читачів, яких може і повинно цікавити, насамперед, усе те, що ще й тепер одержить у руки кожний, хто, повіривши "драгоманівцям", захоче "набратися мудрости" у "великого українського політика".

Ми хочемо зайняти виразне становище до тих ідей, бо ті ідеї надто дорого коштували нашому народові.

Наші читачі певно вже звернули увагу, що ми виявляли зацікавлення лише до національних ідей, пропагованих М. Драгомановим, цілковито не присвячуючи уваги його соціально-політичним поглядам. Але тому, що ми порівнювали пропоровані ним ідеї з ідеями московських комуністів, усе ж могло виникнути у декого припущення, що все ж погляди М. Драгоманова в справах національних збігаються з поглядами лівих московських кіл. Отже, мусимо з притиском зазначити, що таке припущення було б цілковито хибне. Ми просто тому весь час порівнювали його погляди з поглядами московських комуністів, що ці останні керують державою, а тому кожний може бачити одночасно й декларативний і практичний бік кожної тези в справі національній у відношенні до України.

Щоб ще ясніше було наше становище, мусимо, з одного боку, нагадати, що ми цитували також виразно антидрагоманівські погляди, які висловлював і за які загинув КОМУНІСТ, але УКРАЇНЕЦЬ Микола Хвильовий, а з другого - зазначити, що можна було б подати ряд прізвиськ МОСКВИНІВ - не соціалістів, що мали цілком тотожні з Драгомановим погляди.

Відомий московський імперіяліст Мілюков, який не менш палко, ніж Драгоманів, бажав, щоб Московська імперія опанувала Дарданелли і Царгород, дуже часто забирав голос в українських справах. Ось кілька уривків (для прикладу) з його промови в четвертій Думі з нагоди так званого "німого ювілею Шевченка": "Радікальними і неосуществимими могут признать українские требования только те, кто считает, что адін факт существования українскаво народа уже равносильен сепаратизму. За ТАКИМ паніманієм українскаво сепаратизма МИ НЕ ПАЙДЬОМ, і в зтих пределах ми считаем українские стремления правильными і законными (перед тим Мілюков говорив про українізацію освіти, впровадження української мови до судової й адміністративної практики, та про право закладати легальні організації) а барьбу против них - политическі апасной барьбой".

"Ми считаем, что прав бил тот украинскій писатель, каторий сказал, что - "українському народу нужно все то, что нужно і дру-

гім народам".

"Дви́женіє СУЩЕСТВУЄТ, АСТАНОВІТЬ ЄВО ВИ НЕ МОЖЕТЕ, ІЗМЕНИТЬ ЄВО СМИСЛА ВИ ТОЖЕ НЕ МОЖЕТЕ, І ВЕСЬ ВОПРОС В ТОМ, ХАТІТЕ ЛІ ВИ ВІДЕТЬ В ЗТОМ ДВІЖЕНІІ ВРАГА ІЛІ ДРУГА".

"Сепаратистического дви́женія єщо нет на Україне, а ЕСЛІ І ЄСТЬ ЄВО ЗАЧАТКІ, ТО АНІ ОЧЕНЬ СЛАБИ. НО ЄВО МОЖНО ВАСПІТАТЬ, МОЖНО. РАЗВІТЬ".

"Я совершенно не разделяю стремлений автономистов-федералистов і считал би осуществление их политической программы для России вредным і авансним делом. І тем не менее я должен сказать, что і тут єсть аттенкі... Это не та "федерация", как єїо определяет наука гасударственнаво права. Федералисти - украинци не достаточно слєділі за розвитієм зтаво терміна і я думаю, что дальнейшее развитие их палітєческих формул прїведьот к тому, что і термін, і панятіє ані должни будут вичеркнуть; в зтом заключаетсє мая надежда і майо желаніє!"

"Я не магу не канстатировать, что уже в самом виборе терміна, в самом єво толкованіі уже сєвершілєсь бєльшая доля зтой єволюції".

"Українци могут сказать: да какіє же ми сепаратісти... вєдь ми гєварім о фєдєрації в прєделах русскаво гасударства".

Всі ці уривки цитували ми з праці О. Лотоцького: "Сторінки минулого", ч. II, ст. 422-424.

Ми вважємо, звичайно, ці думки з погляду інтересів Московської державности розумними і доцільними так, як і думки Драгоманова, з якими вони мають багато спільного. Обидва виходили з факту, що: 1) український рух існує; 2) БОРОТЬБА РЕПРЕСІЯМИ НЕБЕЗПЕЧНА ДЛЯ МОСКОВСЬКОЇ ІМПЕРІЇ; 3) що сепаратистські прагнення є досить слабкі і 4) що в інтересі Московської державности "приручити" українців і так усунути небезпеку для держави Московської.

Головна ріжниця між Драгомановим і Мілюковим та, що Мілюков був чистокровний москвин Ярославської губернії, і тому не мав такої надії, як Драгоманів - "ізмєнить смисл" українського руху, хоч, безперечно, того бажав, на що вказують його міркування про фєдєрацію. Драгоманів українською мовою пропагував ідею фєдєрації, і то фєдєралізму не всієї нації, а окремих територій, але радив не надто висувати "фєдєральне америкєнство" і працював над тим, щоб "ізмєнить смисл" українського руху. Факт, з приємністю зазначений Мілюковим (сам вибор терміна) ("сєвершілєсь євалюція" був наслідком спільних зусиль московської влади від часів Алексеєє Міхайловича (вигублення або заслання патріотів українських, єліти гетьманської держави) і таких, як Михайла Драгоманова.

І Мілюков, і Драгоманів, нарешті, однаково боялись розвитку сепаратистичних прагнєнь серед українців.

Ту ж ріжницю, яка була між ними (походження), треба вважати єдиною причиною, чому очолив Мілюков московську партію і не міг працювати українською мовою, а М. Драгоманів очолював, чи, краще сказати, творив і організував український Ульстер.

Коли б не це, "пантеон" наших "драгоманівців" єе б збагатив.

на одного визначного "українського" діяча - Мілюкова. Бо ж ми бачимо, що між обома жодних принципових розбіжностей в українській справі не було, - обидва стояли на спільному ґрунті - ґрунті Московської державности.

Отже, ще раз стверджуємо, що нам ходить лише про те, ЯК розв'язує НАЦІОНАЛЬНУ УКРАЇНСЬКУ СПРАВУ М. Драгоманів, а не соціально-політичну.

Перед 1917 роком фактично майже всі наші політичні партії в своїй політично-соціальній частині програми майже без змін повторили аналогічні московські програми, що не тільки впливало з факту приналежности до московської імперії та великої денационалізації нашої інтелігенції, але й з "драгоманівства". Найбільшою помилкою було б шукати причин певної поразки нашої у Визвольній Боротбі в тій чи іншій СОЦІАЛЬНІЙ політиці тієї чи іншої української партії.

Саме "драгоманівство" тих політиків, що творили нашу політику в ті неповторні роки й було тим найважливішим чинником, що привів до поразки.

Ми знаємо, що більшість тодішніх українських діячів "з ім'ям" поважних громадян, вчених інтелектуалістів, належало до "Товариства Українських Поступовців", яке вже в початках революції прибрало назву "Партії Українських Автономістів-Федералістів". Найчисленнішою партією, але яка в своїх лавах мала переважно молодь, була партія Українських Соціалістів-Революціонерів і, нарешті, третє місце в Центральній Раді займала партія Українських Соціал-Демократів.

Отже, не зашкодить нагадати собі, що до першої з них належав уже цитований нами С. Єфремов, а наведені цитати вказують, як ставився до М. Драгоманова Єфремов навіть в році 1923! Це нас управноє припустити великий вплив Драгоманова на цю партію.

Ця партія саме тоді, коли треба було будувати власну державу, цебто, прагнути свідомо до самостійности, поборювала, як могла, ідею самостійности і пробувала, коли московська імперія вже почала розпадатися, - врятувати своїх ворогів, пропагуючи ідею скликання представників народів, поневолених Москвою, для створення нового федерального уряду (по захопленні в Москві влади комуністами). Мало того! Вже після того, як неблаганне життя, всупереч усім зусиллям політиків Центральної Ради, змусило оголосити державну незалежність, після того, як ПРОІСНУВАЛА УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА КІЛЬКА МІСЯЦІВ, після того, як, в наслідок перевороту, захопив владу П. Скоропадський, - відбувся в Києві 10-12 травня 1918 року в'їзд цієї партії, переіменованої трохи раніш на партію Соціалістів-Федералістів. На цьому в'їзді виступив з докладом С. Шелухін з приводу самостійности України, після якого з'їзд ухвалив таку постанову в справі самостійности України, з якої подаємо найцікавіше:

"Партія під час складання своєї програми виходила з того погляду, що найреальнішим і НАЙКОРИСНІШИМ ДЛЯ УКРАЇНИ Є ФЕДЕРАТИВНЕ ЄДНАННЯ З РОСІЄЮ. Дальші політичні обставини - ЦЕНТРАЛІСТИЧНА політика російського уряду, суспільства і партій, ВОРОЖІСТЬ їх до дійсного федералізму і, нарешті, БОЛЬШЕВИЦЬКА АВАНТУРА - ВИСУНУЛИ

ІДЕЮ САМОСТІЙНОСТІ Української Держави.

Рахуючися з новими реальними умовами життя, партія соціалістів-федералістів ПРИЗНАЛА ДЕРЖАВНІСТЬ УКРАЇНИ й увесь час у своїй парламентарній і загальній політиці підтримувала цю ідею та сприяла консолідації Української Держави... Щодо БЛИЖЧИХ перспектив, рахуючися із реальними обставинами життя Росії, партія для ДАЛЬШОГО МОМЕНТУ думає виключити всяку можливість федеративного зв'язку з Великоросією" (Христюк: "Матеріяли до історії української революції", т. III, стор. 144-145).

Читачі бачать, що весь "аксесуар" Драгоманова тут є! І "корисність для України від федеративного єднання з Росією", і думка, що прагнення поневолити Україну є наслідком не московських інтересів, а лише "централізму", і навіть уживання в українській мові терміну "Великоросія", за яким стоїть із неблаганною konieczністю весь комплекс московських поглядів на історичне минуле, на "споріднення" і т. д. українців і москвинів.

Лише сліпий може не бачити, що в партії протягом рішавчих років, коли "Україна окрадена" збудилася "в огні", панував неподільно М. Драгоманів і диктував СВОЮ "національну" політику.

Ця ж ухвала підтверджує незаперечний факт, що "самостійність" не була жодним наслідком політичного прозріння цього "мозку" України, а лише (як і личить "драгоманівцям") СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ антипатій до більшовизму.

МОСКОВСЬКІ антибільшевицькі кола оголосили новий комуністичний уряд "авантюристами" і НЕ ВИЗНАВАЛИ його, і лише тому ПОГОДИЛИСЯ ласкаво "українські" політики на усамотієння України, але НЕ ВІД Московщини, а від тих "узурпаторів", з якими, коли вони є, виключена всяка можливість федеративного зв'язку ("для даного моменту").

Тут маємо доказ, що Драгоманів досягнув свою мету - та українська партія, котра мусіла ВЕСТИ свій нарід, шляхом боротьби, до відновлення своєї державности, котра мусіла творити свою державу, котра мусіла мати це гасло, як далекий ідеал, ще в своїй найстарішій редакції програми - раптом, ПІСЛЯ ТОГО, як держава стала фактом, усупереч їхнім бажанням, "ВИЗНАЛА" ВЛАСНУ державність так, немов би то була державність ЯКОЇСЬ ІНШОЇ нації!

Це цілком так, як Драгоманів "визнавав" існування нації!

Друга партія ("Українські Соціалісти-Революціонери") також уперто стояла на становищі федералізму, поборюючи словом і ділом ідею української державности, яку також "визнали" після того як обставини змусили їх оповістити ІУ Універсал і також, розуміючи цей акт, як акт усамотієння від більшовиків, а не від Московщини.

Вона також дня 3 червня 1918 року виявила, в ухваленій нею "Платформі УПСР", що вважає національну політику Центральної Ради занадто "національною". Це зафіксовано у вступі II, пункт 2, так: "Однорічна національна політика Української Центральної Ради, від якої з самого початку українська демократія вимагала відповіді на цілий ряд соціальних запитань... зволікання яких, разом з ВИКЛЮЧНО НАЦІОНАЛЬНИМ КУРСОМ у політиці, викликає недо-

вір'я в масах і большевицький рух"; 2) Вважала і далі федерацію за свій ідеал, а не самостійність (... "поставила своїм політичним гаслом необмежену федерацію республік - НЕСПРИЯЮЧИМИ ОБСТАВИНАМИ ПРИМУШЕНА БУЛА ЗАЛИШИТИСЯ В НАЦІОНАЛЬНИХ РЯМЦЯХ", кінчається цей 3-й пункт закликом: "за скликання Українських Установчих Зборів, за землю і Волю, за Федерацію, і таким поясненням цієї позиції, яке є в істоті речі також "драгоманівське": "Стоячи на СТАРІЙ ПОЗИЦІЇ ПАРТІЇ, що ГАСЛО САМОСТІЙНОСТІ, як САМОЦІЛЬ - ЯВЛЯЄТЬСЯ ЛИШЕ ЗБРОЄЮ В РУКАХ РЕАКЦІЙНОЇ БУРЖУАЗІЇ, ЦК УПСР вважає, що ДЕРЖАВНИЦЬКІ ЗМАГАННЯ, НЕОБХІДНО ЗВ'ЯЗАНІ З ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИМИ ТЕНДЕНЦІЯМИ, ОСЛАВЛЮЮТЬ КЛАСОВУ БОРОТЬБУ І НЕМИНУЧЕ ВСТУПАЮТЬ ІЗ НЕЮ В КОНФЛІКТ, через що НЕЗАЛЕЖНІСТЬ держави... є ЛИШЕ ТАКТИЧНИМ ЗАСОБОМ ДЛЯ ОСЯГНЕННЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ФЕДЕРАЦІЇ".

Над цією платформою НАЙЧИСЛЕНІШОЇ партії, яка претендувала на виключні впливи серед українського селянства, мусимо трохи спинитися, бо вона ВИКРИВАЄ СТРАШНУ ПРАВДУ, яку і зараз приховують саме ті, що мусіли б її визнати.

ХТО МАВ "МУЖНІСТЬ" ЗАВЕСТИ УКРАЇНУ ЗНОВУ В МОСКОВСЬКЕ РАБСТВО, - МУСИТЬ МАТИ МУЖНІСТЬ У ТОМУ ПРИЗНАТИСЯ!

Третя, тут згадувана, партія ("Українські Соціал-Демократи") також стояла лише за автономію в межах Росії (як писав Драгоманів: "таку, як у самій Англії") та також, щойно коли вже та державність існувала кілька місяців, на своєму У-му Конгресі (1918 р.) ухвалила змінити цей пункт своєї програми тому, що "Українська Революція висунула гасло державної самостійності України" і партія, що лише у ВЕРЕСНІ 1917 року стала на ґрунт федералізму, тепер мусіла, всупереч науці Драгоманова, міняти свою програму.

Як ми бачили, НІ ОДНА із впливових партій, які разом мали більш, ніж 4/5 усіх голосів у Центральній Раді, НЕ ХОТІЛИ САМОСТІЙНОСТІ і вели політику вдержання України в складі Московської держави. Отже, і ця політика була, на думку УПСР "однобокою"... "виключно національним курсом" і т.д. (Порівняйте з тезами М. Драгоманова). Далі, УПСР повторювала змодернізовану лише по формі думку Драгоманова, що "сама по собі думка про національність ще не може довести людей до волі і правди для всіх... треба шукати всесвітньої правди" і висунула гасло... федерації. Правда, за існування самостійної української держави і знаючи, що покищо в Москві панують большевики - говорять українські есери про "всесвітню федерацію", але безперечно автори Платформи розуміли, що то порожня фраза, в таку федерацію ніхто не піде, крім калмиків, тунгузів, камчадалів і т.д. - отже, це було б "нове видання" московської імперії.

А коли так, то мусимо відповісти чесно на такі питання: 1) юли взяти на увагу, що 99% українського народу НЕ БУЛО ПРОСЯКНУТО партійною психологією жодної із згаданих партій, а людське життя все ж має для людини дуже велику вартість, ЧИ БУЛО ЩОСЬ ТАКЕ, ЗА ЩО Б мала людина ставити своє життя на карту? 2) чи, власне, перераховані угруповання Центральної Ради зробили протягом 9 місяців (до 1У Універсалу) те, що треба було зробити (небто, дали виразну ідею), щоб населення мало ЗА ЩО ставити своє життя?

Чи ж міг тоді віддавати життя той селянин за Україну? Як і міг, ТО ЛИШЕ ІДУЧИ ЗА ІНСТІНКТОМ, РОЗБУДЖЕНИМ У НЬОМУ "КОБЗАРЕМ"

і бачучи Центральну Раду ТАКОЮ, ЯКОЮ ВОНА НЕ БУЛА, А МАЛА БУТИ!

Для широких мас, навчених нашими "драгоманівцями" Шраг, Ковалевський, Мартос, Бфремов чи Грушевський були такими ж "добрими людьми", як і Ленін, Ю. Коцюбинський, чи Скрипник. Отже, коли за "земельний" закон немає чого аж життя класти, коли українська держава, як і всяка держава, є щось незв'язане з тим "імперіалізмом", який, згідно з запевненням політиків ЦР і большевиків, веде до непотрібних воєн, та й взагалі Україна має бути не окремою державою, а знову частиною московської держави (лише коли в Москві скинуть Леніна), - то і за неї боротися, накладаючи головами, немає чого. Краще почекати, може якось то "перемелеться..."

Так міркував (і то цілком логічно!) український народ.

Коли у вирішальний момент (1920 рік) поляки могли виставити коло 70-тисячну армію, яка й забезпечила їм існування Польщі, а Україна з населенням удвічі більшим, не могла поставити й половини того (а тому й не мала держави), то відповідальними за те є головню "ДРАГОМАНІВЦІ", як доводять подані тут їхні ухвали в справі самостійності.

НЕЧЕСНО ТЕПЕР казати, що винен нарід, який був "несвідомим" і тому не бився. Діячі Центральної Ради робили його "несвідомим", поставивши справу так, що НЕ БУЛО ЗА ЩО БИТИСЯ, а тих "діячів" робив "несвідомими" сам Драгоманів своєю "усвідомлюючою працею".

Зрештою, український соціал-демократ І. Мазепа, в своїй праці "Україна в огні і бурі", пише: "Центральна Рада довгий час не могла рішитися на припинення війни з центральними державами. Провідники Центральної Ради тішили себе деякий час надією на те, що буде утворено федеративне ВСЕРОСІЙСЬКЕ правительство, і воно ЗАКЛЮЧИТЬ ЗАГАЛЬНИЙ МИР із центральними державами", а в примітці додає: "Цей погляд щодо федеративного зв'язку України з іншими народами КОЛИШНЬОЇ РОСІЇ тоді ЦАНУВАВ серед ПРОВІДНИКІВ Центральної Ради" (ст. 32, т. I).

Характерні не лише такі вислови: "всеросійське", "загальний", писані в 1942 році, але й суть драгоманівської думки, висловлена автором на тій же сторінці, - що завоювали Україну большевики в 1917 році тому, бо ЗАПІЗНО видала Центральна Рада закон про землю і, "використовуючи пасивність українського селянства, що не йшло на оборону недавно проголошеної Української Народньої Республіки, російські большевики встигли окупувати своїм військом майже всю Україну".

Цікаво, що бувшому прем'єрові не прийшло в голову хоча б у 1942 році думки про інші причини. Він ствердив сам, що Центральна Рада була за федерацію з Росією, цебто, за залежність від Москви (додамо від себе: в III-му Універсалі, яким проголошувалася "Українська Народня Республіка", лише 13 разів згадано "Росія", і кожного разу висловлювалося тверде рішення бути під її опікою). Про IV-й Універсал (вимушений обставинами) мало хто й знав по селах, та до того одні не вірили, що Центральна Рада поважно таки стала на шлях державності, а інші, знову, менш свідомі, не надавали тому значення, бо ж цього навчили їх фальшиві національні діячі!

Большевицький земельний закон був лише (як стверджує І. Мазепа) "трохи більш радикальний" за закон Центральної Ради, та й годі.

Большевики писали, що вони також "визнають Україну" - отже, чому не спитав себе автор: "ЗА ЩО МАЛИ БИТИСЯ українські селяни?" За що мали жертвувати життям? За "трохи більше радикальний земельний закон?" Чи "за самостійність", яку висміював Драгоманів, а за ним усі "драгоманівці"? Бо ж не бився той селянин за большевиків!

Крім згаданих партій, існувала ще партія українських самостійників, дуже нечисленна, яка не здобула собі більших впливів як через те, що не мала в своїх лавах ні "імени", ні демагогів, так і через те, що всі попередні згадані партії українські, хоча жили між собою не конче у згоді, дружно цькували, компромітували й оббрихували, де могли, самостійників, а разом із тим, звичайно, компромітували і ідею самостійності.

Численні діячі Центральної Ради поборювали і компромітували ідею української державності від початку революції в лютому 1917 року і до грудня того ж року, цебто, протягом 9 місяців, і чи можна хотіти, щоб нарід два тижні по НЕЩИРОМУ оголошенні ними самостійності, почав битися за цю ідею?

Лише "драгоманівці" не хочуть погодитися, що було б гротесковим явищем, КОЛИ Б ЛЮДИ, які виступали, як провідники нації, ЯКІ ХОТІЛИ ВЕСТИ українську націю не до власної державності, лише за всяку ціну підпираючи ідею МОСКОВСЬКОЇ державності, яку їм прищепив М. Драгоманів, раптом... збудували б Українську Державу.

Драгоманів досяг того, що той час, який по революції треба було використати на пропаганду конечности відбудови своєї держави, витрачено було на агітацію проти ідеї самостійності... "Драгоманівці" оглядались на те, що скажуть їхні (за Драгомановим) можливі союзники з числа "російської демократії", "драгоманівці" влаштовували з ними по Дніпру прогулянки, під час яких Грушевський прилюдно цілувався з Суковкіним! Скажуть, що нарід був "несвідомий", а тому, і т.д....

А чому ж Ленін, приїхавши і знаючи, що нарід також "несвідомий" (в большевицькому розумінні), навіть не знає, хто такі большевики, знаючи, що вся інтелігенція - проти нього, - замість прилюдно цілуватися з Керенським - виступив ПРОТИ НЬОГО?

Відповідь одна: Ленін перейнявся ідеями боротьби за комунізм і здійснював те, чого бажав, а діячі Центральної Ради перейнялися ідеями Драгоманова і також здійснювали свої бажання, "зв'язавши себе з долею земств на Україні, а, значить, і у всій Росії", перебудовували "Росію"!

І той же Драгоманів писав, що коли бажатимуть українці лише "здобути самоуправу та будуть свідомі зайвості всякого сепаратизму, то це буде найкращою гарантією, що українці дбатимуть "лишь о переустройстве всей России" ("Вольний Союз", стор. 30).

Завдяки Драгоманову, справа дійсно обмежилась лише до "переустройства!", а що федеративна держава СРСР децим не нагадує мрій українських "драгоманівців" - так це часто буває. Можемо їх потішити, що й ті московські патріоти починали революцію мріями про трохи іншу Росію.

Звичайно, кажемо "трохи іншу", але ПОЛІТИЧНО-СОЦІАЛЬНО, бо наці-

онально сучасна держава, що зветься ССРСР, ЦІЛКОВИТО відповідає тому, що пропагував, як "політик", М. Драгоманів, і на що боявся погодитись, але остаточно погодився, Мілюков.

Аналіза найбільш сумлінна і об'єктивна не лише може, але й мусить переконати кожного, хто дослідить усі постанови й ухвали всіх наших партій (за винятком "самостійників" та лише до певної міри - "хліборобів-демократів" - але ці партії не мали майже жодного впливу на політику Центральної Ради), що всі вони мали ОДИН "національний" "програма", і то була програма М. Драгоманова. Всі вони думали і діяли, стисло додержуючися вказівок свого вчителя. Ця "програма" тим більше просякала їх усіх, що вони її сприймали не обов'язково безпосередньо з писань М. Драгоманова. В деяких творах І. Франка, П. Мирного, О. Черкасенка, В. Винниченка, А. Тесленка і багатьох інших, у публіцистиці та історичних працях М. Грушевського - всюди панувала "драгоманівська" ідеологія. "Драгоманівці" тому таких творів, як, наприклад, найкращі (пізніші) Л. Українки та інших нечисленних авторів - просто не розуміли.

Атмосфера, в якій жили "політики", що керували в Центральній Раді, була просякнута "драгоманівщиною", "провінціалізмом" та "общім кателком". Під цим останнім терміном розуміємо не те, що прийнято розуміти (вияв національної несвідомості солдатської маси), бо багато більше значення мало почуття "общєво кателка" у інтелігенції, яка завдяки впливам того ж Драгоманова, занадто вже охоче харчувалася із "спільного казанка" - російської культури, що давало й дає фатальні наслідки.

Таким чином, постать (політична) Драгоманова, мов зловісна тінь, простерлася над цілим періодом українського життя і відіграла величезну роль, хоча про ту роль не говорилося назагал так, як слід було б говорити.

Тепер в ССРСР про Драгоманова майже не згадують, і це цілком зрозуміле. Інтереси московські диктують там, з одного боку, ширити культ Леніна та Сталіна, які застосували в практиці Драгоманівську національну програму, але яким не підходять соціальн-політичні думки М. Драгоманова, а з другого боку - культ Державіна, Пушкіна, Мініних і Пожарських та Суворових. Лише тоді, коли в перспективі була "перебудова" московської імперії, потрібно було для москвинів, щоб серед не-московських народів була поширена думка, що державність і суверенність є речі, нічого не варті. Тепер "перебудова" закінчена, народи, на які впливала "драгоманівщина" в період, коли валили старий будинок імперії його господарі, щоб ПОСТАВИТИ НОВИЙ (разом із новими казематами й касарнями для рабів) дивилися на руйнування, роззявивши роти, і не мали навіть підозріння, що руйнування відбувається за планом та що руйнуються лише деякі частини, а інші використовуються для того саме, щоб кінчити раніше, ніж ті народи зорієнтуються в тому, що для них готовий новий хлів і прийшов кінець їхньому дурному стрибанню на дворі, мов випущеного теляти! ТОДІ треба було говорити, що будинки взагалі непотрібні! ТЕПЕР треба ВЧИТИ раба ШАНУВАТИ будинок ЙОГО ПАНА. Тепер, замість ідеї "розбавлення великої державної влади", потрібно ширити ідею "советської батьківщини", "єдиного советського народу", для якого його держава - найвища цінність.

Таким чином, Драгоманів всебічно використаний і мусить іти

"в архів". Лише тоді, коли пощастить Кремлю досягнути своєї мети: денационалізувати всі народи СРСР так, що вони дійсно стануть "однією нацією", хоч поділеною на касты, коли вже стане неможливим жодне відродження - витяг^{ну}ти М. Драгоманова з архівів і почнуть ставити йому пам'ятники. До того часу - на території СРСР він мертвий і забутий.

Але цілком інакше стоїть справа поза межами СРСР. Там є досить москвинів, малоросів і різних політиків обмосковлених народів тієї ж царської імперії, які всі сходяться на одному спільному пункті: всі вважають кремлівську владу за "банду узурпаторів", ВСІ МРІЮТЬ ПРО ЩЕ ОДНУ ПЕРЕБУДОВУ бувшої імперії московських царів і, очевидно, всі хочуть її мати щонайменше в попередніх розмірах.

Великою помилкою було б забути українську народну приказку тисячолітнього досвіду: "чим горщик накупив, тим і смердіти буде". Це повною мірою торкається всіх тих "шановних наших..." і т.д., яких неблагання логіка історії змусила не лише оголосити, всупереч власній волі, незалежну державу, але й ще так жорстоко з них поглузувала, що змусила стати в позу державників, боротися за державу і по самозрозумілій поразці цих "державників по неволі" - емігрувати з рідної землі та далі грати роль "державників", повторюючи на світовій сцені трагічну роль "пана Віктора" - безсмертного героя безсмертного оповідання Коцюбинського, яке зветься "Дебют"!

Можуть їх обставини, як і так психологічно правильно схепленого "пана Віктора" змусити навіть "сунути голову в зашморг" і ще раз почати боротьбу за державність, але, як і "пан Віктор", вони повними опраги очима виглядають... порятунку!

Вони палко хочуть здійснення своїх СПРАВЖНИХ мрій: відбудови "федеративної" ліберальної "Росії", кінця тих усіх революцій, соціалізацій, націоналізацій! Вони мріють про драгоманівське "земство", про становище якогось голови губерніяльної земської управи, або інспектора земських шкіл в одній із чотирьох чи п'ятих автономних одиниць "Юга Росії" з українським населенням. Вони мріють про ще одну спільну прогулянку по Дніпру з керівниками "братської" московської держави, про спільні відвідини могили "замучених большевицькими катами" героїв-українців (які вмирали, посилаючи прокльони не большевикам, а... Москві, "кацапам та жидам") і про скріплення доброю чаркою юдиного поцілунку ще з якимось Суковкіним на тій оганьбленій могилі.

Багато про що мріють вони, але... але розуміють вони, що тепер настали якісь дивні часи і такі дивні українці появилися, що з тими мріями треба ховатися як тільки можна.

А коли треба ховатися, то як же тоді наблизити реалізацію тих мрій, як сприяти здійсненню їх, як повернути колесо історії назад?

І хоча про це не говорилося голосно, всі розуміють, що єдина надія - на покійного!

Лише він один може (коли поширити його ідеї) допомогти так, що й буде "Росія", і все ж на її "юге" знайдеться затишний куток для "українських" патріотів. І українці будуть потрібні, і не треба

ні від кого відділятися!

Звертаємо увагу наших читачів, що цей "ліричний" уривок не є ніякою "поезією в прозі", але, на жаль (іншим стилем) висловленою об'єктивною істиною.

Ми вказали тут ту СПРАВЖНЮ причину, завдяки якій люди, що вносили в 1918 році подані нами попереду постанови, не дають спокійно спочивати покійному М. Драгоманову, а тим самим змушують і нас забирати в цій справі голос. Вони для того ширять його писання, вони для того в році Божому 1944 пробують викликати у молоді зацікавлення його творами, до яких ваздалегідь подають брехливі коментарі.

Яке ж наше становище щодо цієї праці над популяризацією М. Драгоманова?

Наше становище виразне. Ми засадничо проти того, щоб хтось щось відкидав, повіривши будькому "на слово". Ми стоїмо за уважне прочитання тих найголовніших писань Драгоманова всіма, хто їх уважно не читав.

Наша розвідка має подекуди лише виконати завдання таблички з написом "тут свіжо пофарбовано" - цебто, остерегти, щоб людина не спостерегла, що замазалась фарбою, вже тоді, коли буде запізно!

Ми хочемо прийти з допомогою читачам - не перегортати без належної уваги сторінок творів Драгоманова, хочемо змусити людей, які "чули" "драгоманівців", або читали їхні статті, звернутися "до джерел"... і добре подумати.

Ми не маємо на меті ані хвалити, ані гудити М. Драгоманова, ми лише мали на увазі допомогти розшифрувати його політичне кредо.

Ми хочемо, як каже поет - "розділити світ на "так" і "ні", на "біле" і "чорне"!

Хочемо, щоб той, хто ширить погляди Драгоманова, був свідомий, що ВІН БОРЕТЬСЯ НЕ ЗА УКРАЇНУ, а ЗА ССРСР - лише з ІНШИМ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИМ ЗМІСТОМ. І додаємо - хочемо, щоб він волею чи неволею це чесно визнавав.

Сказати це все було нашим обов'язком, цього вимагала від нас непімщена кров убитих суздальцями за Андрія Боголюбського, тисячами вішаних московським киевським воеводою за Виговського і Дорошенка, кров усіх мешканців містечка Срібне, кров оборонців Батурина і Крут, та героїв Базару. Цього вимагають від нас тіні героїв спід Конотопу, Ромодану і Чонгарського мосту.
